

Folkrörelsernas kamp för naturbruket - om bönder, lantarbetare och skogsarbetare

Återta makten
över maten och
naturbruket

Innehållsförteckning

Innehåll	2
Inledning	3
Sammanfattning	4
Demokratis genombrott	9
Det sociala frigörandet och Norrlandsfrågan	10
Bonderörelsens kamp för politisk och ekonomisk självständighet	14
Lantarbetarrörelsen i valet mellan strejk och hjälp åt socialdemokratis allians med bönderna	27
Skogsarbetarrörelsen i valet mellan samarbete mellan fack eller samarbete med staten	32
Den globala miljö- och rättviseepoken	36
Den sociala frigörelsen från samförståndet och miljöfrågan	36
Bonderörelsen för avveckling av bonden eller förnyad kamp?	50
Småbrukarnas/Familjejordbrukarnas Riksförbund som åsnan mellan LRF och självtillit	52
Förbundet Sveriges Småbrukare i kamp mot LRF	53
Ekologiska Lantbrukare i allians med LRF	54
NORdbuK i kamp mot svensk och internationell politik	55
Lantbrukets affärer kritiserar LRF och ekologisk romantik	59
Bonden och landsbygden utan politisk röst	59
Lantarbetarrörelsen och nya slavförhållanden	60
Skogsarbetarrörelsen från strejk för månadslön till fas 3.	62
Slutord	64

Inledning

I arbetet med jordbruks- och skogsbruksfrågor är det direkta producenterna i naturbruket som är de som främst sitter inne med kunskapen och förmågan att skapa de bästa ekologiska och sociala lösningarna för samhället. Men bonde, lantarbetar-, skogsarbetar- och fiskarrörelser syn är ofta marginaliserad i samhället och ofta aktivt tillbakaträngd. För att ställa om Sverige och andra länder rättvist till socialt och ekologiskt hållbara lösningar behövs en bättre kännedom om dessa rörelser erfarenheter som grund för att bilda de allianser som kan behövas för att genomföra de maktförändringar som behövs.

Det arbete som kommit igång genom flera år av samarbete mellan miljö-, bonde- och solidaritetsrörelser där främst NOrdbruK och Miljöförbundet Jordens Vänner varit pådrivande i debatten har nu kommit in i en fas där det behövs fördjupad kunskap om dessa rörelser erfarenheter.

Det visar sig inte vara lätt. I olika skeden har självständig organisering av dessa rörelser inte funnits eller upphört. Även nära erfarenheterna som striderna under 1970- och 1980-talen kring skogsbruks- och jordbruksfrågor har fallit i glömska. Samtidigt faller de förändringar av jordbrukspolitiken som påverkar nuläget tillbaka på stora skiften i dessa rörelser villkor långt tillbaka i tiden.

För att försöka ge en bakgrund till situationen och stimulera till ytterligare bidrag till både en samlad bild och materialtips så presenteras här en översikt. Den knyter an till Föreningen Aktivism.infos arbete för att synliggöra folkrörelser roll i samhället. Ett led i detta är utgivningen av boken Demokratins bärare som beskriver global folkrörelsehistoria de senaste 2 500 åren där bonderörelsen intar en central plats. I nyare tid är det särskilt zapatist rörelsens jordreformkrav 1910 som intar en central ställning i den globala bonderörelsens historia.

I denna översikt har inte funnits plats för att ta upp fiskarrörelser organisering och i mindre grad beröra skogsarbetarna medan de olika klasskikten i jordbruket i första hand fokuserar på bonden i gemen medan storbönder och lantarbetare blir mer flyktigt behandlade. Det finns också ett avsnitt om miljö rörelsen, i första hand för att knyta an till mark och naturbruksfrågor. Jag har många att tacka för inspiration. Särskilt bönderna Torgny Östling, Thomas Gunnarsson, Hans Röö, Daphne Tuveesson och Rune Lanestrand samt alla deltagarna på naturbruksmötet i Ransby som ingen dock kan belastas för de misstag som kan finnas i denna text. Stora fel kan ha smugit sig in eftersom författaren till denna översikt inte är så kunnig på området. Alla kommentarer mottas därför med tacksamhet. En hel del av materialet bygger på citat från existerande texter. Särskilt den sista epoken är svår att sammanfatta då den ligger nära. För att göra det mer levande har flera konfliktsituationer tagits med där citat från de som är involverade återges. Jag har ännu inte hunnit göra en referensförteckning.

De självägande böndernas ställning i Sverige har varit stark jämfört med andra länder i Europa. På medeltiden var den t.o.m. något starkare än de norska böndernas som genom nästan helt avsaknad av adel och ofta fjärran från kungamaktens inflytande med säte i Köpenhamn tillhörde de starkaste i Europa. Med sin roll i Sveriges riksdag hade de svensk-finska bönderna också politiskt en förhållandevis stark ställning.

Jag vill här fokusera på mer modern tid då folkrörelserna växer fram, ett begrepp som började komma i användning 1797 i Sverige som beteckning på folkliga uppror i utlandet av en sort som särskilt bönder genomfört tidigare i Sverige och kom att göra en sista gång 1811. Indelningen av bonderörelsens utveckling kommer att kopplas till den allmänna utvecklingen för folkrörelserna i Sverige och särskilt fokusera på större konflikter eller andra allvarigare spänningar i samhället. Indelningen görs i tre faser, den första som behandlas mer kortfattat är det demokratiska genombrottet som i denna sammanställning markeras med Stora daldansen 1743 och avslutas med rösträttens införande. Den andra fasen är den sociala frigörelsen när lika villkor eftersträvas för alla i samhället innefattande de som arbetar i jordbruket och de som arbetar i industrin. Den tredje är den globala miljö- och rättvisefasen från 1960-talet och framåt.

Sammanfattning

De som arbetar med naturbruket på åkrarna och på fjället, i ladugården och i skogen har haft avgörande betydelse både för jordbruk och skogsbruk men också för den allmänna utvecklingen i Sverige. Med denna utgångspunkt skiljer sig denna historieskrivning från annan historieskrivning. Den brukar först skilja på arbetarrörelse, bonderörelse och miljörelse. I nästa steg skiljer den på arbetarrörelsen i tiden fram till det parlamentariska genombrottet där facklig och annan arbetarkamp står i fokus och efteråt då arbetarpartierna ges huvudrollen. För bonderörelsen sker uppsplattningen i funktionen mellan det partipolitiska uttrycket och den producentkooperativa och fackliga delen. För miljörelsen som här behandlas när den är kopplad till de som arbetar med naturbruket så brukar historieskrivningen vara inriktad på organisering och ideologi men inte som här på sociala strider.

Resultatet av den samlande historieskrivningen för bönder, lantarbetare och skogsarbetare är flera sällan påpekade insikter. Det samlade resultatet av dessa folkrörelser kamp var avgörande i de stora skiftena i samhällsordningen i Sverige. Det gäller demokratiseringens alla steg från att öppna riksdagens förhandlingar och införa tryckfrihet till den allmänna rösträttens genombrott där folkrörelserna med sina många arbetare och landsbygdsbefolkning spelade en avgörande roll. I texten lyfts särskilt fram nykterhetsrörelsen som hade sitt största genomslag i Sverige där det nästan helt saknades industriarbetare, i Jämtland som reaktion på skogsbolagens inrikes koloniala framfart i Norrland. Texten visar att bönderna och annan landsbygdsbefolkningen haft en betydligt viktigare roll för demokratiseringen av Sverige än den sedvanliga betoningen på industriarbetare och urban liberalism. Det är samspelet mellan demokratiseringssträvanden på landsbygden och i staden som är avgörande för att uppnå bestående förändringar som gör det formellt möjligt att förverkliga idén om alla människor lika värde i Sverige.

I nästa stora skifte gällde det social frigörelse för att gå från vad som var formellt möjligt till att demokratisering också skulle leda till socialt lika värde. Här gör återigen kombinationen av lant- och skogsarbetarrörelsen och bonderörelsens historia det möjligt att se att det är i denna del av arbetarrörelsen och i bonderörelsen som den sociala frigörelsen inte bara når alla delar av samhället utan också allmänt tar sig mer långtgående uttryck som gör att folkrörelserna samlat kan föra striden till en europeisk höjdpunkt. Det sker genom Europas mest omfattande strejkvåg på 1920-talet där Syndikalisterna med sin registermetod var de mest stridbara och

stod för en tredjedel upp till hälften av alla strejker där det starkaste styrkebältet var skogsarbetarna. De var så starka att de till och med lyckades tidvis överbrygga den hårda motsättningen mellan LO anslutna och SAC anslutna och fick i Härjedalen infört löften om att respektera varandras strejker. Genom sina militanta kampformer mobiliserade syndikalisterna med glesbygden som en viktig bas ett lyft för hela Sveriges arbetarklass och inte bara där koncentrationen var som störst. Lantarbetarrörelsen bidrar också på ett avgörande sätt för att kampen ska nå dit den är som svårast. Återigen är det den från LO oberoende Upplands lantarbetarförbund som är tongivande och för an under 1920-talet genom strejker och folkbildning efter uppsvinget som kom av sig i Skåne före första världskriget. Avgörande för att övertyga bonderörelsen om kollektivavtal och se arbetarrörelsen som en samarbetspartner mer än motpart var lantarbetarnas mest långvariga strejk mot bönderna på Möreslätten 1929 till 1931. När det nu enade lantarbetarfacket anslutet till LO till slut nådde till den svårorganiserade trädgårdsmästerinärningen vilket ledde till en ett-årig strejk i Malmö 1935 - 1936 togs det sista avgörande steg mot att arbetsgivarna helt accepterade föreningsrätten. På bondesidan dominerar kampen för att majoriteten av bönderna ska få sin röst hörd. Ett problem är skillnaden mellan slättbygder med spannmålsodlare och de mer normala bygderna med animalieproduktion. Än större är skillnaden mellan Norrland med dess skogar i skogsbolagens händer och Södra Sverige där jordbruket har bättre förutsättningar och bondeskogen dominerar. I producentkooperativen dominerar tidigt storbönderna och godsägarna. Organiseringen av böndernas fackliga intresse kommer sent. Det blir istället en organiseringen av böndernas och landsbygdsbefolkningen som självständig politisk kraft som blir den dominerande form tidigt. Här är idén att bygga rörelsen underifrån genom sockenavdelningar avgörande för att Bondeförbundet ska bli en folkrörelse. Int minst Sveriges Landsbygdsungdom och Sveriges Landsbygdskvinnor avgörande för en massmobilisering av landsbygden.

Vid denna höjdpunkt kan en social kompromiss uppnås genom krisuppgörelsen 1932 och Saltsjöbadsavtalet 1938. Den har långvariga positiva konsekvenser genom etablering av välfärdstaten och dess samförståndslösningar inom skogsbruk och jordbruk men också till priset av anpassning till staten och utstötning av de som förde vidare den självständiga folkrörelsetraditionen genom syndikalismen eller småbrukarnas egen organisering. För jordbruket innebar samförståndslösningen att ett mycket stort antal jordbruk rationaliserades bort och bondekooperationen skaffade sig närmast monopolställning på en rad områden inom vidareförädlingen och fick en maktställning där de kunde driva fram en långt gången centralisering. Inom skogsbruket blev Sverige världsledande genom en modell för samverkan mellan olika aktörer kring teknisk utveckling, arbetarskydd, och att rationaliseringsvinster till viss del tillföll arbetarna, en modell som dock ändå ledde till fler skador på skogen genom kalhuggning och till viss del slitsammare arbete trots mekanisering. Skogs-, och jordbruksbygder avfolkades i all raskare takt.

Upproret mot samförståndslösningen startade i Adolfström 1966 i Lappland när de 40 byinvånarna vägrade sälja sina hemman så att Vindelälven kunde byggas ut vilket 40 000 i dalgången ned mot havet ansågs ha nytta av. Det följdes åt vid samma tid av utrikespolitiska protester som dock inte ifrågasatte den rådande utvecklingsmodellen på samma sätt. I städerna skedde uppbrottet mot samförståndet 1968-1969 när man började riva planken på bakgårdar och ockupera gator i protest mot bilismen och nedsågning av träd. Med gruvstrejken i malmfälten 1969 i Lappland bröts också samförståndsmodellen på arbetsmarknaden. 1974 inleddes segrarna i kampen mot etablering av nya platser för kärnbränslecykeln med massmobilisering av invånarna i Lysekils kommun där 12000 av 14000 skrev på kravet om nej till kärnkraftverk följt av lyckat uranbrytningsmotstånd i Häggum/Ranstad 1977. Parallellt

utbröt skogsarbetarstrejken 1975 där 15000 kämpade för månadslön med viss framgång med massivt stöd i skogsbygderna, inte minst där syndikalisterna var starka. Kampen mot skogsbeslutningen längs banvallar och från flyg fick också massomfattning genom skogssockupationer för att hindra spridningen på 50-100 platser, återigen med starkt stöd i syndikalistiska bygder. Särskilt starkt blev ockupationer för att stoppa provborrningar för atomavfall i Kynnefjäll och på flera platser med masstöd lokalt så bröt med den samförståndsanda som gjorde att Naturskyddsföreningen aldrig tog avstånd från atomkraften förrän det fanns avvecklingsbeslut och miljörörelsen hamnat i tvångströja med parlamentariska partier. Protestviljan mot samförståndsmodellen var som starkast i bygder med småbrukare och syndikalister. Den stora urladdningen kom när trädskramarna satte sig i vägen för europeiska direktörers planer på byggande av motorvägar som led i storföretagens samlade plan för social nedrustning och bildande av EU:s inre marknad. 400 personer ställdes inför domstol i den största politiska rättegången i Sveriges moderna historia efter ockupationerna av byggplatsen i Bohuslän i samma bygder som fött Kynnefjälls motstånd mot provborrningar.

På jordbrukssidan hade Bondeförbundets uppslutning bakom en samförståndsmodell för rationalisering lett till accelererande utslagning av bönder vilket man för sent upptäckte och inte som Centerpartiet förmådde göra något åt. Tvärtom så ökade centraliseringens makt genom att böndernas fackliga sammanslutning RLF slogs samman med bondekooperationernas samverkan SL till LRF 1971. När Centern började föreslå än hårdare metoder för att tvinga fram ökad utslagning av småjordbruk för att främja större enheter bildades Småbrukare i Väst som reaktion i de bygder som också rest motstånd mot provborrningarna för atomavfall och motorvägsbyggande. De anslöt sig till en början till den fortfarande existerande men tynande Familjejordbrukarna Riksförbund. Den nya småbrukarorganisationen lämnade dock snart Familjejordbrukarna när alltfler anslöt sig till deras radikalare linje och så småningom bildade Förbundet Sveriges Småbrukare. Parallellt uppstod växande organisering för ekologisk odling genom miljörörelsens organisering av ekologiska konsumentkooperativ och samarbete för märkning av alternativodlat vilket också ledde till bildandet av det som idag heter Ekologiska lantbrukare och till den nära kopplad jordbrukarkooperativ.

Under slutet av 1980-talet raserades i praktiken samförståndsmodellen inifrån. Den ena parten, arbetsgivarna och företagen lämnade förhandlingsbordet och valde att gå till konfrontation på alla områden. Den andra parten, de fackliga organisationerna valde att bortse från att samförståndsmodellen i praktiken inte fanns kvar med tilltro till att i alla fall snart samförståndsmodellen kunde återupprättas igen. Det enda rätta var att under tiden fortsätta försöka ha en dialog men inte ta någon strid där medlemmarna mobiliserades. Inom jordbruksområdet företrädde det fackliga intresset av samma organisation som företagsintresset vilket gjorde situationen än mer oklar.

En offensiv kunde inledas som för jordbruket innebar avskaffande av den gamla regleringen och införandet av en ny, total anpassning till världsmarknaden. Därtill att alla naturresurser i Sverige inklusive jordbruks- och skogsmark skulle släppas fri för internationell spekulation och alla krav på att den som äger jordbruk eller skog ska ha erfarenhet för att kunna ta ansvar för detta avskaffades. Resultatet lät inte vänta på sig, även om utvecklingen genom EU-medlemskap ibland återreglerades något men framförallt påskyndades ytterligare mot försämring. Inom skogsbruket avskaffades de institutioner som gjort det möjligt att främja en skonsam avverkning, hälsan och skyddet för de som arbetar, teknisk utveckling och att rationaliseringens vinster kunde tillfalla också de som arbetade i skogen. Det kunde ske

genom att arbetarna ställdes inför nödvändigheten av att bli egna företagare satte under perfekt konkurrens längst ned i vinstackumuleringens kedja som förflyttade rikedomerna från landsbygden till storföretagen.

Inom jordbruket ledde det till ständigt minskad matproduktion, avskaffandet av länsvisa produktionskedjor för slakterinäringen till förmån för mer nationell eller delvis internationell nivå och annan centralisering av vidareförädlingen samt fortsatt avfolkning av landsbygden. De fyra linjer som växte fram för att motverka utvecklingen var Ekologiska lantbrukarna som genom samverkan med LRF lyckades skapa en växande nisch för alternativodlat. Familj jordbrukarna som hade ett oklart förhållande till LRF och en majoritet som gick in för att EU-medlemskap skulle kunna öppna för mer stabil jordbrukspolitik. Småbrukarna som var både kraftiga motståndare till både LRF och EU. Slutligen NOrdbruK som började engagera sig i den framväxande internationella bonderörelsen Via Campesina 1992. En internationell bonderörelse med 200 miljoner medlemmar som samtidigt verkar för familj jordbruk och i många fall ekologiska brukningsmetoder men kopplar detta till behovet av internationell systemkritisk organisering. NOrdbruK ifrågasatte inte bara EU:s jordbrukspolitik utan hela det rådande frihandelsystemet för livsmedel och den anpassning av detta som skett i Sverige med LRF och alla riksdagspartier som villiga medaktörer.

Skogsarbetarfacket och lantarbetarfacket har minskat kraftigt och gått upp i större fackföreningar där de har en marginell roll. Samtidigt försämrats villkoren för de som arbetar i lantbruket och skogen drastiskt. I skogen är man åter i den situation som rådde på 1930-talet eller tidigare med ett entreprenörssystem för både avverkning och skogsskydd där lägstbjudande får jobbet och entreprenörskåren har en svag förhandlingsposition. Skadorna ökar på virke, skog och natur. Personer utan utbildning skickas också ut i skogen inom arbetslöshetsprogram med allvarliga dödsolyckor till följd. I jordbruket finns en växande skara importerad arbetskraft med extremt låga löner och arbetsvillkor som också för oss långt tillbaka i tiden. Inom bärplockningen är situationen extrem med rena maffiametoder för att lura utländska bärplockare att ta dyra lån för att komma till Sverige som de senare inte har en chans att betala när bärsäsongen är för dålig, bärföretaget går i konkurs eller bemanningsföretaget använder sig av extrema indrivningsmetoder för att få in sina förtjänster på lånen. När de sociala förhållandena försämrats inom jord- och skogsbruket samtidigt som de politiska partierna saknar program och ofta ens intresse för att motverka avfolkningen tilltar andra motsättningar kring sådant som jakt eller bensinpriser.

I takt med att samförståndspolitiken ersätts av en mer nyliberal politik blir det svårare att organisera motstånd mot den rådande utvecklingsmodellen. Miljörörelsen professionaliseras alltmer och blir mer inriktad på tekniska lösningar och inte sociala förändringar. Allmänt blir det allt svårare för miljörörelsen med lokal förankring samtidigt som globala konflikterna tilltar. Den dominerande nyliberala politiken leder till ökade sociala klyftor, arbetslöshet och att internationella förhandlingar får allt större betydelse för ekologiska och sociala frågor. I detta läge kommer återigen miljörörelsen närmare syndikalisterna men nu främst på riksplanet i samband med arbetslöshetsmarscher till EU-toppmötet i Amsterdam 1997 och folkrörelsesamarbetet Göteborgsaktionen inför EU-toppmötet i Göteborg 2001 med fokus på att ifrågasätta den nyliberala politiken som drivs fram av internationella organisationer som EU, WTO och IMF. SAC och MJV bjuder in gäster från hela världen från bondeorganisationen Via Campesina, fackföreningar och Jubilee 2000, rörelsen i tredje världen som riktar sig mot den ekonomiska globaliseringen. Göteborgsaktionens motkonferens startade på Hvitfeldtska gymnasiet med temat hur kan arbetar, bonde- och miljörörelsen samarbeta. Men folkrörelsekonferensen avbröts av polisen som omringade

skolan med containrar och efter ett tag stormade byggnaderna och omhändertog närmare 500 personer. Göteborgsaktionens konferens genomfördes delvis ändå men i stort innebar EU-toppmötet ett stort språng i repressionen mot den globala rättviserörelsen. Drömmen om en förening av arbetar- bonde- och miljörelsen tycktes vara en omöjlighet.

Mot slutet av decenniet började dock direkta aktioner komma till stånd igen. Klimataktivister sökte ockupera landningsbanor och gator för att protestera mot flygets och bilismens klimatutsläpp. Att odla på stadsmark ökade både i form av kollektiva stadsodlargrupper och sk guerilla gardening. Matfrågan får ökat intresse genom slow food rörelsen, bondens marknad, matupproret och ökat intresse för närodlat. Aktioner mot geologiska undersökningar i jakt på uran började få förnyad fart. Nya orter lades till den långa listan där man med direkt aktion lyckats stoppa att ytterligare platser lades till listan för kärnbränslecykelns etableringar.

I Sverige och internationellt började Jordens vänner se Via Campesina och bonderörelser som centrala samarbetspartners. I GMO-frågan fanns ett gemensamt intresse. Men det gällde också frågorna kring förvaltningen av naturresurserna och omställning till ett hållbart skogsbruk och jordbruk. Detta samarbete har fortsatt i Sverige och Europa kring matsuveränitet för att hävda att varje land ska ha rätten att hävda möjligheten att med sitt jordbruk försörja sin befolkning. Ur detta tätare samarbete har samarbetet kring uppropet Återta makten över maten och naturbruket vuxit fram.

Idag råder andra förutsättningar än när folkrörelserna växte fram eller den maktkritiska miljörelsen startade under 1960-talet i konflikt med samförståndets sociala kompromisser från 1930-talet. Konflikten stod under 1960- och 1970-talet ofta mot socialdemokratien medan det fanns en social bas i landsbygdens klassallianser för att stoppa exploateringar. Denna rörelse innebar en social frigörelse och resulterade i att avfolkningen avstannade under 1970-talet. I staden och på landet gick man till direkt aktion för ekologiska och sociala värden mot kortsiktiga vinstintressen.

Den sociala frigörelsen kom att avstanna. Förändringarna tycktes alltmer svåra att påverka. Med den nyliberala politikens allt starkare frammarsch ökade avfolkningen och allt mindre antal personer arbetade i jordbruket och skogsbruket eller bodde på landsbygden. Miljörelsen professionaliserades i hög grad vilket gjorde att den allt mindre bidrog till social frigörelse. Försöken att motverka den nyliberala ekonomiska globaliseringen mötte på starkt motstånd. För de krafter som är kritiska mot den rådande utvecklingsmodellen inom jordbruk och skogsbruk är problemet inte heller lätt att lösa. De som ser en tillbakagång till samförståndspolitikerna där staten hade en central roll är lika lite en lösning som den mer marknadsorienterade modellen som samförståndet idag sluter upp bakom. Hur förvaltningen av naturbruket ska organiseras är en öppen fråga. Hur får vi en levande produktiv landsbygd där rikedom som skapas inte alltmer förs bort från de som arbetar? Inspiration kan man få från tidigare folkrörelsers kamp för landsbygdens intressen, social frigörelse och ekologisk hänsyn. Men avgörande är den situation som råder nu och vilka möjligheter den kan ge i människans samspel med naturen.

Demokratins genombrott

1743 inkallade allmogen i Dalarna egenmäktigt till allmänt landsting i Falun i uppror mot inkallelse till nytt krig med krav om bestraffning av generaler som ansågs ha dragit olycka över soldater i tidigare krig. Man ställde också krav på ändring av statsskicket genom val av fredligt sinnad kung samt att det sekreta utskottet som behandlade utrikespolitiken i riksdagen också skulle öppnas för bondeståndets deltagande. Därefter marscherade man mot Stockholm. Här blev det först förhandlingar men slutade till sist med blodbad på Gustav Adolfs torg när militären angrep de upproriska bönderna. Men 1766 fick Sveriges den första grundlagsfästa öppenheten kring offentliga handlingar och yttrandefrihet.

Enväldet återinfördes 1772 men visade sig ohållbart under trycket från franska revolutionen och en demokratisering inleddes i Sverige på initiativ från samhällseliten 1810 för att förekomma folkliga krav på rättigheter. Men 1811 startade bönder ett nytt uppror mot utskrivning av soldater till krig. I Skåne sökte bönder föra fram sina synpunkter på sättet utskrivningen skulle göras hos landshövdingen men fick sin representant fängslad och drevs på flykten. Närmare nio av tio socknar var i uppror som växte till den slutliga sammandrabbningen vid Klågerups slott där husarer massakrerade minst 30 bönder. Mer rättvis ordning på utskrivning av soldater blev dock så småningom resultatet av detta bondeuppror som inte bara satte skräck i överheten utan också skapade splittring hos samhällseliten. Till slut infördes allmän värnplikt och en lyckosam neutralitetspolitik som höll Sverige utanför krig.

Bönder och lantarbetare fortsatte att vara upproriska i Skåne. 1865-1868 inträffade den största striden om jordägarrätt i Sveriges historia, den så kallade Tullbergiska rörelsen.¹ Samuel Tullberg var en självlärd advokat som förde de jordlösas talan. Ett tusen arrendatorer och lantarbetare försökte få äganderätten till jord vid ett tjugotal skånska gods. Striden var hård och fördes med alla medel, i press, domstolar, riksdagen, genom husockupationer, mordförsök, mordbrand och skottlossning. Armén togs till hjälp flera gånger för att hindra öppen revolt. Revolten ledde till fullständigt nederlag även om Samuel Tullberg släpptes ur häktet. Men de skånska jordbrukarnas kampvilja hade än en gång gjort sig påmind.

Böndernas stora deltagande vid samma tid i skarpskytterörelsen över hela landet blev mer lyckosam. Den bidrog till mötesfrihetens införande då riksdagen inte vågade något annat än att ändra lagstiftningen så att de möten som rörelsen redan ordnade med vapen i hand utan myndigheternas godkännande blev lagliga. Denna seger för demokratiseringen av Sverige fick avgörande betydelse för alltfler folkrörelser kunde växa fram och fritt samlas utan ständiga trakasserier från myndigheterna även om de som ägde lokaler länge vägrade upplåta lokaler vilket framskyndade framväxten av egna missionshus, nykterhetsloger, hembygdsgårdar och folkets hus.

Bönderna spelade också en roll för demokratisering av skolväsendet genom bildande av folkhögskolor inspirerade av de danska böndernas uppror mot en auktoritär skola. De två första startade i Hvilan och Önnestad i Skåne 1868 strax efter Tullbergiska rörelsens uppror. En stor skara frisinna bönder bildade också en mäktig allians med arbetarrörelsen som tillsammans med frisinna stadsbor genomdrev den allmänna rösträtten efter många

---

¹ Olofsson, Magnus, 2008.

decenniers kamp med hjälp av stora folkliga möten på landet, organisering av vänsterpartier vilket på den tiden innefattade liberaler och socialdemokrater, demonstrationer och kravaller.

Det sociala frigörandet och Norrlandsfrågan

1899 bildades Jönköpings omnäjdts landtmannaförening, Sveriges första småbrukarsammanslutning av Per Rösiö. Här grundade han Nordiska lantbruksskolan och bedrev en omfattande föreläsarverksamhet i hela Sverige vilket gav honom epitetet ”Jordbrukets apostel”.

Men det var i Norrland de riktigt stora konflikterna vuxit fram kring naturbruket mellan småbrukare och storföretag. Anders Delin, en skogsaktivist som sedan 20 år driver en verksamhet för att få intresserade människor att komma med på ”Forskningsresan till naturvårdens utmarker” för att kartlägga skogsbolagens skövling av skogen skriver i en artikel 2001 med titeln Norrland – en svensk koloni²:

”I Norrland underkuvades bönderna ... genom att en grupp människor missbrukade sitt ekonomiska, juridiska och tekniska övertag. Norrlandsbönderna blev av med sin skog. Patronerna erbjöd jobb som huggare, körare och flottare, men ackorden gick ned i samma takt som arbetarna och redskapen blev effektivare. Inget av det välstånd som spillde över på guldkrogarna i Sundsvall och Stockholm kom den norrländska allmogen till del. Bönderna blev arrendatorer på den mark de tidigare ägde. Hemmanen förföll. Andelen fattighjon ökade. Dryckenskap och prostitution bredde ut sig. Barnen tvingades till industrierna vid kusten. Träpatronerna lyckades med sitt uppsåt - att få bort de "tredskande" bönderna och få makten över Norrlands skogar och de stora ekonomiska värden de representerade.”

Delin är inspirerad av Jonas Stadling, en ledande kraft i baptiströrelsen från Jämtland, social agitator, journalist och forskningsresande som tog sig fram i hela Norrlands inland, ofta med skidor då inga hästskjutsar fanns. Han liknade utsugningen av Norrland med det engelska förtrycket av Irland i en reportageserie utgiven som bok 1894. Den grundades på omfattande undersökningar i kommunala och andra arkiv och intervjuer framför allt med den "tänkande allmogen". Metoderna för att lura av bönderna skogen var många.³

"Det var under förra hälften af sextioalet, om jag minnes rätt, som en inspektor Johansson från Sundsvall, representerande en stor trävarufirma i nämnda stad, begaf sig till Storsjö i Härjedalen, försedd med ett rikligt förråd av starkvaror m.m. Inspektor J. var vida beryktad för sin råhet. Han kunde 'gåрма' på bönder som ingen annan, men han kunde äfven, då sådant lämpade sig för hans planer, vara frikostig och "gemen" mot dem samt roa dem med mustiga historier, med ett ord, han egde alla erforderliga egenskaper för att lura bönder, hvilka egenskaper äfven användes i vidsträckt omfattning....Framkommen till Storsjö, ställde han till storkalas för hela kommunen och roade Storsjögubbarna, så att de blefvo alldeles betagna i den frikostige och rolige herrn. När feststämningen nått sin höjdpunkt, och gubbarna voro riktigt uppe i gasken, afslöt han skogsköp med dem, hvarigenom de afhände sig nästan alla sina ofantliga skogstillgångar för en spottstyfver - ej uppgående till fullt 20000 kr. Detta var det första

---

² Skogsaktivisten.se

³ Nordbruk.org

stora steget utför för Storsjöbönderna, och sedan det sluttande planet beträds, gick det fort nedåt."

Den sociala konflikten fick sitt utlopp i väckelse och folkrörelse som formligen exploderade. 1882 byggdes den första nykterhetslogen i Jämtland – Härjedalen. Inom ett halvår hade landskapen mer än hundra loger runtom i bygderna. Den största internationella nykterhetsrörelsen, godtemplarna i IOGT hade en halv miljon medlemmar. Den största andelen i förhållande till befolkningens mängd fanns i Sverige och den största inom landet i Jämtland där var femte medlem i den svenska rörelsen fanns. I Östersund växte befolkningen snabbt och andelen unga var mycket stor. 1883 var 700 av stadens 3000 invånare medlemmar i nykterhetsrörelsen som lockade med ett glatt nöjesliv utan sprit, ordnade egna bröllop, startade egna bibliotek, caféer, banker och landets ledande nykterhetsförlag.⁴ Den snabba framgången för rörelsen skapade en unik entusiasm, "om det så hade gällt att flytta Åreskutan sten för sten, hade vi trott att det var möjligt" berättade senare en äldre medlem. 1885 invigdes Östersunds-Goodtemplars-Ordenshus och 1888 höll IOGT världskongress i staden och dess ledare utkorade nykterhetslogen till det allra största i världen. Jämtland och Härjedalen blev de enda landskapen i Sverige där nykterhetslogerna var fler än frikyrkorna. Här i detta landskap som industrialiseringen inte nått fram till blev också hembygdsrörelsen osedvanligt stark och är så än idag.

Även väckelsen fick en annan karaktär än på många andra håll. Baptismen kom till Jämtland 1856 som den tidens proteströrelse mot auktoritetstänkande och andlig konformism. Den möttes av hårt motstånd både från myndigheter och allmänheten. Församlingen i Myssjö blev ett missionscentrum där Jonas Stadling blev frälst. Han berättar i sina memoarer att han "blev baptist i hjärtat i samma stund som han såg Olof Svensson i Hallom smädas och slås blodig av bygdebefolkningen."⁵ När Olof Svanström, den förste examinerade folkskolläraren döptes och anslutit sig till församlingen blev han omedelbart avskedad. Trots eller tack vare motståndet växte församlingen och skolade flera senare internationellt verksamma predikanter som Jonas Stadling och John Ongman.

Centralt i denna väckelse var mer att vara guds medarbetare och leva sin tro än inriktning på den rätta tron. Ongman kom efter en tid i USA att verka inom baptiströrelsen i Örebro och startade en egen missionsskola som utbildade och sände ut inte bara manliga predikanter utan också kvinnliga i hela Sverige och runtom i världen. Baptisternas ledning i Stockholm motsatte sig detta kvinnliga deltagande utan verkan på den egensinnige jämtlänningen. De kvinnliga predikanterna visade sig vara bättre än männen på att missionera på obruten mark och blev mycket uppskattade. Konflikterna kring naturbruket i Jämtland - Härjedalen fick alltså en särskilt förtätad karaktär som inte bara ledde till ett mycket aktivt deltagande i folkrörelsernas förvandling av Sverige till ett mindre auktoritärt, mer demokratiskt och socialt frigörande samhälle. De ledde också till en påverkan internationellt.

Konflikterna fortsatte kring naturbruket i Norrlands inland. Svårigheterna att organisera ett motstånd var påtagliga. De som behövde ena sig var utspridda på stora avstånd eller hade olika social eller etnisk bakgrund. Skogsarbetare som endast hade sin utkomst av lön och småbrukare hade inte samma förutsättningar att ta strid. Samerna var särskilt utsatta.

De kampmetoder som kom att utvecklas tog gamla och nya metoder i bruk. Jordbrukets apostel Per Rösiö och Jonas Stadling kunde samla upp till tusen personer på möten i

---

⁴ Jämtlands samtidshistoria, Wikipedia

⁵ Hermansson, Kenneth, odaterad.

landsbygdskyrkor för att stärka småbrukarnas självförtroende och ställning i samhället. Samtidigt tog Stadling och andra till moderna medier för att föra ut budskapet. Tillsammans med målaren Johan Tirén från hembygden tog han strid mot förtrycket för allt småfolket och inte minst samerna. Tirén var en målare från Oviken i Jämtland som brann för den samiska kulturens överlevnad. Han lyckades stoppa brukspatronen Farups framfart på Ljusnedals bruks stora marker. Torpare och samer var i vägen för hans ambitioner. Lejda män utrustade med splitternya Remingtongevär som sköt renar och slog in fönster och dörrar hos fattiga människor. Tjuvskjutna renar blev ämnet för den tavla som Johan Tirén fick upphängd i riksdagshuset. Konstverkets stillsamma dramatik väckte stor uppmärksamhet och Farup, som var riksdagsman, blev på ett oväntat sätt slagen på hemmaplan.

Till sin hjälp hade jämtlandsaktivisterna riksdagsmannen Carl Lindhagen från Stockholm som drev kampen mot skogsbolagens utsugning av bönder. Han blev ordförande i Norrlandskommittén och en del av baggböleriet begränsades, som det kom att kallas med syftning på orten Baggböle vid Umeälven där ett av skogsbolagen huserade. De vidare idéer som Stadling, Lindhagen och andra hade för att vända på utvecklingen kom dock inte till stånd. De tänkte sig en reduktion av skogsbolagens tillgångar och upprättande av allmänningar där lokalbefolkningen kunde sköta skogsbruket. Det bolagen tillskansat sig med så maktfullkomliga metoder och med så förödande konsekvenser såg man som rimligt att ta tillbaka och sätta under lokalsamhällets demokratiska kontroll.

Klassmotsättningarna fanns på landsbygden inte bara mellan småbrukare, arrendatorer och skogsbolag utan också mellan småbrukare, torpare och arbetare mot storbönder och borgare. Det inställda Ostvikskriget i Skellefteåbygden 1867 vittnar om detta. De nordligaste norrlandsstäderna var vid denna tid bara förvuxna bondbyar. Skellefteå var minst av dem, samtidigt den näst minsta i landet, en typisk norrländsk trästad med knappt 450 invånare. Här drabbade nöden 1867 befolkningen. Missnöjet växte mot den lokala nödhjälpskommitten som leddes av socknens herremän. Kommitten kritiserades öppet för principen att den vägrade dela ut "allmosor" utan förväntade sig att nödlidande skulle betala, ge borgen ett utföra något slag av allmännyttigt arbete som motprestation - fast kommitten uppgift var att fördela insamlade gåvor. När utlovade nödhjälpsarbeten i form av utdikningar, väganläggningar o d inte kom igång snabbt insåg folk att det i praktiken var omöjligt att få hjälp. Missnöjet ökades av rykten att utdelarna försåg sig själva av den insamlade nödhjälpen, hade välfyllda spannmålsmagasin och bara vara intresserade av att tjäna pengar på de nödställdas bekostnad.

En icke namngiven fattig torpare i byn Ostvik ett par mil norrut som började agitera och organisera en folklig upprörelse för att marschera mot staden. De spred budkavlar i byarna, satte upp skriftliga proklamationer och stadens handlare fick anonyma hotelsebrev, framburna av en gammal tiggerska som myndigheterna inte gärna kunde göra något åt. Alla uppmanades att ta med sej gevär eller andra tillhyggen som vapen

- för att skrämja borgarna att lämna ut varor även till fattiga, få spannmålspriserna fastställda och få löfte om kredithandel mot borgen...utan att det fick gå till blodsutgjutelse.

De anonyma skrivelserna höll på att skrämja vettet ur de välbesuttna. "Upprorsdagen" den 13 november fick stadsfiskalen C.G. Svedberg veta att fattigt folk hade börjat samlas på torget i kyrkstaden redan vid middagstid. Hastigt satte han igång att mobilisera stadens försvar. Ett trettital man från Ostvik och grannbyn Österbäck som hade samlats i kyrkstaden, beväpnade med störrar, spett, yxor, liar och några med gevär. I kvällningen anslöt sej en mängd ungdomar som hade tänkt bege sej till en danstillställning utanför staden.

Stadsfiskalen och kronofogden tog sig till kyrktorget där fiskalen avlossade ett skott med sitt gevär för att påkalla tystnad, men det var kronofogden som lyckades komma till tals med de upproriska. Diskussionerna pågick långt ut på natten och tillslut tycks kronofogden ha gett sådana löften att folkmassan gick med på att skingras. Först vid tvåtiden gav sej byborna iväg hemåt.

Som hjältar återvände ämbetsmännen till staden, och stadsfiskalen berättade vitt och brett hur han genom sin blotta närvaro och med bara ett skott hade skrämt iväg "de anfallande". Stadens finfolk drog en lättnadens suck.

Resultatet av det tillsynes misslyckade upproret blev ändå att fattigfolket lyckades skrämman de välbeställda stadsborna så att de blev betydligt medgörligare. De nödställda fick i fortsättningen lättare att köpa på kredit mot borgen, finfamiljer började anordna utspisning av svältande i stor skala på egen bekostnad - en patron delade på en dag ut trehundra portioner lagad mat - och det blev även lättare att få bistånd från nödhjälpskommitten.

Stadsfiskalen fick däremot stora problem när han skulle göra rättssak av händelsen. Han annonserade upprepade gånger i tidningen för att få uppgifter om "författaren och kringspidarna av de budkavlar" som hade sammankallat folkmassan. Men trots garanterad anonymitet och en belöning på 100 riksdaler riksmünt en förmögenhet som skulle vara en säker räddning undan nöden - ställde ingen upp som angivare och avslöjade anstiftarna av det inställda sk Ostvikskriget.

Att konflikterna under slutet av 1800-talet inte blev mer omfattande hade flera orsaker. En var att det fanns starkt stöd för folkrörelserna och inte minst den framväxande folkbildningen där Per Rösiö spelade en central roll för småbrukarna i många decennier. Kring hyllningen av småbruket fanns en omfattande strömning i samhället som kom till uttryck på olika sätt. Här fanns den geogistiska jordreformrörelsen som såg det som viktigt att bekämpa jordspekulation genom införande av jordskatt istället för annan beskattning. Tidningen Odlaren kring vilken bildades organisationen Sveriges Odlareförbund 1913. Här fanns vegetarianismen och ungdomsrörelser som vurmade för hembygden, fred och djurskydd med sång, lek och folkbildande föredrag, ofta med viss anknytning till hembygdsrörelsen och starka i småbrukarbygder som Värmland, Dalarna och Jämtland.

Dessa har ibland framställts som civilisationskritiska rörelser. Men kritiker pekar också på att de inte bara hade föga inverkan på samhället utan också att de kan ses som uttryck för anpassning till det moderna livet, mer av alternativa modernitet än moderniseringskritik. Med idealbilden av ett liv närmare naturen medan man i praktiken avlägsnade sig. Rörelserna kan kanske ses som relativt misslyckade då enbart vegetarianismen överlevt till vår tid. Men ledande företrädare kunde lyckas mycket väl som entreprenörer främst inom publicitetsbranschen. Saxon Lindström som initierade Svenska Vegetariska Föreningen 1903, och sedan även ordförande i Internationella vegetariska unionen var också en mycket framgångsrik utgivare av tidningar som Såningsmannen och Svensk Damtidning välbeställd. Makarna Jenny Bergqvist och Johan Hansson var också centrala i flera av dessa rörelser, Hansson startade sedan förlaget Natur och Kultur.

En mindre krass syn på denna alternativrörelse kan peka på att många idealister faktiskt flyttade till landet och fick jordbruk att fungera, praktiker som vårdade sig om alternativa

lösningar. De bildar en kontinuerlig källa till kritik av hela samhället och ledde till tidig miljömedvetenhet uttryckt i sådana böcker som Elin Wägners Fred med jorden.

Svårigheten för småbrukarna låg också i att arbetarrörelsen valde att sätta kampen om staten i främsta rummet, antingen genom reformism, revolution eller avståndstagande från parlamentarism, alla utan bestående sociala lösningar av intresse för landsbygden. Gunnar Gunnarsson som samlat dokument från arbetarrörelsen tidigare historia sammanfattar beundrande den hållning som var tongivande:

”I det historiska perspektivet står det klart, att obetänksamma revolutionsäventyr eller socialiseringsexperiment i en tid då arbetarrörelsen ännu inte konsoliderats och det inte fanns något annat än den svenska fattigdomen att socialisera, kunde ha lett arbetarrörelsen till stagnation, kanske konserverat överhetsstaten och under överskådlig framtid utestängt arbetarna från politiskt inflytande.”

Revolution och någon form av socialisering sätts här i samma bås. Den möjlighet att upprätta allmänningar styrda demokratiskt av lokalsamhället för att förvalta skogen som Stadling och andra förde fram blir i detta perspektiv något som kunde ha äventyret arbetarklassens väg till makt i staten via val av riksdagsledamöter. Denna brist på social fantasi och förmåga till förändring bortom stat och marknad som Gunnarsson menar var den enda rätta vägen blir sedan bestående in i våra dagar. Att sätta sin tillit till staten sägs i efterhand vara den dominerande strategin och som Gunnarsson själv är ett uttryck för, förblir den dominerande inom socialdemokratien.

Istället för ekonomisk frigörelse får den kulturella och sociala mer betydelse genom de större folkrörelserna som tvingade och lockade fram lösningar på stora sociala problem. De fungerade både dämpande och samtidigt inte sällan i konflikt med det rådande samhället. Nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och bonderörelsen spelade en viktig roll i både folkbildningsarbetet och demokratiseringen av samhället. Nya vägar att ta sig fram i samhället öppnades. Mer avgörande för att konflikterna inte eskalerade mer kan sägas vara den stora massutvandringen till USA som var särskilt stark i småbrukar- och skogsbygder, som mest intensiv i hela Sverige i Jämtland.

Den sociala frigörelsen kom att fortsätta men blev med den framväxande parlamentarismen splittrad för landsbygdsbefolkningen efter en trevande början i mellersta Norrland i både bonderörelse, lantarbetarrörelse och skogsarbetarrörelse och därtill utifrån olika politiska partiintressen.

Bonderörelsens kamp för politisk och ekonomisk självständighet

Bonderörelsen hade stora svårigheter att utveckla sig som en egen självständig kraft efter bondeståndets avskaffande 1866. Visserligen hade lantmannapartiet en framträdande roll i riksdagen och ofta en majoritetsställning i andrakammaren. Men något egentligt parti var det inte då det saknades en fast organisation med ett politiskt program. Ledamöterna var både liberala frihandelsvänner och konservativa anhängare av skyddstullar. Medan det gamla

bondeståndet haft vissa gemensamma klass- och näringsintressen så växte det nu fram en större skiktning på landsbygden som det nya begreppet lantman sökte överskyla. Här fanns både protektionistiskt sinnad godsägande kapitalistklass och en hemmansägande klass av små- och mellanstora jordbrukare som ofta hade binärningar för att försörja sig. Med tiden blev lantmannapartiet ett alltmer uttalat högerparti. De vänstersinnade bönderna fanns inom de frisinnade partiet som senare kom att bilda folkpartiet eller hos socialdemokraterna som bägge samlade många småbrukare. Den småbrukarideologi som Per Rösiö förde fram var mycket avståndstagande mot industrialismen och såg en räddning bort från kulturell förflackning i ett samhälle dominerat av jordbruk. Han var vänster till sinnelaget men vägrade att gå in för partibildning och när den politiska bonderörelsen formeras har hans anhängarskaror krympt.

Småbrukarnas roll under denna tid gick i olika riktningar. I Norrland ökade antalet småbruk under de första decennierna av 1900-talet i motsats till utvecklingen i södra Sverige. Staten understödde en etablering av nya jordbruk genom odling av den norrländska jorden och skogsbruk samtidigt som egnahemsrörelsen växte sig starkare. Riksdagens beslut 1905 om egnahemslån för obesuttna jordbrukarhushåll blev en framgång, en möjlighet som fanns kvar fram till 1948. De främjade småjordbruk. Under de följande decennierna motiverades de av sociala skäl och att ge kompletterande försörjning åt lantarbetare samt öka självförsörjningsgraden av socialdemokraterna. Bondeförbundet såg åtgärderna också som ett sätt att stimulera och förbättra de ekonomiska förutsättningarna för de självägande bönderna och villkoren för de som levde på landsbygden.⁶

Men det som kallades kolonisation av Norrland blev ett misslyckande. Med våra dagars språkbruk skulle entreprenörer ges mark för att starta nya liv och samtidigt skulle det finnas arbetskraft för skogsbruket genom att de torp som upprättades krävde dagsverken som betalning för arrendet. Genom att kalla det kolonisation som om det handlade om att ta i anspråk mark som tidigare ansetts outnyttjad doldes vad det handlade om. Nya möjligheter skulle öppna sig som kronotorpare eller kolonist på mark som inte var i bruk. Men

”Så var inte fallet med den mark som kolonister och kronotorpare fick arrendera. En förutsättning för dessa arrenden var att centralmakten, 'kronan', löste in, friköpte de betesmarker och ströängar som både bofasta och samer utnyttjat på de så kallade överloppsskogar och lapps katteland (privat egendom vars skatt gick till staten, därav namnet lapps katteland) som inrättades till kronoparker i slutet av 1800-talet. Ersättningen för dessa förlorade betes- och slättermarker gick till hemmansägare och inte till den del av befolkningen som såg skogen som fattigmans tröja och en möjlighet till att överleva. Sedan urminnes tider hade befolkningen i norrlandslänen utnyttjat de marker som blev kronoparker för sin överlevnad. Det innebar att fattiga norrländska familjer redan bodde på marker som inrättats till kronoparker i slutet av 1800-talet.”

De tidigare bosättningarna förklarades olaga och beväpnade och uniformerad tjänstemän, s k kronojägare, vräkte därför familjer som slagit sig ned på fäbodrar, renvallar och vid fiskevatten med muntliga tillstånd från de före detta markägarna i bonde- och samebyarna.

Norrlandskommittén som var engagerad för 15 000 bönder som proletariserats av skogsbolagens framfart tog sig också an några fall där vräkning undveks. Mark- och medellösa kunde sedan få arrendera några hektar mark på kronoparker i Västerbottens län. Tack vare Norrlandskommittén fick dessa backstugusittare och andra mark och medellösa möjlighet att bli arrendatorer på kronoparker i de sex nordligaste länen med Domänstyrelsen som ansvarig myndighet. I slutet av 1910-talet och några år framåt försökte statsmakerna

---

⁶ Korsfeldt, Thomas, s 131

uppmuntra en "kolonisation" på kronoparker i Norrland och övre Dalarna. Denna målsättning förverkligades inte på grund av försörjningssvårigheter för det fåtal arrendatorer som rekryterades till verksamheten. Resultatet blev omkring femhundra upplåtelser från Muonio älv i norr till Österdalälven i söder. Den helt övervägande delen handlade om egnahemssträvanden bland befolkningen i de olika länen medan inflyttning söderifrån till dessa kolonat var mycket liten. Sammanlagt var det 1100 kolonister varav enbart knappt 40 kom söderifrån. Upplands lantarbetarförbund varnade på 1920- talet sina medlemmar för att bli " kolonister".

Den allmänna annorlunda utvecklingen i Norrland tog sig bl.a. uttryck i att småbrukare tillsammans med lant- och skogsarbetare bildade Västernorrlands läns lantarbetareförbund som även gick under namnet Bönder, torpare och arbetare i Sollefteå 1906. 25 ombud för olika socknar infann sig vid bildandet varav tio hemmansägare, tio torpare och fem arbetare. Västernorrlands Allehanda rapporterade om mötet 1 oktober:

” Hemmansägaren Aug. Swanström från Junsele betonade i ett längre anförande önskvärdheten av att en sammanslutning kom till stånd. Som svar på frågan nummer ett ville talaren utan vidare säga, att arbetarna var den samhällsklass, som i ekonomiskt avseende var mest nedtryckt. En bonde hade ju alltid sin torva att hålla sig till, men i den hårda tävlingskampen för tillvaron var arbetaren uteslutande hänvisad till arbetsförtjänsten, som under den hänsynslösa konkurrensen kunde nedpressas till en obetydlighet. Talaren kunde inte fatta, att jordbruksklassen i den nu för bättre levnadsvillkor framryckande arbetarklassen skulle, liksom på många håll görs, se en fiende eller något farligt. Det borde nämligen ligga i den självägande bondens intresse att arbetarklassen var i ekonomiskt avseende väl placerad, ty därigenom hade ju bonden största möjliga utsikt till avsättning för jordens alster och vad särskilt jordbruksarbetarklassen beträffar, skulle bättre ekonomiska villkor för densamma vara detsamma som mindre utgifter till fattigvården inom kommunerna. Bönderna hade enligt talarens uppfattning så många gemensamma intressen med arbetarna, att han för sin del förordade att den största möjliga sammanslutning dem emellan måtte komma till stånd.

I denna sin uppfattning understöddes talaren bl. a. av herr Skogman från Ramsele, vilken framhöll, hur bolagsväldet i sin mån bidragit till att alstra klasshat mellan bönder och arbetare. Såsom exempel härpå anförde talaren hur vid timmerkörning arbetslönerna under den vilda konkurrensen mellan bönder och arbetare av bolagen pressats ned till svältlöner. Arbetarna å landsbygden och arrendatorerna var, yttrade talaren, de samhällsklasser, som var mest betryckta. Dessa, som rekryteras ur den jordbrukande befolkningens led, hade under årens lopp så småningom blivit en lekboll för kapitalist- och bolagsväldet. De låg i saken natur, att bonden i arbetaren skulle se sin vän, som gemensamt borde kämpa för bättre förhållanden. Den sammanslutning som man här ville försöka åstadkomma, borde därför vara riktad mot kapitalväldet.

Herr ordföranden intog en avvikande ståndpunkt, och ville för sin del framhålla att även bolagsväldet varit av stor nytta för såväl bönder som arbetare.

Därpå följande anföranden gick emellertid alla ut på, att bönder, torpare och arbetare i själva verket alla var arbetare och att sammanslutningen dem emellan borde vara riktad mot kapitalet. ....

Man kom därefter överens om att det blivande förbundet skulle få sin styrka genom att ingå som en del i den stora landsorganisationen. På förslag av herr Skogman från Ramsele fattade mötet därpå följande beslut:

Mötet uttalar önskvärdheten av bildandet av ett länsförbund av bönder torpare och

arbetare, vilket må tillvarata deras gemensamma intressen. Mötet beslutade att för frågan vidare framförande tillsätta en kommitté, som får i uppdrag att upprätta förslag till förenings- och förbundsstadgar med särskild hänsyn därtill, att förbundet efter sin tillkomst skall söka inträde i Landsorganisationen.”

I Norrland stod bönderna och arbetarna ofta i gemensam konfrontation gentemot skogsbolagen vilket gjorde att de klassmässiga förutsättningarna var annorlunda än i Södra Sverige. Föreningen hade bred anslutning vilket byggde in motsättningar mellan socialister och liberaler, men den fick god anslutning och hade redan efter ett år mer än 4 000 medlemmar med avdelningar även i Hälsingland och Västerbotten.⁷ Rörelsens agitation bredde ut sig också i Jämtland och liknande organisationer uppstod också på andra håll som Övre Dalarnas Småbonde- och Skogsarbetareförbund. 1909 uppstod ur denna folkrörelse Sveriges småbrukare- och skogsarbetareförbund. Facklig kamp blev en viktig fråga för denna organisation som mycket snart drogs in i konflikterna med arbetsgivarna och Storstrejken och sedan snabbt tynade bort. Västernorrlands läns lantarbetareförbund upphörde innan första världskriget som samtliga andra lantarbetareförbund i Sverige.

Det som återstod av rörelsen samlades 1910 under namnet Sveriges småbrukareförbund till en kongress i Mora. Här antogs ett program som syftade till att förena småbrukare i norr och söder och fokuserade på mer renodlade jordbruksfrågor genom satsning på upplysningsverksamhet och kooperativ. Men verksamheten tynade snart bort. Ett nytt ambitiöst försök gjordes 1913 med Sveriges Odlareförbund med ett konstituerande möte där alla ledande småbruksdebattörer och jordbruksprofessorer deltog och internationella gäster från den framgångsrika danska husmansrörelsen. Men några medlemmar blev det knappast och knappast heller något gemensamt program då partiskillnaderna och inte minst skillnaderna i villkoren för jordbruket i norr och söder var så stora. 9 lokalavdelningar blev det och efter ett år även ett program för en kombinerad ideell, kooperativ och lönefacklig verksamhet som dock aldrig fick styrfart. Idealisterna var många, organisatörerna få och småbrukarna hade knappast medel för att bidra till någon föreningsverksamhet utöver deltagande i hushållningsällskapens utbildningskurser understödda av statliga bidrag.

Inom arbetarrörelsen fanns ett intresse för landsbygden. En strömning med Karl-Erik Forslund som byggde upp arbetarrörelsens klassiska folkhögskola Brunnsvik i Dalarna var anhängare av småbrukets viktiga roll och vurmade för landsbygden. I Socialdemokratiska ungdomsförbundets agitationsskrift 7 utgiven 1905 skrev Fredrik Ström:

”Du svenske småbonde, du lantarbetare, statare, torpare eller självägande bonde på en liten gård, som kräver dia egna händers arbete till det yttersta för att hållas vid makt, du småbonde: vakna upp, gnugga sömnen ur ögonen och se, hur du och din klass går fattigdomen och undergången till mötes! Vakna upp och slut dig till dina bröder i staden, i fabriken, i gruvorna och bergen, som börjat den stora striden för hela arbetets klass, för hela mänsklighetens befrielse från de stora herrarnas tryck och kommando! Det är på tiden att du gör något. Det är hög tid att du hjälper att rädda ditt folk och ditt land, att du räddar dig själv och dina barn.”

Socialdemokratiska Landskronakuriren skrev självkritiskt 10 januari 1903 om bristerna i partiets jordbrukspolitiska synsätt som lika gärna kan gälla idag:

”Om en självägande småbonde skulle fråga oss: hur vill ni socialister komma oss små

---

⁷ Rydén, Reine, 1998, s56.

jordbrukare till hjälp, vad anser ni statsmakterna bär göra för oss – vi för också en förbittrad kamp för tillvaron: de höga skatterna och räntorna till hypoteksbanken trycker oss oh gör vårt dagliga slit och släp förhållandevis lika tungsamt som industriarbetarens – hur vill ni lösa det problemet? – så vågar jag påstå att inte många inom vårt parti kan ge ett nöjaktigt svar på detta spørsmål. Den punkt i partiprogrammet som talar om att ordna jordbrukskrediten osv. gör det stora flertalet bland oss föga klokare. Det torde emellertid vara tydligt att vårt parti rätt snart måste ge ett svar på ovanstående frågor – i varje fall är det på tiden att spørsmålet upptas till debatt så att vi icke, den dag vi skall ut på landsbygden och göra valpolitik står totalt handfallna inför den nya problem som där framställer sig.”

Till skillnad från i andra länder som t.ex. i Norge så gick dock aldrig socialdemokraterna eller något annat vänsterparti in för att organisera småbrukarna på något avgörande sätt. Landsbygdsfrågorna förblev lika obesvarade under de kommande hundra åren för arbetarrörelsen som de var när Landskronakuriren tog upp saken 1903.

Möjligen kan man spåra denna oförmåga redan i den första stora principiella striden inom socialdemokratien som stod på partikongressen i Norrköping 1891. Lokalföreningarna i Stockholm och Malmö hade begärt att frågan om kampmetoderna skulle upp på dagordningen. Striden stod mellan de som förordade parlamentarismen som främsta vägen och de som förordade politisk storstrejk och ”handlingens propaganda.” I kongressprotokollet framgår att utgångspunkten för partiets ”ideella styrka” är ”den vetenskapliga kännedomen om lagarna för det kapitalistiska samhällets uppkomst, utveckling och förfall.” Den intellektuella elitens förmenta tankeförmåga överordnas här de breda folklagrens erfarenheter och sökande efter kunskap på egna premisser. Protokollet fortsätter:

”Kapitalets koncentring och den allt ödesdigrare anarkin inom produktionen i förening med storindustrins successiva utveckling äro de orsaker, som nödvändiggöra en social revolution i riktning av det samhälleliga arbetets organisation i enlighet med socialismens principer, vilka gå ut på gemensam nyttjanderätt till produktionsmedlen och samhällelig kontroll över produktionen.”

Mot den bakgrunden avvisades ”de oklara tankeriktingar och försök till partibildningar, som under namn av anarkism framträtt och i de flesta land spelat en övergående, bullersam roll i den praktiska agitationen, åsyftande att uppoffra sig den socialistisk organisationen av arbetet för den absoluta eller orimligt överdrivna individuella självbestämningens rätten, förklarar partikongressen denna anarkistiska samhällsteori för antisocialistisk.” Nu blev det klart vart socialdemokraterna siktade när de kritiserade anarkismen:

”Framförallt är den oförenlig med socialismens fordran, att produktionsmedlen skola övergå i hela samhällets hand och samhället reglera produktionen, och den löper ut i en motsägelse, därest icke produktionen skulle föras tillbaka till det lilla hantverkets dvärgskala.”

Med en så föraktfull inställning till småbrukarna fanns knappast någon förutsättning vare sig att organisera deras politiska intresse eller utforma en jordbrukspolitik annat än efter storindustrins mönster. När det gäller kampformer var det lika låst. Socialdemokraterna förklarade sig i och för sig vara ”ett revolutionärt parti, som eftersträvar en grundlig omvälvning av det bestående borgerliga samhället” som måste ”taga i betraktande möjligheten av att det organiserade våldet kan bli det lidande proletariatets slutgiltiga

förlossare.” Men den ”allmänna rösträttens fredliga medel” sattes främst. ”Dynamitagitation” tog man avstånd från och ”agitatorer som upphetsa massorna till våldshandlingar mot enskilda” stämplades som förrädare mot partiets principer. Andra kampformer än parlamentarismens och inläringen av vetenskapliga lagar för dvärgskalans avvecklande var knappast något som beaktades förutom den politiska storstrejken. Den ”kan under lämpliga konjunkturen användas som ett av arbetarepartiets propaganda- och maktmedel för att genomdriva sådana politiska och ekonomiska fordringar, som mognat i folkets medvetande.” Det låter hoppfullt att något annat än bombkastning eller val till riskdagen sågs som kampformer att välja mellan. Det visar sig dock i praktiken att det man främst vill ägna sig åt med ”all kraft” är kampen för rösträtten där storstrejken debatterades flitigt som det mest intressanta möjligheten som dock aldrig kom till användning.

Ingendera av falangerna inom arbetarrörelsen lyckades intressera sig för landsbygdens behov. Det politiska initiativet bland landsbygdens folk som startat i Norrland gled samtidigt över till Södra Sverige.

I Södra Sverige minskade småbruken medan jordbruk som anammade de kapitalistiska relationerna – ackumulation av kapital, mekanisering och anställningsformer fria från feodala former – blev mer framgångsrika inom den krympande agrara sektorn.

Bönder som lika mycket reagerade på vad som betecknades som den internationella kapitalismen och den internationella socialismen sökte forma en mer oberoende politisk bonderörelse. Högern ansågs stå storkapitalet som sög ut landsbygden alltför nära, frisinnade likaså medan socialdemokraterna var ute efter att låta statsutgifterna växa eller än värre socialisera jorden.

Försöken att bilda ett självständigt bondeparti inleddes 1910 när Carl Berglund från Gimmene i Västergötland författade ett manifest för Bondeförbundet och fick stor spridning på sin tidning Landsbygden. Här spred Berglund sitt budskap: ”Rättvisa åt landsbygdens folk!”, ”Tillbaka till jorden!”, ”Bondeståndets bevarande!”, ”Jordbrukets ekonomiska likställighet med övriga näringar!”, ”Storkapitalets utplundring av landsbygdens folk måste upphöra!”. Han såg storkapitalismen som bondeklassens huvudfiende. Den moderna demokratin sågs som ”penningfurstarnas mutsystem”. Som vapendragare hade han Karl Andreasson i Åsen som var mer lagd åt att tala, gärna med bilder och humor. Andreasson försök att ordna möten mötte på stort motstånd under ett helt års tid. F.d. riksdagsmannen Herman Carlsson i Herrljunga ansåg i ett eget intygande i efterhand att ”att jag vid denna tid ansåg tanken utförbar på grund av rådande stora meningsskiljaktigheter bland bönderna om vissa aktuella politiska frågor lösning och därför då liksom flera gånger efteråt under året avrådde Andreasson från att ’göra försök’ för dessa sina idéer. Andreasson beskrev händelseförloppet med egna ord: ”Till slut blev jag så rasande och sade ’nu ger jag både dig och dina guds barn fan och kungör härmed mötet utan dig och då håller jag mötet å gästgivaregården, där du icke kan förstöra tillträdesrätten för mig såsom du förut gjorde både här och där.”

Men 21 januari 1911 kunde det bli av. Först på gästgivaregården dit bara 60 personer kom då nykterhetsrörelsen och väckelsen hade stor inflytande i bygden och sedan på Ungdomens hus på folkhögskolan där närmare 300 anslöt. Däribland ”hade de borgerliga partierna mött upp med en lång rad tränade agitatorer”. Mötets syfte var att söka lösning på två tvisteämnen bland bönder i politiken, religionen och nykterhetsfrågan samt frågan om bildandet av en förening ”som har som syfte att tillvarataga lantbrukets intressen i politiskt avseende.” På frågan om religion blev svaret enande, visst bör religionen ha en roll i politiken – ”Dock bör

givetvis särskilda religiösa partihänsyn icke få vara utslagsgivande.” På frågan om nykterhet likaså, nykterhetsverksamhet bör ingå i politiken. Om man skulle bilda en politisk organisation rådde det däremot inte enighet. En del deltagare var för detta medan andra förordade uppslutning bakom Liberala Samlingspartiet, om och med viss reservation. Partiet ”borde frigöra sig från storstadsradikalerna”.

På folkskolan i Skölvene 9 mars 1911 gick det bättre. Här enades ett hundratal deltagare om att få till en sammanslutning för att tillvarata ”speciellt böndernas politiskt-ekonomiska intressen”. Efter tre timmars debatt med ”sansade tankar och tänkesätt” beslöt man att ”arbetet för saken i fråga skulle utföras under namnet av ’Lantmannapartiet inom Älvsborgs läns mellersta valkrets’.” Lyckade möten i Tarsled och Herrljunga följde på det första.

Det nya partiet saknade nästan helt resurser och mötte kraftigt motstånd från de gamla partierna. Försöket ebbade ut men nya initiativ togs. Berglund fortsatte i tidningen Landsbygden utveckla ett alltmer genomarbetat partiprogram för ett tänkt bondeparti. Målsättningen i stadgar publicerade i april 1912 var ”Förbundet omfattar i stort sett hela landsbygdens befolkning med den jordbrukande klassen som utslagsgivande, och avser att vara ett värn för jordbruket och dess utöware mot den allt hänsynslösare framstormande industrialismen (trust- och socialistväsendet) och det bakom stående storkapitalet, som alltjämt med list och våld skaffar sig högre inkomster och för vilkas ernående jordbrukarens intressen ständigt måste stå tillbaka och offras.”

Namnet bondeförbund dök upp i en insändare från ”En ensam värmlandsbonde” i maj 1912. Strax därefter kunde Landsbygden 6 maj meddela att landets första lokalavdelning av Bondeförbundet bildats i Överkalix enligt de stadgar som tidningen publicerat. Denna lokalavdelning följdes sedan av Rudskoga i Värmland med 63 medlemmar, samtliga småbrukare, därefter Södra Råda vilket på den tiden också låg i Värmland med lantbrukare i spetsen som redan 27 april 1911 bildat en jordbrukareförening men nu den 29 maj bildade det lokala partiet Bondeförbundet⁸, därpå Västervik i Jönköpings län, Näsinge i Bohuslän och till slut även Locketorp i Skaraborg.

Tidningen Landsbygden stärktes också genom att Elfrid Dürango tillträdde som redaktör. Han började också främja organiseringssträvandena och alltfler lokalavdelningar såg dagens ljus. Men en schism uppstod med Berglund som fortfarande hade den avgörande makten över tidningen och Dürango avskedades. Ett riksmöte i Falköping där 32 av Bondeförbundets 37 sockenföreningar var samlade och enade sig om att bilda Bondeförbundet som parti men bojkottades av Berglund. Istället gjorde samlade Berglund Falköpingstraktens sockenföreningar där koncentrationen var som största i landet. Konflikten fortsatte och kunde inte lösas trots flera större möten och försök. Berglund släppte inte sin centrala ställning på tidningen Landsbygden och såg med oblida ögon på minsta närmande till annan bondeorganisering som uppstod på flera platser runtom i landet. Elfrid Dürango valde att bilda den nya organisationen Svenska Bondeförbundet med flera av de lokala sockenföreningar Karl Andreasson hade byggt upp men fick lite gensvar i Västergötland men en del på andra håll.

I Skåne växte intresset av att samla bönderna med Elof Eriksson som initiativtagare. Den liberala Staafregeringens politik för att avskaffa ett garanterat pris för sockret väckte stora farhågor inte bara bland bönder utan också kommuner, järnvägar och andra intressen i

---

⁸ Detta brukar i Centerpartiets historieskrivning anges som den första partiavdelningen från april 1911 medan det tidigare bildandet av sockenföreningar redan i mars 1911 glömts bort.

sockerbetsodlardistrikt. Genom självständig bondemobilisering mot högerpartiets vilja lyckades förslaget stoppas. Nästa steg blev deltagande i den nationella mobiliseringen för Bondetåget som samlade 30 000 bönder i Stockholm från hela landet för att markera vilja att ställa upp för ett starkt försvar och för kungen snarare än parlamentarismen. Detta initiativ kom snarare från konservativa kretsar än från bönder men framställdes skickligt som ett bondeinitiativ och fick också stort gensvar från bönder. Carl Berglund var motståndare till både Bondetåget som sådant och till ökade försvarskostnader. I samband med avvecklingen av organisationen för Bondetåget året därpå bildades Jordbrukarnas riksförbund. Svenska Bondeförbundet slogs samman med Jordbrukarnas riksförbund och det senare blev det samlade namnet. De började ge ut tidningen Vårt land och folk.

Konflikten gentemot Carl Berglunds Bondeförbundet kvarstod. De två bondeorganisationerna hade mycket gemensamt. Men medan Jordbrukarnas Riksförbund till viss del växt fram ur Bondetågets mobilisering för ett starkare försvar så hade Bondeförbundet en mer återhållsam hållning. Anders Björnsson skriver i sin studie av bonderörelser: "Å andra sidan får fosterlandsförsvaret inte kosta för mycket och mot bondeförbundets energiska icke-aktivism under 1900-talets krigs- och krisår svarar en lång tradition av fredsvänlighet och antimilitarism inom svensk allmoge." Jordbrukarnas riksförbund visade sig också vara lite mer lättpåverkade av högern också på andra sätt. När organisationen skulle bildas på ett slutet möte hade högerpartiets företrädare lyckats nästla sig in. Innan situationen blev ohållbar och de avvisades helt lyckades de ändå få organisationen att stryka det mest kritiska mot storföretagen i sin plattform där man tog avstånd från trustbildningar. Den materiella grunden för skillnaderna var påtaglig. Bondeförbundet värvade framförallt bönder i landskap där det rådde kargare villkor, Jordbrukarnas Riksförbund i de mer välmående landskapen som Skåne, och Östergötland.

Men bägge de två bondeorganisationerna startade alltfler lokalavdelningar med livlig verksamhet. I riksdagsvalet 1917 gick både Bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund framåt. Bondeförbundet lyckades något bättre tack vare en klart självständig hållning medan Jordbrukarnas Riksförbund ägnade sig en del åt valsamverkan med Högern. I riksdagen började dock parlamentarismen göra sig kännbar. Berglunds detaljstyrning som hållit Bondeförbundet på en självständig kurs både ideologiskt genom betoning av ekonomiska krav som det avgörande för att ena jordbrukande landsbygden och genom att inte samarbeta med andra naggades i kanten. Redan uppmaningen att "Inga allianser med eho det vara månde!" skapade problem vid utskottsvalen. När han uppmanade i brev Bondeförbundets ledamöter när de inte fick igenom sina förslag visa sitt missnöje genom att hamra med bänkklocken så blev han inte åtlydd. Motsättningarna filades av. Jordbrukarnas Riksförbund irrade sig in i dåliga tidningsaffärer. En av initiativtagarna, Elof Eriksson som ständigt påpekade vikten av att ett bondeparti är kristet och nationellt sinnat blev en av Sverige ledande antisemitiska publicister. Anklagelserna mot Berglund för att han var alltför diktatorisk visade sig ha det problemet att hans politik ofta visade sig vara framsynt. När kampanjer riktade sig mot honom gällde det sådant som att han i kraft av sin makt över tidningen Landsbygden tog sig rätten att ändra på sådana majoritetsbeslut på riksmöten för Bondeförbundet som att säga nej till allmän och kvinnlig rösträtt. Berglund skrev hur beslutet var men att det stod valkandidater fritt att inta sin egen hållning vilket han ansåg överensstämde med Bondeförbundets ursprungliga tanke att enbart fokusera på ekonomiska frågor men låta riksdagsledamöter vara friare i andra frågor. Tiden gav Berglund rätt i sak men hans dominerande ställning höll inte i längden.

Vänstersocialisterna sökte samla radikala bönder till front mot Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund genom bildandet av Sveriges Demokratiska Jordbrukareförbund

1918. Organisationen byggde till viss del på det tynande men alltmer vänsterbetonade Sveriges Odlareförbund. Utöver det politiska syftet hade förbundet ett brett ekonomiskt, yrkesmässigt och lönefackligt program. Under 1918 bildades minst 41 lokalavdelningar och man fick sedan närmare 100 lokalavdelningar. Men verksamheten byggde i hög grad på en person, Folke Palm som både var generalsekreterare och redaktör för organisationens tidning Odlaren. När han avled plötsligt upplöstes organisationen.

För Bondeförbundet och Jordbrukarna Riksförbund gick det bättre. I riksdagsvalet 1921 mer än fördubblade de två bondepartierna sina mandat och började samverka alltmer i riksdagen vilket ledde till att de slogs samman samma år med namnet Bondeförbundet.

Den konflikt som funnits i Skåne för att fördela jord på 1800-talet som också den mexikanska revolutionen förde fram med sina krav på jordreform var bärande för många bondepartier i Östeuropa, men inte i Norden utöver nyodling av mark norrut. Här var det istället producentintresset gentemot konsumenten som var i centrum för det politiska intresset. Det gällde att få tillräckligt betalt på marknaden för sina varor.

Klassantagonismen var inte så stor i de landsbygdssamhällen där inte skogsbolagen härjat som värst. Både stora och små jordbrukare och egendomslösa drar fördel av höga försäljningspriser på jordbrukets produkter, de är gemensamt intresserade av låga låneräntor och fördelaktiga amorteringsvillkor. Vi får producentpartiet som följaktligen är mera fokuserat på marknaden än på marken och eftersträvar subsidier. Det finns önskan om avtal med den politiska makten, ett utbytesförhållande, som förmår trygga jordbrukets avsättningsmöjligheter och investeringsbehov. Den grundläggande konflikten läggs i detta perspektiv i intressemotsättningen mellan producent och konsument, inte i den mellan ägare och brukare.

I Sverige går organiseringen av bönderna den motsatta vägen mot den i de flesta andra länder. Här är det ekonomiska föreningar som bildas först medan intresseföreningar uppstår senare. Det kan jämföras med arbetarrörelsen där Sverige också avviker genom att först bildas fackföreningar och sedan ett arbetarparti. Bönderna och arbetarna formerar sig alltså i Sverige först som ekonomisk och socialkraft och först därefter organiserar de sig för att påverka den politiska makten eller som parti utöva makt.

En omfattande föreningsverksamhet byggdes alltså tidigt upp av bönder. Lagunda och Hagunda häraders varuanskaffningsbolag, bildades i Örsundsbro i Uppland 1850. Det räknas både av LRF och Kooperativa Förbundet som det första svenska kooperativet. Begreppet ekonomisk förening fanns ännu inte så föreningen fick anta en modifierad bolagsform där ingen tilläts äga mer än en begränsad del av bolaget.

Till en början växte böndernas föreningsrörelse sakta med mycket små, lokala föreningar, främst mejeri-, slakteri- och lantmannaföreningar. I början av 1900-talet skedde en dramatisk expansion. Nu gällde det inte bara mejerier och slakterier utan föreningar till exempel för hästförsäkringar, ägghandel, avelsverksamhet, bankrörelse och elektrifiering. På 1920-talet kom också de första skogsägareföreningarna.

Som mest fanns det runt 1940 med till exempel 795 lantmännenföreningar, 754 jordbrukskassor och 726 mejeriföreningar. Antalet medlemmar nådde sin högsta nivå runt 1960 med drygt 1 miljon medlemskap sammanlagt.

För att samordna och ta tillvara de ekonomiska föreningarnas intressen bildades flera riksföreningar. Den första var Svenska Lantmännens Riksförbund 1905 och följdes av riksföreningar inom övriga branscher. År 1917 bildades Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap, SAL, av godsägare och storbönder med goda kontakter i riksdagen och ambitionen att vara hela näringens samlande intresseorganisation.

Elof Eriksson som tillhörde de mer konservativa inom de nya bondepartierna hade en rätt krass syn på SAL:

”Med det starka understrykandet av sällskapets ’opolitiska karaktär’ samtidigt som man utgav sig för att vilja taga sig an jordbrukspolitiska frågor avsågs tydligen att markera ett avståndstagande från de politiska bondesammanslutningarna samt att bibringa allmänheten den illusoriska föreställningen att, jordbrukets aktuella spörsmål och krav läte sig tillgodoses av en icke-politisk sammanslutning. Medan sällskapet i sin programförklaring å ena sidan uppgav sig som strängt opolitiskt, sade det sig å andra sidan ämna påverka lagstiftningen och verka för lösandet av politiska frågor, såsom t. ex. skiftesfrågan, vägfrågan, spannmålshusfrågan etc., vilka endast med politiska medel kunde befordras till lösning. Förklaringen till denna sällskapets tvetydiga och inkonsekventa hållning gav Allmänna Valmansförbundet i sitt månadsblad för april 1917, vari rent ut sades att syftet med dess tillkomst i verkligheten var ’att göra de olika bondeförbunden överflödiga’.”

Småbrukarna lyckades inte hävda sig varken politiskt eller genom kooperativ organisering på riksplanet. 1920 fanns det 16 småbrukarföreningar i Götaland och Svealand men de flesta mycket små. I många fall hade de uppstått ur hushållningssällskapens småbrukspremieringar och studieresor och var mest till för att ordna föredrag och sprida upplysningsmaterial. Intressepolitik bedrev de möjligen i egnahemsfrågan. Två var mer lyckosamma undantag, småbrukarföreningarna i Göinge och Åsbo-Bjäre i Kristianstads län. De hade 2 000 respektive 2 600 medlemmar. Göingeföreningen gick bakåt tidigt medan Åsbo-Bjäre behöll 2 000 medlemmar in på 1950-talet. Förklaringen ligger i att bägge föreningarna hade ganska omfattande inköpskooperativ verksamhet. Åsbo-Bjäre startade dessutom både kreatursförsäkringsförening och brandförsäkringsförening med stor anslutning.

Krisen i världsekonomin med ökad arbetslöshet och fattigdom som följd ledde till att bönderna, med arbetarnas fackliga organisationer som förebild, bildade en egen intresseorganisation år 1929, Riksförbundet Landsbygdens Folk, RLF. Denna utomparlamentariska organisation som sökte fackligt företräda bönderna fick ingen flygande start. Ibland som vid flottningskonflikten i Vistån kunde RLF medlemmar samarbeta med syndikalisterna i Visträsk LS och genomföra en blockad mot flottningsföreningen.

Samtidigt växte ett alltmer korporativt system fram för jordbruket. SAL ombildades 1929 för att knyta den existerande lantbrukskooperationen tätare till sig. Därmed fick man en central roll i den kommande regleringen av jordbruket som växte fram som svar på den ekonomiska krisen. Staten hjälpte till med direkta bidrag till organisationen och lagar till förmån för kooperationen som missgynnade privata företagare. Samförståndet tog et steg framåt med inmalningstvånget, att en viss mängd av kvarnarnas säd måste komma från Sverige, som beslutades 1930. Mjölkregeringen 1932 gav Svenska Mejeriers Riksförening rätt att ta ut avgift på såld mjölk, även från dem som stod utanför den organisationen, för att finansiera smörexport. Genom pastöriseringstvång 1939 försvårades eller stoppades helt direktförsäljning mellan producent och konsument. En mejeristadga infördes samma år gjorde

att många små privata mejerier måste lägga ned genom höga hygieniska krav på lokalerna. För slakterier skärptes hygieniska normerna också med samma effekt att småföretag fick läggas ner.

Den Ekmanska liberala ministären lade grundstenarna för monopolisering av jordbruket i början av 1930-talet. Socialdemokraterna var motståndare. Men det ändrades inte när socialdemokraterna och Bondeförbundet kom till makten. Jordbrukskooperationens företag gavs närmast monopol. Acceptansen hos många uppstod genom att mjölkbönderna som många var småbrukare och arbetslösa var de två grupper som uppgörelsen mellan de två regeringspartierna genom denna så kallade kohandel gav ökat stöd.

Medan SAL haft den centrala rollen under 1930-talet för att utforma jordbrukspolitiken tillsammans med statsmakterna så blev även RLF, Riksförbundet Landsbygdens Folk, del i de jordbruksregleringar som beslutades. Därmed kunde en utträngning ske av konkurrerande jordbruksorganisationer.

När småbrukarna 1938 sökte skapa en mer samlad riksorganisation för att påverka jordbrukspolitiken, Småbrukarnas riksförbund (SR), var det för sent. De krävde en omläggning av stödåtgärderna så att mer skulle tillfalla småbrukarna. RLF kritiserades för att främst värna om storböndernas intressen. Starkast var rörelsen i Skåne men fanns också i Halland, Bohuslän, Dalsland, Skaraborg och Medelpad med sammanlagt 4 000 medlemmar i mitten av 1940-talet. Waldemar Svensson var sekreterare och drivande kraft i organisationen, riksdagsman för Folkpartiet och med i jordbruksutredningar på 1940 och 1960-talet.

Förhållandet till lantbrukskooperationen var spänt. För att kunna motivera medlemskap i småbrukarföreningarna hade dessa ofta med gemensamma inköp av olika förnödenheter som utsäde och kalk. Därmed konkurrerade man med lantmannaföreningarna som sedan 1930-talets början hade inköpsplikt inskrivet i stadgarna. Särskilt känsligt var det i Västernorrland där många i småbrukarföreningarna med nedsättande ordalag kallades ”pytsåkare”. Det innebar att de sålde direkt till konsumenterna och vägrade gå med i Mejeriföreningen. Det såg RLF som var tätt knutet till lantbrukskooperationen som mycket osolidariskt. RLF hade som organiseringsmodell att knyta sig mycket tätt på de lokala lantbrukskooperationen för att den vägen kunna ge medlemmarna ekonomiska fördelar. Det blev problem för SR också som 1940 hade gått med i SAL i hopp om att kunna påverka politiken bättre. Särskilt var det medlemmarna i Västernorrland som från första stund var ett problem för lantbrukskooperationen. Till slut hotades SR med uteslutning. Det ledde till att SR uteslöt lokalföreningar som inte accepterade Kooperationen. Men de återupptogs året därpå när SR beslutade att lämna lantbrukskooperationen. SR hade misslyckats. Trots sitt medlemskap i SAL som strax efter SR medlemskap bytt namn till Sveriges Lantbruksförbund (SL) hade de aldrig fått vara med när jordbrukets prissförhandlingssystem etablerades under och efter andra världskriget. Marginaliseringen av SR fortsatte sedan när systemet blev alltmer inarbetat.

Den väg man slog in på innebar en systematisk avveckling av både småbrukaren och snart också i hög grad bonden. 1933 infördes särskilda stöd för att främja nybildning av småjordbruk och bekämpa den ekonomiska krisen genom arbetarsmåbrukslån där det inte behövdes egeninsats. Därmed var de förmånligare än egnahemslånen. De var avsedda främst för arbetare i skogslänen möjligheter att köpa några hektar mark för att starta arbetarsmåbruk, i folkmun Per Albin torp.

Småbrukspolitiken ledde dock till ett stort antal olönsamma småjordbruk som inte kunde ge ägaren försörjning. I egnahemsutredningen 1936 kom man fram till att skillnaden i effektivitet mellan stora och små jordbruk som inte kunde mekanisera eller rationalisera driften blev allt större. Bondeförbundet med Bramstorp som ledare lade då förslag om att utöka jordbruk som inte var bärkraftiga vilket förebådade den drastiska förändring av jordbrukspolitiken som följde efter andra världskriget.

Politiken genom monopolisering och ensidigt stöd för strukturrationalisering med motivet att jordbrukaren skulle få samma inkomster som industriarbetaren kom att avveckla bonden i allt raskare takt långt mer än i många andra länder som Österrike. Gunnar Myrdal fick med en skrift 1938 stort genomslag för denna idé inte bara i Sverige utan också övriga Norden.⁹

Men det märktes knappast till en början. Istället blev det tydligt att bonderörelsen i kraft av Bondeförbundet och inte minst dess ungdomsförbund Sveriges Landsbygdsungdom och i lika hög grad växte till en omfattande folkrörelse. Under 1920-talet bestod hela partiorganisationen av en man, partisekreteraren. Redan 1919 bildades riksorganisationen för Svenska Landsbygds Ungdomsförbund (SLU) som i början av 1930-talet redan uppnått 40 000 medlemmar medan Bondeförbundet hade drygt 30 000 medlemmar. Till sin jubileumsstämma 1936 kunde SLU samla 36 000 deltagare. 1930 bildades Svenska Landsbygds Studieförbund med stark anknytning till SLU och folkbildningsarbetet tog fart. 1932 bildades också Svenska Landsbygds Kvinnoförbund som enligt partisekreteraren Ferdinand Nilsson 1937 – 1941 kanske främst bidrog till att Bondeförbundet fick en folkrörelsekaraktär.

SLU var pådrivande politiskt och uppmärksammade partiet på den tilltagande folkomflyttningen och urbaniseringen och drev kravet att bredda politiken för att attrahera nya väljargrupper. Ungdomsförbundets många medlemmar var allt mindre bönder och i allt högre grad arbetare, småföretagare, tjänstemän, studerande och ibland även akademiker. Man drev på för en politik som omfattade både landsbygd och staden och namnändring till Centerpartiet.

Efter krisuppgörelsen som gav erkännande åt landsbygds problem och deltagande i lösningar för hela samhällets bästa ökade landsbygdsbefolkningens självkänsla. Ett intensivt föreningsliv växte fram för att motverka tråkigheten på landsbygden och ge politisk och ekonomisk skolning för landsbygds demokratiska och sociala utveckling. När en studiecirkel i matematik och litteraturhistoria samlades i en sockenavdelning 1936 skrev gruppen en vers som de skickade med fotografiet¹⁰:

”Vi samlas när kvällen står vintrig och stum
Och stjärnorna strålande brinna
I ett av bondgårdens trevliga rum
- så fort några timmar försvinna”

Inte minst tävlingar av alla de slag fick stor spridning. Varje SLU avdelning hade en kvinnlig och en manlig tävlingsledare med motsvarigheter i olika former på distriktsnivå och förbunds nivå. Här fanns alla upptänkliga idrottsgrenar men också distriktsmästerskap och riksmästerskap i plöjning med häst eller traktor, knyppling, mjölkning, prydnadssöm, sockerkaksbakning, borddukning, spånad, blomsterarrangemang, smörgåsberedning, virkning

⁹ Bergo,

¹⁰ 100 år, s118

och fotografering. Man tävlade också i betesgallring, exteriörbedömning av kor, tjurar, hästar och grisar samt moped- och traktorskörning samt allmän rattmästerskap.¹¹ Torbjörn Fällidin berättar i filmen en härlig tid hur viktig teaterverksamheten var. Att stå framför en publik på fem personer var lika krävande som att stå framför tusen personer, hade man spelat den tragiska Värmlänningarna på landsbygden kunde man sedan erövra världen. De många fotona i boken 100 år av handlingskraft talar sitt tydliga språk med en ung kvinna som deltar i mästerskap i klubbföring, en ung man bakom ratten i "Med traktor i trafiken", ett helt fält som tävlar i linryckning eller SLU-baletten uppvaktande en synbart glad riksdagsman.

På 1950-talet kunde 110 000 personer delta i 8 900 tävlingsmoment under ett år. Antalet medlemmar i Bondeförbundet stiga till 120 000 i början av 1950-talet, ungdomsförbundet nådde vid samma tid 115 000 medlemmar och kvinnoförbundet 50 000 medlemmar. I den framväxande rörelsen var alla röstberättigade i partiet vilket gav ungdomarna och kvinnorna en unik stark roll som saknades i alla andra partier. Den sammanlagda medlemsanslutningen låg inte långt från antalet röster i valen där partiet hamnade som lägst strax under 10 procent av de röstande.

Kravet om lika inkomstvillkor godtogs i princip av riksdagen 1941. Efter kriget tog den politiska debatten i mer normala former och Bondeförbundet satsade stort på jordbruks- och landsbygds politik som var på väg att förändras. Priset för att få likställighet i inkomster var en rationalisering av jordbruket som man såg på saken med ökad minskning av antalet jordbruksenheter. 1947 års jordbrukspolitiska beslut kom att utformas av socialdemokratiska regeringen under inflytande av Bondeförbundet. Den statliga lantbruksbyråkratin för att genomföra rationaliseringen ökade kraftigt genom att bli inrätta landbruksnämnder som i folkmun kom att kallas utrotningsnämnderna. De minsta jordbruken fick genom en särskild lagstiftning möjlighet att komplettera med jord- och skogsareal. Bondeförbundet föreslog förbättringar med minskad byråkrati och mer stöd till de små jordbruken som antogs av riksdagen.

Jordreformen kunde därmed antas under relativt stor enighet. Thomas Korsfeldt skriver om detta avgörande ögonblick¹²:

"Det är möjligt att majoriteten inte riktigt insåg beslutets nyskapande och genomgripande karaktär. Det jordbrukspolitiska beslutet har beskrivits som *jordbrukets Magna Charta*, vars konsekvenser för samhällsutvecklingen är jämförbara med de tidiga skiftesreformernas omdanande av det forna landsbygdssamhället. Beslutet bröt i realiteten med 1930-talets socialt inriktade småbruks- och kolonialiseringspolitik och fullföljde inriktningen av Bramstorps egnahemsreform. Bramstorps reform som skulle stärka jordbruksföretagens ekonomi och bärkraft, men man insåg inte att den bidrog till landsbygdens avfolkning och till en accelererande befolkningskoncentration under de kommande decennierna."

I denna politik var Bondeförbundet som under 1950-talet ändrade namn till Centerpartiet i långa stycken medskyldig. Bönderna avvecklade sig själva både genom sin partipolitiska och ekonomiska organisering.

Ännu på 1950-talet fanns det kvar kommunala partier representerade i beslutande församlingar med namn som Småfolket och Småbrukarna, bägge i Brösarp. Men sedan blev

---

¹¹ 100 år, s93

¹² 100 år, s154

de i det närmaste helt uttraderade. Centerpartiet drev småbrukarfrågorna, men med blandat resultat trots att de satt i regeringen under avgörande år på 1950-talet. Valprogrammet 1951 när det fortfarande fanns ca. en halv miljon småbrukare illustrerar dilemmat:

”Småbruken är nödvändiga för landets försörjning med livsmedel och måste bevaras och stärkas. Då arbets- och övriga produktionskostnader äro större vid mindre jordbruk, bör småbrukets stödjas genom pristillägg som kompensation för dess högre kostnader. Småbruket bör i syfte att uppnå erforderlig lönsamhet inriktas på mera arbetskrävande produktionsgrenar, såsom frukt- och grönsaksodling och äggproduktion.”

Vidare betonades ”lapska befolkningens” rätt till renbetesmarker och stöd för att uppnå ”fullgod utkomst.” Och vidare:

”Jordbruksbefolkningen – företagare såväl som anställda – måste uppnå likställighet med andra folkgrupper.”

Den pågående strukturrationaliseringen av jordbruket var ett dödligt hot mot Bondeförbundet skriver Hans Albin Larsson i sin historik över Centerns partiprogram. Marknadsorientering gjorde de kvarvarande bönderna mer uttalat till småföretagare, specialiserade till en eller ett fåtal produkter. ”Bondeförbundet anpassade sig till förändringen och landsbygdspolitiken övergick till en sorts allmänpolitik där centralisering och storskaligheten sågs med misstro och mindre enheter och lika möjligheter försvarades under benämningen decentralisering.”

Anders Björnsson sammanfattar den förändring som skett från första världskriget till världsdepressionen för jordbruket och den framgångsrika politiken i Sverige under 1930-talet:

”Om den politiska samlingsrörelsen bland svenska bönder på 1910-talet hade skett under hotet om marginalisering och bondesamhällets totala desintegration, så var böndernas organisationer endast två decennier senare en väl integrerad kraft i samhällsmaskineriet och bondeförbundet befann sig, några år efter den stora världsdepression som hade drabbat agrarsektorn allra hårdast, i regeringsställning. Det var en på många sätt förbluffande scenväxling: med Francis Sejersteds ord hade bonderörelsen gått *från defensiv till offensiv*. ... Offensiven understöddes i hög grad av en aktivism på grundnivån, men den hade varit otänkbar utan en generell kompetensuppbyggnad inom bondeleden. Svenska bönder fasades metodiskt in i den organiserade kapitalismens funktionalitet.

Agrarsektorn som politikområde utackorderades till organisationsintresset istället för att bevakas av ämbetsmän, som i Förenta staterna. Det var en styrkeposition som inte lätt skulle ges upp. Att materian som sådan var svårgenomtränglig kunde ur detta perspektiv knappast uppfattas som en nackdel. Från 1934 accepterades huvuddragen i regleringspolitiken av *samtliga* politiska partier, utom kommunister och kihlbomssocialister. ... Fundamentet utgjordes av den agrarkooperativa föreningsrörelsen som kunde få aktivister att hylla nytt slags ”kollektivism, av yrkesgemenskap oavsett familjeband”, i den forna bördsrättens ställe. (Örebro Läns Jordbrukaretidning 12/12 1934)”

Mats Olsson avslutar sin artikel om varför småbrukarnas perspektiv försvann och varför det inte blivit någon jordreform i Sverige för frälsebönderna som arrenderade jord av storgodsen med:

”Efter ståndsriksdagens avskaffande och fram till 1910-talet var i praktiken lantbrukarna i majoritet i andra kammaren, men majoriteten av de svenska riksdagsbönderna var genuint ointresserade att lyfta frälseböndernas sak. Deras intressegemenskap var snarare med godsägarna, som de ofta agerade samfällt med i t.ex. tull- och försvarsfrågor. ... Därigenom nådde de föreställningar om ett småbrukarsverige som blomstrade vid förra sekelskiftet aldrig fram till politikens huvudfåra. Inget politiskt parti gjorde något allvarligt försök att förverkliga dessa idéer i stor skala ... Rörelsen stannade i praktiken upp vid egnahemsföreningarna. Småbrukarnas radikalism fick aldrig något starkt eller självständigt politiskt uttryck, varken i form av ett eget politiskt parti som i Danmark eller, som i flera andra länder, genom arbetarrörelsen. När det socialdemokratiska partiet gjorde upp med bondeförbundet om jordbrukspolitiken på 1930-talet försvann definitivt förutsättningarna för det senare.”

Lantarbetarrörelsen i valet mellan strejk och hjälp åt socialdemokratins allians med bönderna

Lantarbetare var det särskilt svårt att organisera. Separerade från varandra med en ofta mycket nära relation till arbetsgivaren och ofta med diskriminerande arbetsvillkor som i statarsystemet där lönen delvis var i natura och kontrakten löpte på ett år. Agitatorer började vara verksamma bland lantarbetarna i Östergötland och Skåne där de riktigt stora godsens fanns i Sverige omkring 1890. De organisationer som uppstod 1890 avvecklades dock ofta snabbt efter att man uppnått framgångar ekonomiskt som i Krageholm i södra Skåne den 11 maj och i Kvillinge socken norr om Norrköping den 8 juni 1890. Först senare kunde ett fackförening för lantarbetare organiseras. I Ystad den 3–4 april 1904 beslutade 300 ombud från främst södra delen av landskapet att bilda Skånska Lantarbetarförbundet. I Mellansverige inleddes också en facklig organisering av jordarbetarna åren kring 1905. Mellersta Sveriges Lantarbetareförbund bildades i slutet av 1906 med basen i Södermanland och Västmanland. MLF uppnådde vissa framgångar genom att några kollektivavtal kunde tecknas, och i slutet av 1908 var ca 4 000 arbetare i 100 avdelningar medlemmar.

1907 bryter strejker ut i olika delar av Sverige. Statarna hade fått nog. I Luggude härad i Nordvästra Skåne och Råbelövs gods på Kristianstadsslätten bröt två konflikter ut. De trappades snabbt upp och blev bittra strider. Strejkbrytare kallades in från Galizien, ett område i nuvarande Södra Polen och Västra Ukraina. De var än mer utfattiga än statarna och utsugna av hänsynslösa tysk-österrikiska agenter som fungerade som förmedlare av arbetskraften. Skolungdomar och frivilliga anlätades också av godsägarna för att bärga skörden. Godsägarna vräkte och strejkande familjers från sina bostäder. Man hittade också på sinnrika metoder för svartlistning för att hindra bortkörda arbetare att få anställning någon annan stans. Den strejkande stataren kallades för ”lantarbetare” i sitt arbetsbetyg, en beteckning som de fackligt medvetna ville införa som fungerade som en varningssignal för andra godsägare.

Året därpå bröt ytterligare en strejk ut på Trolle Ljungbys gods också på Kristianstadsslätten. Det viktiga för de skånska statarna var att tillkämpa sig kollektivavtal, något som deras

borgerliga meningsmotståndare hade svårt att förstå. Förhållandet mellan husbonde och dräng var lika individuellt och patriarkalt som för hundratals år sedan genom den så kallade legostadgan som var ett personligt avtal. Den hindrade varje form av facklig organisation från arbetstagarna. Lantarbetarna nådde partiella framgångar. Statarnas föreningsrätt erkändes, men legostadgan skulle finnas kvar. Den avskaffades inte förrän år 1926.

I Västergötland på Stora Bjurums gård i potatisriket bryter också ut en strejk 1907. Den sker utan en fast organisation i en social patriarkal relation som bygger på integration och lojalitet. Patronen Jönsson fick slut på strejken genom hot om uppsägning och vräkning. Därefter samlade han hela godssamhället och i ett tal accepterade han kortare arbetstid och högre löner. De strejkande hade lyckats men först efter att ha kuvats.

Kontakter togs mellan de framväxande regionala lantarbetarfacken. En konstituerande kongress hålls i Mjölby i augusti 1908, och Svenska Lantarbetareförbundet (SLF) bildas med MLF:s tidning *Lantarbetaren* som organ. LO och några företrädare för det socialdemokratiska partiet deltog vid starten. Det gjorde även en representant för det norrländska förbundet som dock valde att inte ansluta sig till den nya sammanslutningen. SLF räknade med ca 10 000 medlemmar vid starten. Det innebar att knappt 5 procent av de svenska jordbruksarbetarna var organiserade. Det agrara kapitalets företrädare hade också börjat formera sig i analogi med den organisering som skett inom den varuproducerande industrin inom Svenska Lantarbetargivareföreningen.

Storstrejken 1909 var ett nederlag för arbetarrörelsen som ledde till en nedgång, inte minst för SLF som upphörde med facklig verksamhet. Konflikter fortsätter att uppstå. 1917 är det återigen på Stora Bjurum det sker, denna gång strejkar torparna framgångsrikt med stöd av den lokala politiska arbetarrörelsen och västsvenska arbetarpressen. Men konflikter förekom också på andra håll. 1915 strejkade barn på Österbybruks rovfält. ”Vi var några skolpojkar och skolflickor som jobbade med att rensa rovfälten hos brukets lantgård. Och när vi skulle flytta över till ett fält med nästan dubbelt så långa fåror som det som vi hade varit på förut, så skulle vi bara få samma betalning. Då gick vi i strejk. Efter fyra eller fem dagar kom den som hade uppsikt över oss och som vi kallade för ’renskungen’ och sa, att ’om ni går tillbaka i morgon så får ni vad ni begärde’”.

I Uppland agiterade den socialdemokratiske riksdagsledamoten Oscar Sjölander för att bilda en fackförening från 1914 och framåt. Något stöd fick han inte varken från sitt parti, LO eller Sveriges lantarbetarfackförbund SLF. Men den fackliga anslutning växte till 4000 av de 20000 lantarbetarna i Uppland. I juli 1919 utlystes strejk mot SLF:s vilja men i samordning med SLF:s angränsande lokalavdelningar. Strejken blev lyckad då man lyckades hålla undan strejkbrytare och inom en vecka hade man uppnått stora lönehöjningar men fått ge med sig när det gäller att ersätta individuella avtal med kollektivavtal. 1925 genomfördes en ny strejk i Kungsängen men denna gång ledde det till bråk mellan de strejkande och strejkbrytare från Stockholm som fick fly hals över huvud när de jagades iväg av lantarbetarna.

De var särskilt statarnas dåliga villkor på de stora gårdarna på slätterna i Uppland som gjorde att kampviljan här var större än på många andra håll i landet vilket ledde till den långvariga konflikten med det mindre konfliktbenägna Sveriges lantarbetarförbund. Upplands Lantarbetarförbund bedrev också folkbildningsarbete med hjälp av ABF och hade mobila bibliotek samt gav ut 14dagars tidningen *Skogs och lantarbetet*. ABF bedrev ett folkbildningsarbetet på många håll i Sverige som till slut började nå ut även på landsbygden

bland lantarbetare, torpare och småbrukare. 1930 kom till slut sammanslagningen till stånd mellan ULF och SLF som därmed växte med en tredjedel.

I Jönköpingstrakten där Nordiska lantbruksskolan fortsatte att verka startade Smålands lantarbetarförbund 1919. Det fick en vänstersocialistisk prägel men anslöt sig efter en tid till SLF innan uppgången efter första världskriget förbyttes till sämre tider och organiseringen somnade in. De vänstersocialistiska strömningarna fick också till följd att Västmanland-Dalarna bröt sig ur SLF 1919 och bildade Mellersta Sveriges Skogs- och Lantarbetareförbund (MSS & LF). Lantmannens uppslagsbok skriver också: ”I Norrland finnes även en fristående förening av skogs- och lantarbetare. Dessa föreningar hava huvudsakligen genom hot och påbörjande av strejk framdrivit starka höjningar i lantbruksarbetarnas avlöningar samt kollektivavtal, men tyvärr även i stor utsträckning rubbat det gamla förtroendefulla förhållandet mellan arbetsgivare och deras arbetare.”

I Skåne uppstod nya lantarbetarstrejker 1924-1925. Men organiseringen stod och stampade kring totalt 10 000 medlemmar i olika lantarbetarfack runtom i Sverige efter ett uppsving efter första världskriget då man som mest var uppe i 23 500.

De traditionella socialistiska organisationerna var skeptiska till lantarbetarnas fackliga organisering. Många lantarbetare stod nära sina arbetsgivare och röstade borgerligt. Nationalekonomen Gunnar Myrdal tog strid med denna inställning hos svenska industriarbetare i en tidskriftsartikel 1928. Han anklagade dem för bristande stöd för lantarbetarnas krav. De släpade betydligt efter i jämförelse med industriarbetarnas löneutveckling. Med utgångspunkt år 1913 hade lantarbetarnas löneindex stigit med 174 procent till 1930. För industriarbetarna med 284 procent.

Genom svag facklig organisering och löneutveckling kunde priset på jordbruksegendom stiga mer än det borde menade Myrdal. Han anklagade till och med svenska industriarbetare för ”gruppegoism”. ”Egendomsägarna”, skrev han, ”ha en förträfflig bundsförvant i den industriella fackföreningsrörelsen. Fackföreningsrörelsen har en tendens att hålla jordvärderna uppe. Men lantarbetarna ha i den sin farligaste fiende.” Även inom den organiserade lantarbetarrörelsen intog man en försiktig hållning till öppen lönekamp på landsbygden: också om förhållandena var svåra under de agrara krisåren runt 1930, stod inte mycket att vinna på arbetsnedläggelser med hänsyn till jordbrukets allmänna dåliga villkor, var en vanlig mening där. Erfarenheterna av konfrontationspolitik på landsbygden var problematisk. Jordbrukets arbetare var spridda på en mängd mindre arbetsplatser och befann sig inte sällan i en patriarkal lydnadsrelation till sin arbetsgivare – ren bondebygd var mer förskonad från facklig oro än godsområden. En mjölkningsstrejk kunde, särskilt under brist- och dyrtider, vändas mot arbetarintresset som sådant. Djurplågeri är sällan populärt och det hade klara opinionsaspekter.

Det var i denna situation Mörestrejken bröt ut 1929, den mest långvariga lantarbetarkonflikten i Sveriges historia. Arbetarklassen från närliggande städer slöt upp med Pukebergs musikkår från Nybro i tätan och vajande röda fanor längs den gamla landsvägen mellan Ljungbyholm och Harby i bondbygden på Möreslätten. Utmed vägen sänkte man fackföreningsfanorna i trots vid varje strejkgård. Extratåg var insatta på smalspårsbanan från Kalmar till Vassmolösa för att samla de 5000 deltagarna i demonstrationståget. Landsbygden var viktig. År 1930 var ännu 34 % av den sysselsatta befolkningen verksamma inom jord- och skogsbruk. Till Östra Småland hade arbetarrörelsen dessutom kommit sent och nu gällde det att ta igen, inte minst genom att ena stad och land. Fackföreningsmän från Stockholm höll tal liksom en lokal

riksdagsman från Kalmar. Det var folkfest i bondbyn i Södra Möre när deltagarna upptäckte den så kallade Kåremoslaktaren. Han bröt lantarbetarnas blockad genom att slakta djuren och handla med kött från strejkgårdarna och nu stod han mitt i deras massmöte!

-På honom, skrek någon. Slaktaren rusade nedför backen med uppretade statdrängar efter sig. Ner mot Ljungbyån, som sträckte ut genom bygden på väg till havet, där det var det stopp.

-Nu har vi honom. Du ska få din djävel! Men Kåremoslaktaren kastade sig i vattnet och lyckades fly till en gård strax intill där han var bland vänner.

-Vi ska ta honom en annan gång, skriker en mjölkerska från Hossmo.

Mörestrejken var en arbetsrättslig konflikt mellan bönderna på de stora gårdarna i Södra Möre och lantarbetarfacket. Bönderna vägrade skriva på kollektivavtal och lantarbetarna gick därför i strejk. Eftersom lantarbetarna bodde på gårdarna kunde bönderna vräka dem, vilket skedde under stort tumult. Konflikten fick riksintresse när lantarbetare vräktes från sina bostäder väl bevakad av den nystartade socialdemokratiska tidningen Östra Småland. Arbetarrörelsen på initiativ av SAP:s partisekreterare Gustav Möller gjorde en propagandafilm som visades i landets Folkets Hus till stöd för smålandsstatarna. Till och med borgerliga tidningsredaktörer visade sympati för denna underklass. Hade inte Mörebönderna tagit i för hårt, tyckte många.

Men Mörestrejken försvann ur mångas medvetande efter skotten i Ådalen och kampförmågan hos bägge parter mattades vilket ledde till förlikning. Under sommaren 1931 hade strejken bland statdrängar, mjölkerskor och kogubbar i Mörebyden pågått i två år. Det var en av landets mest långvariga arbetskonflikter. Den 6 augusti samlades parterna på Hossmo säteri nära Kalmarsund. Här möttes två förtroendevalda lantarbetare från östra Småland. Där var också Svenska Lantarbetareförbundets ordförande C A Falk från Stockholm. De "nackstyva" Mörebönderna, som de kallades av sina belackare, hade också tre representanter. De var alla hemmansägare till den så typiska större gården vilka dominerade Södra och Norra Möres jordbruksbygder.

Ett förslag till uppgörelse föredrogs. När kvällen led hade man enats. Bönderna kunde gå med på detta. Men arbetarna var skolade i fackföreningskunskap och socialism. Inom avdelning 100 Smedby och avdelning 103 Ljungbyholm måste alla medlemmar få säga sitt om hur strejken skulle avslutas. De sex sammanbitna männen bröt upp.

På ordenshuset i Ljungby socken som var beläget i Kölbygärde – skulle avdelningen mötas. Det var en upphetsad stämning inne i huset. Avdelning 103 av Svenska Lantarbetareförbundet hade möte. Arbetarna på Möreslätten hade tagit strid med sina lantarbetsgivare på sommaren 1929 för att på hösten bli vräkta från hus och hem. Familjerna blev satta på bar backe. Men nu var det augusti 1931. Alla var trötta på detta sociala krig där en hel bygd blivit indragen. Nu gällde det att visa att man hade uppnått något! Att kampen, uppoffringarna under dessa år inte var förgäves!

Förhandlarna som kommit från Hossmo säteri hade det svettigt. De hade inte fått ut särskilt mycket av bönderna. Om lön och stat kunde man nog enas. Men alla strejkande, undrade någon. Får vi jobbet tillbaka?

- Patronerna kan återta tolv lantarbetare och.....

- Vad fan? Hur ska jag klara min familj, utbrast en kogubbe som hade blivit medlem i fackföreningen på våren 1929.

Det för fackföreningen som princip viktiga frågorna om lön och rätt till kollektivavtal hade man lyckats få igenom men inte återanställning av många lantarbetare.

I riksdagsvalet 1932 gick socialdemokraterna bakåt i Stockholm. I Kalmar län kunde man inregistrera en 8-dubbling av antalet röster. Framgångar hade man också på andra håll. Marken var bäddad för att reglera ett samförstånd om hur konflikter skulle lösas. Det var först nu som statarna blev respekterade. Man ansåg länge att lantarbetarna inte var något att satsa på. Branting sa exempelvis att de ändå var på väg att försvinna. Inte förrän 1932 nominerades den första lantarbetaren på valbar plats till riksdagen.

En större konflikt skulle kvarstå innan lugnt sänkte sig över arbetsmarknaden inom jordbruket. Efter att konflikterna hade börjat på de mest moderna stora godsens i Skåne för att sedan ta sig till storbönderna på Möreslätten var nu turen kommer till den mest patriarkala delen av näringen, trädgårdsmästeri. Det skulle dock dröja till att det blev en större strejk. Trädgårdsarbetarna var svåra att organisera. Det fick Gunnar Sträng erfara som 1927 anslöt sig till Hässelbys trädgårdsarbetarfackförening, avdelning 227. Föreningen satte in alla krafter på att värva nya medlemmar och på några månader kunde antalet medlemmar femdubblas. På våren 1928 hade fackföreningen så många medlemmar att man började skriva ett avtalsförslag som i maj skickades ut till arbetsgivarna. Av de 44 arbetsgivarna var det bara en som ville förhandla. Sträng ingick i förhandlingskommittén som utlyste strejken till den 19 maj 1928. Strejken pågick ända till augusti.

Efter strejken fortsatte Sträng som fackföreningsagitator; han reste runt till bland annat trädgårdsarbetarna i Tungelsta, på Svartsjölandet, Djursholm och Haga för att bilda nya lokalavdelningar. De närmaste åren blev tuffa. Inom lantarbetarfacket stred socialdemokrater och kommunister, medlemsantalet sjönk och den ekonomiska krisen gjorde att arbetslösheten blev rekordstor. I februari 1930 valdes Sträng till Svenska lantarbetareförbundets ombudsman.

Den stora strejken inom trädgårdsmästerinäringen bröt ut i Malmö från mars 1935 till april 1936.

”Sundell ser kampen i Malmös trädgårdsnäring som en föreningsrättsstrid som drevs fram av två oresonliga parter; den manifesta karaktär av en kamp om föreningsrätten, stödde Allmänna arbetsgivareföreningen (AAF) de näringsidkare som var inblandade med bidrag. Den Malmöbaserade AAF hade sedan lång tid erkänt arbetarnas rätt att ingå i förening. De lokala tidningarna visade helt olika bilder av händelserna. ... Sundell menar att konflikten blev möjlig så sent som under 1930-talet genom att traditionell patriarkal organisation fanns kvar i trädgårdsodlingen. Samtidigt förändrades arbetet, och storodlingar med industriliknande drag började att uppstå. I detta spänningsfält med en medveten och organiserad arbetarklass utbröt strejken. ... Arbetarklassen i de malmöitiska trädgårdsmästerierna mobiliserade, med stöd av en lokalt stark arbetarrörelse, för strejk. Det nationella fackliga förbundet SLF:s styrka ökade. Förändringar i arbetet gynnade arbetarnas maktposition, de patriarkala banden blev tunnare när arbetsplatserna blev större. Men samtidigt kraftsamlade trädgårdsodlarna med stöd av arbetsgivarnas föreningar. Parternas maktresurser hade följaktligen närmat sig varandra och därmed också sannolikheten för en manifest konflikt. Men på så vis

var Malmökonfliktens lösning också en förutsättning för Saltsjöbadsavtalet 1938.”

Efter enande gick lantarbetarfacket SLF stadigt framåt. 1942 hade förbundet vuxit till 43 000 medlemmar, organiserade i 700 lokalavdelningar. 1943 kunde till slut även lantarbetarna på det patriarkala Stora Bjurum bilda en lokalavdelning i facket. Det fackliga arbetet gav också resultat. Sedan mitten av 1930-talet hade statarens lön stigit med 50 procent, och djurskötarens med 60 procent. Statsystemet avvecklades genom ett fackligt avtal som skrevs under hösten 1944 av Svenska lantarbetareförbundets ordförande Gunnar Sträng och lantarbetsgivarnas ordförande Gösta Liedberg som var godsägare i Skåne. Enligt detta avtal skulle statsystemet vara avskaffat från den 24 oktober 1945 och kontantsystemet vara allenaordande.

Den fackliga rörelsen lyckades alltså till slut tränga sig in på de mer svårarbetade arbetsplatserna vilket kan ses som en grund för att motsatta parter ser en samförståndslösning som rimlig 1938. Anders Björnsson går längre än så:

”Att svenska arbetare och bönder fann varandra i krisuppgörelser på nationell nivå skulle möjligen kunna få en förklaring – en delförklaring – i den relativa frånvaron av oförsonliga klasstrider inom själva jordbruksnäringen. I sin tur kunde detta antas bero på att ”den dominerande svenska landsbygden hade en relativt jämlik klasstruktur”. Lantarbetare i Sverige har stuckit ut också såtillvida som hälften av dem röstat icke-socialistiskt i allmänna val. Pragmatiska *konsenslösningar* har i sådana miljöer kunnat framstå som långsiktigt attraktivare än flammade *kampparoller*. Bristande facklig mobilisering på landsbygden skulle, enligt denna tolkning, ha underlättat kohandel och förhandlingsvilja. Polarisering uteblev på det hela taget och detta skapade allmänna förutsättningar för moderation bland reformivrare på ömse håll. Kamp för att vinna jordproletärerna *hade* däremot kunnat verka polariserande och därmed potentiellt destruktivt för den demokratiska andan i samhället som helt. Således: att svenska socialdemokrater länge bortsåg från lantarbetarklassen i sitt politiska arbete kan just därigenom – som ett slags historiens list – ha vunnit böndernas politiska företrädare för en samverkanslinje framför en till buds stående option: militant antisocialism.”

Här blir återhållsamheten dygd. Vad som hade hänt om inte stora delar av lantarbetarklassen organiserat sig självständigt från den mest återhållande reformistiska linjen i Upplands Lantarbetareförbund eller gått till strid under Mörestrejken förutom alla de andra strejker under denna tid som gjorde Sverige till det mest strejkbenägna landet i Europa tas inte med i beräkningen. Vad hade hänt om all arbetarklass och med den lantarbetarklassen helt hållit sig till det återhållsamma reformismens väg?

Skogsarbetarrörelsen i valet mellan samarbete mellan fack eller samarbete med staten

Av särskild betydelse för folkrörelsernas utveckling under hela 1900-talet kom skogsarbetarna att få. Här kunde nya kampformer tas i bruk som visade sig särskilt lämpliga i skogsbygderna. Kampformen var registermetoden som utvecklades av rallare 1913 när fackföreningsrörelsen

var på nedgång efter Storstrejken 1909. Den gick ut på att arbetarna fastställde vad de ansåg som rimliga lönenivåer i tätt register och sedan såg de till att varken de själva eller någon annan tog jobbet under den lön som begärdes. Det fungerade särskilt bra där det fanns sammanhållning i bygden eller hos den grupp av arbetare som ett företag var beroende och det var långt till arbetare som kunde ersätta dem. Därför passade den särskilt väl för anläggningsarbetare och skogsarbetare.

Inspiration kom från syndikalismen. 1910 hade revolutionära arbetare bildat Sveriges Arbetares Centralorganisation, SAC som snart kom att benämnas syndikalister. Detta som svar på vad som uppfattades som LO:s eftergifter inför och under Storstrejken som lett till svidande nederlag. Bindande avtal förkastades kategoriskt eftersom de "fråntaga arbetarna nästan varje tillfälle att angripa sin fiende, då det vore som mest lämpligt". Den nya organisationen förespråkade en koncentration och ökad målmedvetenhet i kampen som måste bli mera hänsynslös "genom en energisk utveckling av den direkta aktionen". Vidare deklarerades att organisationen ställer sig utanför varje deltagande i politiska partiers aktioner. När det gäller framtidsmålet heter det att den revolutionära fackföreningsrörelsen vill förändra hela samhällssystemet så att arbetarnas fackliga och kooperativa organisationer kommer att bli "de centralhärddar, kring vilket det samhällseliga livet ska pulsera". För att undvika maktkoncentration i den egna organisationen beslutades att de lokala samorganisationerna skulle vara självstyrande.

SAC kom att bli särskilt stark bland skogsarbetarna. Under 1920-talet hade man dominerande ställning i många bygder. Man lyckades också upprätta ett mycket ovanligt jämbördigt förhållande med skogsarbetarförbundet trots alla försök från LO och arbetsgivarna att helt marginalisera SAC. LO och SAF såg framför sig vad de uppfattade som en farlig ungsocialistisk rörelse. En roman om ungsocialisterna mottogs som en "sann skildring". Inspirerade av författaren Leon Larsson hävdade SAF att syndikalisterna var terrorister, rabiata, röda barbarer, en hord hunner och att SAC leddes av "outvecklade hjärnor." Den strategi som SAF lade upp för sitt arbete mot SAC innebar att man skulle vägra erkänna de lokala samorganisationerna som förhandlingspart. 1917 beslutade SAF att upprätta ett register över syndikalister för att därigenom utestänga organisationens medlemmar från anställningar.

Kampen i skogen fortsatte. Skogsarbetarförbundet hade bildats av vänstersocialister 1918 i en tid när det rådde revolutionära stämningar. SAC fortsätter vara stridbara. Forskaren Lennart Persson har beräknat att SAC under sina första decennier ensam utkämpade mellan en tredjedel och hälften av alla konflikter som överhuvudtaget förekom i landet. Det skedde med skogsarbetarna och rallarna som ryggrad. Ingenstans strejkades det så mycket i Europa.

Registermetoden var framgångsrik under de följande 40 åren då den blir ett viktigt verktyg i den fackliga verktyglådan. Lönenivån i registerområdena i skogen kom hela tiden att ligga betydligt över kollektivavtalslönerna. Registret i skogen omfattade cirka 8 000-10 000 SAC-anslutna skogsarbetare. På några håll i Härjedalen hade LS och Skogs- och flottsningensarbetarnas avdelningar gemensamt register.

Vid en gemensam konferens i Sveg i november 1922 beslutade Svenska Skogs- och flottsningensförbundet och LS av SAC att ta till strid i skogen. En hård strid följde och större delen av de 6500 SAC-anslutna skogsarbetarna drogs in. Resultatet blev ett medlingsförslag som i praktiken inte gav arbetarna någonting. Skogs- och flott - som hade 8000 medlemmar ute i konflikt - skrev under, men i Härjedalen och Piteådalen fortsatte SACs medlemmar strejken. De lyckades också tillkämpa sig mycket bättre villkor.

Men samarbetet med Skogs- och flottningsarbetarförbundet bröt samman. Under de kommande åren gick Skogs- och flott systematiskt in för att bryta syndikalistiska blockader. SAF tillsatte en kommitté för att utreda bästa metod för att bekämpa SAC, kallad Syndikalistkommittén. 1924 kom kommitténs rapport. Kommittén kom bl a fram till att den omfattande registreringen av fackligt aktiva, som omfattade 76 000 arbetare inom gruv- och järnbruksindustrierna, var i princip helt verkningslös. SAF hade lagt ned stora ekonomiska resurser i registret av fackligt aktiva arbetare. Syftet med registret var att svartlista arbetare, men det fungerade alldeles för dåligt och stoppade inte SACs framgångar. Syndikalistkommittén menade att det bara fanns ett sätt att effektivt bekämpa SAC och det var genom att få den övriga fackföreningsrörelsen att bryta SACs stridsåtgärder. Solidariteten mellan arbetare över organisationsgränserna skulle brytas.

Denna idé fick stor effekt i praktiken först genom händelser som bl a Arbetsdomstolens tillkomst och de statligt initierade Arbetsfredskonferenserna. SAF idkade påtryckningar mot staten att ingripa, staten satte press på LO-ledningen som i sin tur satte press på sina gräsrötter. Inom LO började man runt 1930 hota sina avdelningar och lokala fackförbund med uteslutning ifall man inte bröt LS fackliga konflikter. Men LO rensade även upp internt och hotade alla som motsatte sig samförstånd med uteslutning. Syndikalistkommittén förespråkade dessutom att SAF skulle starta en kampanj mot de oorganiserade arbetsgivarna – dessa skulle bojkottas.

De som lyckades bryta mot denna splittring var återigen skogsarbetare och dessutom långt borta från maktens centrum i Stockholm. I Härjedalen enades skogsarbetarna i SAC och LO 1932 om att respektera varandras konflikter, och man samarbetade genom Härjedalens Fackliga Samarbetskommitté. Man ville motverka att skogsbolagen hade försökt utnyttja stridigheterna mellan SACare och LO-an slutna för att pressa ned lönerna.

Den ambivalens som den reformistiska delen av LO uppvisade inför lantarbetarna visade man också inför skogsarbetarna. Både lantarbetare och skogsarbetare var mer stridbara än vad den centrala socialdemokratiska ledningen för arbetarrörelsen tänkt sig. I skogsarbetarnas fall höll det också i sig med återkommande intensiva perioder med konflikter.

1930 organiserade sig norrländska arrendatorer i Vilhelmina. De var i praktiken skogsarbetare med samma villkor som statare genom att de fått arrendera jord mot att de utförde dagsverken åt det statliga skogsbolaget, en jord som knappt gick att bruka och som staten en gång roffat åt sig. Det var också anledningen till att både kronotorpen och kolonaten som kolonisternas arrenden kallades hade tillkommit. Att deras extremt dåliga villkor fick ett organiserat motstånd är ett resultat av "Eskilstunakolonisternas" vistelse på orten. Organisationen fick namnet Sveriges kronotorpare- och kolonistförbund, SKKF och spred sig snabbt. Kronotorparna representerade en betydligt större arrendatorbefolkning som redan fanns på plats, då kolonisterna dök upp på kronoparkerna. Eskilstunaarbetarna inhystes t ex hos en kronotorpare, medan de uppförde kojor, provisoriska bostäder. Endast 2 av de 16 fick sin dröm om ett eget hem i Norrland uppfyllt. De flesta som var syndikalister såg att de utlovade arbetet i skogen inte kom till stånd och att den mark som de fått tilldelat var mest myr- och mossmarker som var otillräcklig för att livnära sig på. De möttes som syndikalister med misstro av de lokala myndigheterna för sina kooperativa arbetsmetoder. Deras bedömning av att kolonaten var orealistiskt projekt gjorde att de återvände. Men de lämnade organiseringsförmåga efter sig som stärkte kronotorparna i hela Sverige. 1943 avskaffades dagsverkssystemet och de skogsarbetande kronotorparna fick kontant ersättning för sitt

arbete. Det skulle dock dröja i flera fall in på 1980-talet innan kronotorparna kunde friköpa sin mark tack vare ändrad lagstiftning.

Det samlade trycket som en allt starkare organisering av både Europas mest stridbara arbetare och allt självständigare bönder in på de svåraste organiserade arbetsplatserna eller avlägsnaste byarna leder till att de stora företagen är pressade. Med syndikalister som lyckas betydligt bättre än motsvarande LO fack och höjer lönerna minst lika mycket som de under 1930-talet allt framgångsrikare lantarbetarna behövs en lösning.

Det samlade trycket från arbetarnas och böndernas klasskamp leder till en kompromiss, först till stöd för arbetslösa och mjölkbönder och sedan i form av samförståndspolitiken krönt av Saltsjöbadsavtalet 1938 och omvandlingen av de stora arbetar- och bonderörelserna till förvaltare av en nytt kompromissystem.

På skogsområdet innebär det att det införs en framgångsrik modell för att rationalisera skogsbruket av Skogsbolagen och Domänstyrelsen i Norrland 1938. Genom bättre villkor för de arbetande och framväxten av fasta institutioner för att främja arbetsmiljö, skogsbruksmetoder, naturskydd och arbetets rationalisering inspirerad av den amerikanen Taylor. Resultatet blev skogen högproduktiv och gjorde Sverige världsledande i skogsbruket sett med ekonomiska effektivitetsögon.

Grunden för kompromissen var att rationaliseringsvinsten skulle delas någorlunda jämnt mellan företagen och arbetarna. Det gjorde att även LO accepterade rationaliseringen. Arbetsgivarna inom skogsbruket kom plötsligt på att man misskötte arbetskraften. Dessutom att man inte ägnat tillräckligt intresse åt den skogstekniska utvecklingen som stått ganska still sedan timmersvansen och bågsågen infördes i början av seklet. Bengt Ager beskriver utvecklingen:

”I Norrland och Dalarna förekom på den tiden en entreprenörmodell där lägstbjudande hästkörare fick drivningstrakten. Denne anställde huggare och brosslare, samt svarade för organisation och ledning av arbetet. Arbetsfolket låg borta från hemmet hela vintern och drev självhushåll med varor från närmaste handelsbod. Om det blev en besvärlig vinter och man fick en dålig trakt kunde det i värsta fall hända att en huggare på vårvintern kom hem till familjen utan nettobehållning, men med en skuld i handelsboden, efter en vinters hårt slit. Arbetsgivaren tog ingen risk, man fick virket till det låga pris som från början var uppgjort.

Men genom omfattande arbetsforskning fick man en grund för såväl effektivisering av huggarnas och körarnas arbete som förbättring av deras arbetsvillkor.

Tidsstudiebaserade regionala ackordsprislistor gav huggarna en någorlunda jämn inkomst oavsett var de arbetade. Utbildning kom igång. Skogsarbetarna blev så småningom anställda. Arbetsledare tog hand om planeringen och organisationen av drivningarna.”

De institutioner som kompromissen samverkade enligt den nya modellen var Skogsstyrelsens med föreskrifter och rekommendationer för beståndsbehandling, naturvårdsintressenternas krav som mer höll sig till naturvetenskaplig argumentation än social, det vid denna tid starka Skogsarbetarförbundet med syndikalistiska skogsarbetare som pådrivande faktor, den skogliga företagshälsovården, som slog larm till exempel när belastningsskadorna började skena, den obundna teknik- och arbetsforskningen vid Skogshögskolan/SLU som samarbetade med Arbetslivsinstitutet och Forskningsstiftelsen Skogsarbeten.

Dessutom ändrade de stora skogsföretagen sin organisationsmodell genom att introducera målstyrning och återgång till en mera geografisk organisation. Därmed fanns ett helhetsansvar för resurserna och ett långsiktigt tänkande i förvaltningsorganisationen ända ned till de minsta geografiska förvaltningsenheterna. Skogsbolagen hade också stor hjälp av att småbrukets skogsbönder trängdes tillbaka kraftigt av den nya samförståndsmodellen där LO, LRF och SAF styrde utan småbrukarnas möjlighet att påverka. Deras villkor försämrades allmänt ekonomiskt samtidigt som lagstiftning infördes så att deras egendomar med tvång kunde inlösas för att främja storskalighet.

Problemen med den nya modellen beskrivs i omskrivande termer av Bengt Ager:

” Men mekaniseringen råkade under den intensiva tidiga utvecklingsfasen bli lite hårdhänt mot skogen och skogsarbetarna. Kanske tappade man också lite av helhetssynen på grund av en funktionell organisation där en enhet ansvarade för tekniken och en annan för skogsvården. Det blev för stora hyggen, för breda stickvägar och för mycket skador på skog och på mark. Sågtimret fick spjälk- och dubbaskador. Många skogsarbetare upplevde försämringar av arbetet.”

Men Skogsarbetarförbundet upplevde storhetstider när det gäller anslutning med 50000 medlemmar. Syndikalisterna gick bakåt även om de fortsatte ha sin styrka i skogsbygderna. Flottningen upphörde gradvis, först i de små vattendragen och sedan till slut även i flottnings paradälven Umeälven med den ökända orten Baggböle nära utloppet. Industrin sög upp den arbetskraft som främjandet av storskalighet och den långt drivna mekaniseringen av skogsbruket gjorde överflödigt bland småbrukare och skogsarbetare.

Den globala miljö- och rättviseepoken

I brist på en bättre benämning kallas här utvecklingen de senaste 50 åren för den globala miljö- och rättviseepoken. Den kännetecknas av accelererande strukturrationalisering med åtföljande avveckling av bönder både i Sverige och länder som drabbas av svenska jordbruksexport. När Finland och Norge upptäcker att den rådande politiken för subventionering av storskaligt industrialiserat jordbruk som bäst lämpar sig för länder med vida slätter leder till extrema följder för jordbruket i nordiska länder med helt andra förutsättningar och vänder sig Sverige för att söka gemensamma bättre lösningar avvisas det helt. Istället för modernisering av småbruket satsas ensidigt på ökad nedläggning med allt extremare avfolkning till följd. På liknande sätt utvecklas skogsbruket. En utveckling som både för jordbruket och skogsbruket tycks ske i stort samförstånd. Hela Sverige från naturvården till stadsplaneringen och utrikespolitiken är inbäddad i detta samförstånd.

Den sociala frigörelsen från samförståndet och miljöfrågan

Det börjar dock uppstå sprickor i samförståndets Sverige. De som först med direkt aktion utmanar den rådande formen och innehållet för politiken är radikalpacifisterna i Världsmiddborgarrörelsen. Genom att den i Sverige får en särskild inriktning till en början inbäddad i den syndikalistiska rörelsen, senare när SAC börjar bli alltmer USA-vänligt och reformistiskt med sitt starkaste stöd i Syndikalistiska ungdomsförbundet och hos anarkister.

De etablerade fredsorganisationerna stod mer vid sidan om och var förskräckt över de former som rörelsen använde sig av. Redan 1949 sökte 1000 soldater storma polishuset i Karlskrona för att frita två radikalpacifister i Världsmedborgarrörelsen som polisen orättmätigt hade tillfångatagit när de propagerade för värnpliktvägran och överföring av militärens resurser till att stoppa svält i världen. Upploppet kunde stoppas först med hjälp av utkommenderad militärpolis med maskinpistoler. Under det tysta samförståndets 1950-tal fortsatte rörelsen mötesverksamhet i hela Sverige med den driftige ungsyndikalisten och anarkisten Inge Oscarsson som drivande kraft. 1957 genomförde rörelsen en aktion genom att överrätta spadar till högvakten i Stockholm med kravet att göra något nyttigt med militärens resurser som bistånd till utvecklingsländer istället för till militarism. Världsmedborgarrörelsen bröt sedan isen i samförståndssverige i början av 1960-talet med otaliga direkta aktioner med krav om att vägra värnplikt när de inte organiserade protester mot stormakter vid ambassader eller fredsmarschen från London till Moskva 1961 med krav om unilateral nedrustning. I den framväxande FNL-rörelsen var de mest radikala gatuaktivisterna med i världsmedborgarrörelsen och blev ofta fällda i domstol.

När det gäller markanvändning och naturbruk sker den avgörande vändningen bort från samförståndet 1963 och 1966 i två av landets motpoler. 1963 börjar en konflikt i Trelleborg kring en golfbana. Det kom att bli en uppgörelse med det korporativa Sverige där topparna i etablerade folkrörelser och föreningar, näringslivet och politiken gjorde upp med varandra så att naturvärden skövlades och skattebetalarnas pengar subventionerade en golfklubb för rika. Före ombudsmannen i Lantarbetarförbundet i Uppland och senare redaktör för tidningen Lantarbetaren, Gösta Netzen, spelade en central roll som landshövding med intresse i att en golfbana anlades och i sin roll som hedersordförande för Skånes Naturskyddsförening (SkNF). Föreningen hade först begärt 1961 att strandängar skulle fridlysas som naturpark. 1962 kom ett förslag om att anlägga en golfbana i området. Utan att påverka de mest naturvärda kärr och utmarkerna påstods det. Det gjorde att SkNF backade från sitt tidigare förslag och anpassade sin begäran om fridlysning till golfbanans behov. Golfklubben köpte området 1963 av tre markägare för att därefter sälja den vidare till kommunen till samma kostnad mot att man fick ett lån på 50.000 kronor som senare utökades med ytterligare 100.000 kronor. Roland Rittman, ordföranden för Fältbiologerna i Trelleborg som var fristående ungdomsorganisation till Naturskyddsföreningen ställde frågor om saken till Skånes naturskyddsförening. Kommunen och golfklubben stred sedan gemensamt för att förlägga golfbanan delvis på de känsligaste partierna i området som SkNF velat skydda. Statens naturvårdsnämnd avstyrkte dock kommunens ansökan. Motivet var både de ingrepp i naturen som skulle bli följden och att "området skulle bli tillgängligt för en alltför liten krets människor" om en golfbana skulle förläggas där. Rittman var motståndare till golfbanan i ett område där fältbiologerna kunde skåda häckande skärfläcka och hitta praktnejlikan och flera föreningar som skytteklubben hade nytta av. SkNF gick in för att rädda golfbanan samtidigt som man påstod sig vara enig med naturvårdsnämnden i princip. Man ansåg sig få betryggande garantier i ett avtal med Trelleborgs kommun och golfklubben som skulle säkra att de mest skyddsvärda naturområdet skulle skyddas. SkNF drog därför tillbaka även sin reviderade fridlysningsansökan. Det blir början till en spricka inom naturvårdsrörelsen och början till en maktkritisk miljörelse.

Den andra mer omfattande konflikten som leder till brytning med samförståndssandan i Sverige sker i landet nordigaste delar i Lappland. I Sverige gryr ett miljöintresse både bland etablerade krafter och i nya rörelser där vegetarianism, ifrågasättande av nedtystande av

föroreningsproblemen och de globala miljöhoten kring matförsörjning och radioaktivitet börjar bli underlag för ökat miljöengagemang. Den svenska miljötraditionen har sedan Linnés tid nära förbundet kärlek till naturen med utnyttjande av naturen.¹³ Svenska Naturskyddsföreningen bildades 1909 för att främja naturskyddsarbete i landet och ”väcka och underhålla kärleken till den svenska naturen”.¹⁴ I praktiken blev politiken mest aktivt deltagande i administration av statligt balanserad resursexploatering inom det rådande kapitalistiska systemet.

Ungdomsorganisationen Fältbiologerna startad 1948 behöll på ett mer uthålligt sätt än moderorganisationen Naturskyddsföreningen spänningsfältet mellan rollen som naturälskare och pragmatisk påtryckare inom det etablerade systemet. Bland Fältbiologerna och andra fågelskådare fanns den lokala basen för att Carsons bok kunde få sådant genomslag i Sverige i kraft av noggranna egna lokala iakttagelser av effekterna i naturen av miljöförgiftningen.¹⁵

En annan av rötterna till miljöengagemanget var hälso- och frisksportrörelsen där misstänksamheten mot förgiftningen av kroppen och naturen funnits sedan länge. Skid- och friluftsförandet fanns sedan ... men övergick 1931 till att ägna sig åt allt friluftsliv och inte som tidigare nästan bara skidåkning. Det radikalare Frisksportarna bildades 1935 i protest mot tävlingsidrotten och ville främja folkhälsan genom frisksport och sunda matvanor.¹⁶ I början av 1940-talet bildades Hälsoförbundet genom en utbrytning ur Frisksportarna. En förening som betonade vegetarisk mathållning kompletterad med mjölkprodukter. I Frisksport- och hälsorörelsen fanns en vilja att i praktiken ändra livsstil genom vegetarianism, en kraft som ständigt pånyttföder miljöengagemang i olika delar av världen. Här finns också överlappningar till religiösa grupperingar som teosoferna som främjar både vegetarianism och österländska ideal.¹⁷ Det var både SNF och hälsorörelsen som under 1950-talet började protestera mot giftanvändningen i jordbruket.¹⁸ 1963 bröt en allmän debatt ut om betmedelsanvändningen. Svenska Naturskyddsföreningen fick genomslag med konferensen om kvicksilverbeförgiftade fåglar 22-23 november samma år. 16 april 1964 bröt debatten ut om kvicksilvrets roll i vattenföroreningen i direkt anslutning till ett möte i RIFO, Riksdagsmän och forskare. Det spädde på rapporter som 1961 presenterats i Sverige om att sannolikheten var mycket stor att kvicksilverspill från en kemisk-teknisk fabrik i Minamata lett till allvarliga nervsjukdomar orsakade av fiskkonsumtion.¹⁹

Det fanns en miljöfråga där den politiska medvetenheten började växa fram bortom kompromisser inom det rådande systemet. Det var kring vattenkraftsutbyggnaden. Naturvården hade i stort fått vika för det statliga utbyggnadsintresset som hade industrin och fackföreningarna i ryggen. 1955 hade Vattenkraft förklarat att några utbyggnadsplaner inte förelåg för Vindelälven, en biflod till Umeälven och den sista utbyggda älven i Sverige söder om Norrbotten. Men lokala intressen var inte övertygade och naturvårdsorganisationer började diskutera frågan. 1959 uppvaktade fiskevårds-, naturvårds-, hembygdsvårds- och

¹³ Jamison, s17

¹⁴ Hansson, s7 citerar SNF:s målsättning.

¹⁵ Jamison, 1980, s113

¹⁶ Miljöstudieboken, s194

¹⁷ I boken Den leende biskopen om Sigfrid Fjellander, ledare för den Liberalkatolska kyrkan i Sverige, en gren inom teosofin, berättar hustrun Ingeborg Nyborg Fjellander om de internationella kontakter som fanns i det hem där TUG ofta möttes och syskonen Fjellander växte upp. Biskopen hade goda kontakter med den internationella teosofiska rörelsen. Ingeborg Nyborg Fjellander var personlig sekreterare åt Rikmundi, en ledare inom Teosofiska samfundet, indisk parlamentariker, främjare av indisk dans och ordförande för Vegetariska Världskongressen.

¹⁸ Miljöstudieboken, s195.

¹⁹ Edfeldt, 1969, s10ff

turistorganisationer Norrlandsförbundet för att verka mot en utbyggnad. Organisationerna stödde också 15 byalag längs älven som också var emot utbyggnad och krävde att en laxtrappa byggdes vid kraftstationen i Stornorrfors som låg vid Umeälven och hindrade laxen att komma upp i Vindelälven.²⁰ Vattenfallsstyrelsen lade i början av 1960-talet fram en plan för att bygga 12 kraftverk vid Vindelälven, den sista orörda älven. Stora fjällområden och byn Gautosjö skulle ställas under vatten. Det ledde till en kraftig reaktion och fjällbefolkningen uppvaktade regeringen. Olika intressen började förena sig i en begynnande miljökamp.

I kampen kring vattenkraftsutbyggnaden togs också nya initiativ. I Umeå bildades en aktionskommitté för Vindelälvens bevarande med representanter för Umeå universitet som höll på att bli etablerat, företrädare för turist- och fiskeintresset, samer, natur- och hembygdsvårdare. Motståndet breddades.. Lokala intressen och naturvården börjar verka för ett stopp för fortsatt utbyggnad. I Västerbottens-Kuriren skrev Tore Nilsson, riksdagsman för Högerpartiet och predikant för Västerbottens lutherska missions- och ungdomsförbund att Vindelälven bytts ”mot inflationspengar. Vi har växlat den till skam. Vi ska inte kunna visa något annat än spegeldammar och betongvallar och eroderade stränder och förfulade fjälldalar. Och om vi blir gamla och har några unga omkring oss, ska de fråga: Varför gjorde ni så med älven? Varför byggde ni dessa kraftverk så sent som när nya och billigare kraftkällor inträtt i bilden? Någon ska tala om profithunger och kortsynt ekonomisk expertis, men ingen ska förstå att detta kunde få bestämma.”²¹ Nilsson hade motionerat 1965 om Vindelälvens bevarande utan framgång. Han tillhörde en konservativ folkrörelseanknuten höger och var predikant i Evangeliska fosterlandsstiftelsen.

Hela förutsättningen för utbyggnaden av Vindelälven var att göra Laisälvens dalgång till en tre mil lång och en mil bred damm med vattenytan 40 meter över byn Adolfströms skorstenar. Sådant har inte varit några problem vid tidigare utbyggnader. I hela Laisälvens dalgång bor 40 personer, medan över 40 000 bor i Vindelälvens dalgång och beräknas ha nytta av utbyggnaden och de arbetstillfällen den kan ge. I Norrlands inland växer arbetslösheten och i småbyar fanns sällan några större ekonomiska värden att ta vara på i ett allt tommare landskap. Genom att resonera och bjuda pengar hade det alltid gått smidigt för att få sin vilja igenom statliga Vattenfall. Nu sammankallar Vattenfall till ett möte i Adolfström för att lyckas än en gång. Den 17 augusti 1966 sker urladdningen.

”De kom i sina flotta bilar och stod där med sina portföljer och jag sa: Vad vill ni oss? Någon av dom sa något om Sysselsättningen. Jag sa: Nog har vi sysselsättning. Ska ni dränka oss, sa jag, för att hålla vattenrallarna med arbete?”²²

Alla i byn kom till mötet. Det blev kort. När Vattenfall redogjort för utbyggnadsplanerna reste sig alla invånare i Adolfströms by och lämnade lokalen. Man ville inte riskera att någon blev övertalad. Vattenfall gjorde gällande att utbyggnaden var nära förestående. Byborna visste bättre. Förhandlingarna inför vattendomstolen måste ske först. Sakägarna ville inte sälja sin fastigheter.²³ Bybornas tilltag mot överheten ledde till många reaktioner. Massmedia spred nyheten om att Adolfströmmarna ska sitta kvar! Nerströms menade man att byborna var skvatt galna och bara ute efter mer betalt. Kommunalmännen i centralorten Arjeplog menade att den egna kommunens invånare i Adolfström skulle man inte bry sig om för där bodde bara åldringar. De fick svar på tal. Hälften av oss är under 35 år. Vi ska bo kvar. Vi vägrar flytta.

²⁰ Granqvist, 1970. s175f

²¹ Nilsson, 1970, s57.

²² Harry Thorfve citerad av Nilsson, 1970, s34.

²³ Dyring och Dyring, 1970 s178 och Nilsson, 1970, s34ff.

Det var en självmedveten by som statliga vattenfall stod inför. Här hade statens kolonialisering av Norrland lett till tragiska konflikter tidigare. Hyttan för malmen från brytningen av silver i Nasafjäll hade legat i Adolfström. Samer och bybor hade fått lida under den hårdföra exploateringen som slutade i att en hyttmästare på 1800-talet brände ner hela Adolfströms by för att dölja ekonomiska oegentligheter. Något sådant skulle inte få ske igen. Adolfström måste leva vidare. Bybornas vägran inspirerar andra att gå till aktion. Några norrländska studenter i Uppsala hade 1966 gått samman för att analysera livsvillkoren i Norrlandslänen och sprida information. De bildade Norrlandsförbundets Uppsalagrupp. I oktober beslöt gruppen på sitt årsmöte att starta en förutsättningslös utredning om Vindelälvens utbyggnad. Snabbt tar man tag i undersökningen samtidigt som man bygger upp kontakter med riksdagsmän.²⁴ Efter lång och hård kamp in på 1970-talet lyckas man till slut segra och Vindelälven bevaras.

Debatten kring pesticider blev dock den mest avgörande frågan som snabbt förde fram ett nytt politiskt medvetande om miljön som gick bortom den tidigare naturvårdstanken. Tidigt 1966 stod debatten som hetast. Man hade nu fått fram metoder för att mäta vilket slag av kvicksilver som fanns i den fisk, som man visste var kvicksilverhaltig. Därmed kunde man visa att kvicksilvret till 90 procent var av den mycket giftiga sorten metylkvicksilver och kunde vara hälsofarligt för människor. Det ledde till stopp för användning av fenyalkvicksilver inom pappersmasseindustrin och svartlistning av fisk från många sjöar 1967.²⁵ Längre hade man löst arbetsmiljöproblemen i pappersmassefabrikerna genom att få kvicksilverångor och kvicksilverspill så snabbt som möjligt. Våldimensionerade fläktsystem och sköljsystem skulle skydda arbetarna från potentiella faror som kvicksilvret utgjorde. ”att det därmed inte upphörde att existera, att det ute i naturen kunde utgöra en ny och kanske större fara, var det ingen som tänkte på – eller var det någon som gjorde det? Det är nästan så det känns märkligt, om så inte var fallet” skriver Åke Edfeldt i boken *Kvicksilvergäddan 1969*.²⁶

Protesterna är ofta splittrade då de bemöts snabbt av åtgärder från det etablerade systemet och riktade sig inte mot den tekniska utvecklingen utan dess symptom utifrån i första hand naturvårdsgrunder. Undantaget var Provierörelsen 1966-1967 som hade en av sina rötter i Världsmédborgarrörelsen. Här var miljökritiken integrerad med kritiken av global orättvisa, kalla krigsmentaliteten och vardagslivets brist på lek och fantasi. Direkt aktion genom att dumpa 10 000 engångsglas framför riksdagens dörr eller måla över all tobaksreklam med budskapet CANCER eller Känt folk dör av Kent var framträdande kampmetoder.

Stöd för global miljömedvetenhet fanns i Sverige bland kända författare som den vetenskaplige Borgström, den poetiske Harry Martinsson och den inflytelserika feministen Elin Wägner vars bok *Fred med Jordan* kom ut redan 1941. Det fanns en civilisationskritisk tradition bland folkrörelserna. På 1950-talet var chefredaktör Ragnar Oldberg för *Perspektiv* en pådrivande kraft. I tidskriften som betecknades som ”kulturellt språkrör för bonderörelsen” kritiserades genom talrika artiklar konsumtionssamhället, centralisering, järnvägsnedläggelse, landskapsförstörelse, förgiftning och nedsmutsning.²⁷ Den civilisationskritiska ådran fick förnyad kraft genom socialdemokraten Rolf Edbergs ekologiskt inspirerande bok *Spillran av ett moln* som utkom 1966.²⁸

---

²⁴ Nilsson, 1970, s40f, Dyring och Dyring, 1970, s178.

²⁵ Edfeldt, 1969, s12f.

²⁶ Edfeldt, 1969, s26.

²⁷ Frängsmyr, 1977, s7.

²⁸ Anshelm, s14-16, Edberg, 1966

1968 når den nya formen för att bryta med samförståndets politik också städerna. I Stockholm går vad som kallas alternativrörelsen till direkt aktion. Plank som splittrar upp bakgårdarna rivs ned för att öka gemenskapen, lekplatser upprättas i parker och ockuperas när myndigheterna vill stänga dem och en massaktion genomförs mot en ungdomsmässa i protest mot kommersialiseringen med sådan kraft att den måste stängas i Stockholm. En byalagsrörelse växer fram över hela landet mot den rådande modellen för politik genom att samtidigt bygga nya gemensamma former för samarbete och påverka politiken. Namnet byalag är inspirerat av gamla bondesamhällets mötesformer och används både i miljonprogrammets områden i storstäderna och de mest avlägsna bygder. I Stockholm bildas Alternativ stad för att samordna byalagen, den första gatufesten ordnas 1969 när gångtrafikanter ockuperar gatorna i protest mot bilismen och Arkiv Samtal bildas som organiserar erfarenhetsutbyte över hela landet för den nya rörelsen. Rörelsen har tidigt internationellt samarbete och ordnar 1970 Internationella trafikrevolutionen på en gemensam aktionsdag i 12 länder.

Mer demokratisk samhällsplanering där stadens och landsbygdens gemensamma intressen betonas genom stopp för avfolkningen och mer levande städer genom direkt demokrati är rörelsens budskap. Från början tycks den vara del av ett allmänt antiauktoritärt uppsving under 1960-talet som kommit till uttryck inte minst i utrikespolitiken med de landsomfattande antiapartheid- och FNL-rörelserna och med gruvarbetarstrejken 1969. Men 1969 sker också en auktoritär svängning inom stora delar av vänstern i denna rörelse genom flera konkurrerande alltmer hierarkiska organisationer och partier. Den mer direktdemokratiska alternativrörelsen fortsätter i form av lokala aktionsgrupper och framväxten av miljörörelsen och den feministiska rörelsen som behåller den antiauktoritära ådran.

Den stora urladdningen kommer redan i maj 1971 när Alternativ stad och anarkister i en vad som betecknats som en schizofren allians vinner en avgörande seger i Almstriden. Med hjälp av massdeltagande i icke-våld som binder fast polisens styrkor och direkt aktion som bryter igenom polislinjerna lyckas man rädda almarna från att sågas ned. Det sker i protest inte bara mot att denna mest centrala trädunge i Stockholm och samlingsplats för ungdomar ska fällas för att ge plats åt en stor kiosk i en tunnelbaneuppgång, det sker också som kulmen på ett decennium av växande protester mot den nedrivning av 700 gamla hus i central Stockholm som socialdemokraterna i allians med folkpartiet drivit fram i samförståndsandans politik med en syn att detta var i en rationell samhällsplanerings- och storföretagens intresse. Politiskt stöds motståndet mot nedsågningen av almarna i Kungsträdgården av moderaterna men det skulle också visa sig av många lokala fackklubbar. Beslutet om nedsågningen hade kommunen i rädsla för opinionen skjutit över på regeringen så mycket stod på spel. Efter en veckas ockupation av träden med ständig folkfest under almarna som beräknas ha lockat till sig sammanlagt 250000 deltagare bytte politikerna sin hållning från att kalla protesterna odemokratiska till att gå med på kraven.

Konsekvensen blev att stora projekt lades på is och att myndigheter och politiker blev mer lyhörda för folkliga krav. 1976 skedde en liknande ockupation i Göteborg när en planerad parkering under torg stoppades. Ockupationer och protester mot att skogsområdet i miljonprogramområdet Ålidshem i Umeå misslyckades dock trots omfattande mobilisering. Den allmänna protestandan stärktes dock över hela landet genom de uppseendeväckande ockupationer som genomförts.

Stor betydelse för naturbruket kom kampen om skogen att få. Det framväxande intresset för miljö och landsbygd i kombination med mer direkt aktion i form av vilda strejker eller

ockupationer fick till uttryck en omfattande kamp mot giftbesprutningen av skogen andra halvdelen av 1970-talet. Någon beräkning av antalet ockupationer i skogen för att hindra flygplan från att spruta gift över bärmarker och träd har inte gjorts. Men det antal som nämndes på Nordiska miljöläger pekade på mellan 50 och 100 sådana direkta aktioner. Kampen blev stundtals hård och brutal. Järnvägar där SJ skulle spruta med dioxin längs vallarna ockuperades av fältbiologer. I en ort som Falun fanns aktivister beredda att rycka ut med folkabuss när de blev larmade via telefonkedjor för att stoppa besprutningar i skogarna. De berättade att aktivister i skogen kunde utsättas för flygplan som flög tätt på och gasade sina jetmotorer för att skapa hetta på marken när de flög bort, bråk mellan företrädare för skogsägare med polis och aktivister var vanliga. En höjdpunkt nåddes i Arjeplog där polisen var anslutna till SAC. Här beslagtogs polisen skogsföretagets gifttunnor till stort jubel bland anhängare av miljöskydd i skogen. Den samtidiga antiatomkraftskampen satte stort tryck på politikerna och 1979 beslöt riksdagen att sätta stopp för giftbesprutningen av skogen.

Stärkandet av den allmänna protestandan tar sig uttryck inte minst i antiatomkraftskampen. Den tar sig två vägar. I bägge fallen med stark inspiration från syndikalistiska direktaktionstraditioner och ofta med småbrukare i täten. I bägge fallen bemötta av starka parlamentariska maktmedel.

För antiatomkraftskampen i Sverige och hela Norden blev kampen mot Barsebäcksverket avgörande. På ett möte i Jönköping om atomkraften ordnat av Föreningen Nordens Ungdomsrepresentantskap 1973 träffades arrangören Rune Lanestrand och aktivisten Roland Rittman. Lanestrand hade bakgrund från småbrukarhem och centerrörelsen, Rittman från Fältbiologerna, den lokala kampen mot flygplatsen Sturup, medlemskap i syndikalisterna och deltagare i studiecirkeln socialistisk enhetsfront som drevs av Inge Oskarsson.²⁹ Ur detta växte ett brett initiativ mot Barsebäck med folkhögskolan i Skurup som kraftkälla där gamla folkrörelsetraditioner odlades och inte minst minnen om bondeuppror i Skåne. Samlande för rörelsen var årliga nordiska miljöläger sedan 1972 där aktiva från hela Norden samlades under hela 1970-talet. Barsebäckskampen började med en protest när första reaktorn laddades 1974 och mynnade snart ut i stora Nordiska Barsebäcksmarscher med upp till 20 000 deltagare.

Redan 1974 är också den lokala mobiliseringen så stark att etablering av atomkraftsprojekt på nya orter utöver de som redan sägs vara igång i Oskarshamn, Ringhals, Barsebäck och Forsmark stoppas. I Lysekils kommun bildades en aktionsgrupp mot ett tilltänkt ytterligare atomkraftverk i Brofjorden. Under 1974 samlade gruppen in 12 000 namn i protest bland kommunen 14 000 invånare.³⁰ Efter redan tidigare fått sig alla andra partier i kommunen förutom socialdemokraterna var det nu bara att se till att det blev möte i arbetarkommunen också där saken kom upp. Det blev nu även här ett rungande nej. Bara hotet om att använda lokala vetot i Brofjorden är tillräckligt för att planerna på ett atomkraftverk stoppas i Bohuslän. I Dybäck på Skånes sydkust och i Haninge söder om Stockholm blir det också stopp. Kampen flyttas nu över till etablering av uranbrytning och provborrningar efter platser för att förvara kärnavfallet. Mest omfattande blir kampen kring Västgötabergen där bondbyn Häggum blir centrum för ett lyckat motstånd som leder till seger och nedläggning av Ranstadsverket 1977.

Protesterna mot atomkraften bemöts snabbt genom att frågan tas upp av samförståndets parlamentariska uttryck då Centerpartiet blir det första riksdagspartiet i världen att säga sig vara kritiska mot atomkraften. Riksdagen beslutar också snabbt om ett moratorium för

---

²⁹ Intervju med Rittman mars 2011.

³⁰ Noresson, s25.

atomkraften och att en energipolitisk folkbildande debatt ska föras innan nya beslut fattas. Moratoriet har knappt någon praktisk betydelse eftersom kraftbolagen snabbt skyndar sig att etablera någon form av byggverksamhet åtminstone rudimentärt på de fyra orterna där reaktorer är tänkta att placeras och redan igång i Oskarshamn. Men utåt framstår det som att riksdagen tar atomkraftsfrågan på allvar.

Forskare som Andrew Jamison har påpekat det pris som antiatomkraftsrörelsen fick betala för detta tidiga tillmötesgående från partierna. Medan det i andra länder var möjligt under en längre tid att bygga upp en självständig rörelse blev det i Sverige nödvändigt att omedelbart förhålla sig till både partiernas försök att styra in opinionen i deras banor. Dessutom tillkom statliga satsningar på folkbildningen och massmedias uppmärksamhet som också bägge i hög grad i hög grad tjänade samma syfte tillsammans med framtidsstudier nära knutna till staten medan den mer oberoende tvärvetenskapliga verksamheten vid universitetet som stod rörelsen mer nära aktivt marginaliserades.

När atomkraftskonflikten når en höjdpunkt inför folkomröstningen 1980 är miljörelsen lätt att manipulera bort genom hemliga överenskommelser mellan Vänsterpartiet Kommunisterna och Centerpartiet bakom ryggen på de inom samma partier som diskuterat fram en annan lösning i öppna förhandlingar med företrädare för samma partier tillsammans med miljörelsen och andra rörelser av olika slag, däribland de lokala organisationerna inom Folkkampanjen mot atomkraft. Den systemkritiska antiatomkrafts- och miljörelsen kunde inordnas i det parlamentariska spelet och sluta upp bakom linje 3 och att organisering uteslöt enskilt medlemskap. Man accepterade att rörelsens mål blev avveckling på 15 år av atomkraften utan tydliga perspektiv på de sociala förändringar som behövdes för att göra ett stopp för atomkraften möjlig genom satsning på ett resursbevarande samhälle. Samtidigt sade sig de andra linjerna i folkomröstningen att de också skulle avveckla atomkraften men på 30 år vilket alltså skulle ske år 2010. Två linjer där skillnaden formellt bestod i att linje 2 förordade att atomkraften skulle ägas av staten och att uppvärmning av bostäder inte skulle ske genom atomkraft, en skillnad i sak gentemot linje 1 som i praktiken aldrig uppehölls. Men genom sin konstruktion som mittenalternativ gjorde linje 2 att det på förhand var klart vilket resultat folkomröstningen skulle få. I valet mellan tre alternativ där två egentligen är desamma med en överväldigande majoritet av etablerade organisationer och massmedia på sin sida så kommer de tillsammans få en majoritet.

Den nya rörelsen inlemmades genom linje 3 i samförståndsandan där effektiva förhandlare ersätter engagemanget hos de många. Ännu en svensk folkrörelse begraver sig i hoppet om att lita på staten som främsta maktmedel. Efter folkomröstningen anslöt sig visserligen SNF till kravet om att avveckla atomkraften, något man inte gjort före folkomröstningen då man var fast i den samförståndsmodell med staten som varit organisationens kärna. Men med formella beslut inom alla linjerna för avveckling blev det nu möjligt att också Naturskyddsföreningen kunde ansluta sig till en rörelse som såg hänvisning till folkomröstningsresultatet som sin grund. Något som också det ombildade Folkkampanjen mot Kärnkraft-Kärnvapen återkom till i sin verksamhet. Den oberoende miljörelsen fortsatte hävda stopp för all atomkraft och ett systemkritiskt perspektiv men fick svårare att göra sin röst hörd.

Det blev genom lokala aktioner som rörelsen på nytt kunde få kraft. 1980 efter nederlaget i folkomröstningen om atomkraft inleds ockupationen av Kynnefjäll i norra Bohuslän protest mot provborrningar för placering av kärnavfall. Fjällbonden Erik Johansson på Lunneskog var värd för ett möte intill den tilltänkta provborrningsplatsen på Kynnefjäll. Det kom över tusen personer till opinionsmötet som hembygdsförening, miljöföreningar, naturskyddsföreningen,

friluftsfremjandet och centeravdelningar kallat till. När provborrningsutrustningen anlände sju månader senare var man beredd. Tillfartsvägarna var ständigt bevakade av aktionsgruppen på initiativ av småbrukaren och snickaren Lennart Lundin. Dagen därpå var Eva Antonsson, Margareta Johansson, Marianne Henriksson, Helga Johansson och Eivor Ljungberg beredda och utplacerade för att bevaka vägen och med alltmer avancerade larmsystem via trådtelefon med ledningar genom buskar och under broar, snart med en kommunikationsradio urskruvad ur en traktorshytt och utlånad på obestämd tid. På femte dagen kom utrustningen bakvägen via en obevakad led för att lyftas sista biten med hjälp av helikopter. Av en tillfällighet upptäcktes ekipaget som kört fast och storlarmet gick. Efter två timmar hade 200 bormotståndare anlänt. Snickerifabriken i det närliggande Hedekas stängde när arbetarna for direkt upp på fjället och det var glest i bänkraderna på högstadiet. Allt var blockerat, tillfartsvägar och borrhöner. Försök att testa aktionsgruppens bevakning gjordes av folk från länsstyrelsen och myndigheter kom på besök för att övertyga kommunstyrelserna om att ta avstånd från vakthållningen. Men ingenting hjälpte. Misstänksamheten var stor mot att tillåta provborrnings för något som kommunerna lagt in sitt veto mot. Vakthållningen fortsatte blandat med möten och stora marscher för fjället.

Början var skör. På bygden fanns en hel del antipatier. Att aktionsgruppen var olaglig och snart kommer polisen och bär bort er var kommentarer man kunde möta. Försök till styrning utifrån var ett annat problem. Några menade att Folkkampanjen skulle organisera vakthållningen. Det var Lennart Lundin rädd för³¹:

- ”- det går inte, sa jag. Di gamle häruppe skulle aldrig godta nån organisation uppbyggd av folk utifrån.
- Det var jag övertygad om. Och utan odalbönderna här var Rädda Kynnefjäll inte vårt ett smack!
  - Jag höll dom i Folkkampanjen väldigt kort. Det måste vara folk från bygden, di som har rötterna här, som bär upp aktionsgruppen. Vi måste lita på oss själva. Annars blir det alltid någon i toppen på riksorganisationen, som blir intervjuad i TV och talar om ur duktiga de är på Kynnefjäll
  - Jag menar att vilken liten gubbe och tant so helst här har sin del i att det gick så bra.. Småfolket här ska känna att di är lika stora som vilken storfräsare som helst i organisationstoppen. Det är dom som ska känna stoltheten och ha tacken när vi vunnit, de lille små som drar lasset ska känna vad dom betyder, för fy faan vad de drar!”

Mer avgörande var kampen för att hålla motståndet fritt från partiinflytande. Striden hade stått redan vid aktionsgruppens upptakt under valåret 1979 inför det stora opinionsmötet. Evert Andersson, syndikalist ingrep när partierna började strida om vem och hur många som skulle tala på opinionsmötet. – Jag sa, att ni kanske sist kan enas, men lätt går det inte - Och det kan inte i vart fall inte gå förrän ni lärt er varför vi är här, vilket betyder att ni får bordlägga alla era partiintressen. Kommer ni med dom dör denna aktionsgrupp. Meningen var väl att en skulle leva? – För en syndikalist, tillägger Evert Andersson, är det kanske lättare att se partirivalitetens begränsningar och nedrivande innebörd, eftersom han inte tillhör något parti. Hade centerpartiet fått ta hand om det hela hade de väl gjort så gott de kunnat. Men det hade inte blivit någon sådan här allsamlings, som det har blivit. – Det föringar inte centerfolkets insatser här i bygden. Utan centermedverkan hade det aldrig blivit någon allfolkrörelse. Till skillnad från många andra folkliga uppror lyckades Rädda Kynnefjäll fortleva och vakta sin

---

³¹ Noresson s 96.

stuga inte minst tack vare att partierna inte fick dominera utan alla vare sig de var partipolitiskt ljumma eller inte var lika välkomna i motståndet. Evert Andersson lägger också till³²:

”- Här finns i gårdarna runt fjället en kampanj som förvånar mig. En överraskande ihärdighet och offervilja, som jag länge sökt hitta en förklaring till. Jag är fylld av beundran inför denna bondekraft, denna odalkraft.

- År efter år blir man påmind av dessa människor om att kraften finns. Hur ska man annars förklara... åk upp till fjället, titta in i vaktstugan, se dessa vattenkrukor, fyllda med färskt vatten, de nyladdade batterierna som ger oss ljus i vaktstugan. Vem ser till detta? Jo. Erik på Lunneskog, bonden som bor intill, ständigt denna vardagskraft.
- Odalkraften kommer också till uttryck på kvinnosidan också. Inte bara de duktiga kvinnor som kan diskutera och lägga upp möten, som också är värda att beundra. Hör finns också ett annat garde. Nämligen de som inför våra marscher och möten bakar dessa puddingar, brygger enbärdricka, ystar ostarna – allt detta som betyder så mycket och bringat in tusentals kronor till aktionsgruppens arbete.
- Odalkraften tar sig också dramatiska uttryck. Som när borrhustrustningen kört fast i grusgripen nedanför fjället och slet för att komma loss. Det var då den till åren komne Hedekasbon tryckte gasen i botten.. I den upphetsade stämningen försäkrade Hedekasbon att han skulle ställa bilen tvärs över vägen för att hindra provborrarna.
- Någon invände att aktionsgruppen beslutat att inte blockera vägen.
- Dom kan väl inte hindra mig att lämna bilen och gå in i skogen. Jag har ju vattendrivande tabletter! Sen får vi kasta oss på vägen. Nere vid bron där blir bra.

Evert Andersson tillägger: ”Det visar vilken intensitet en sansad normal bondgubbe kan presentera inför detta hot. När han är beredd att slänga sig i vägen och riskera livet, förstår man hur djupt det ligger, det jag vill kalla odalkraften. Vakthållningen fortsatte dag och natt, så småningom med hjälp också utifrån. Det blev en samlingsplats för bygden. Helga Johansson beskrev hur miljökamp på husmorsmanér kunde bedrivas. Hon var en av dem som vände stämningen på det avgörande mötet i april 1980. – Vänta och vänta ... vad ska vi vänta på? Vi måste väl göra något nu, innan de spärrat av däruppe? Vad har vi annars gått ihop för?

Det var svårt att vara aktivist i vakthållningens tjänst och ändå sköta hem och gård som förr. Många tröttnade ibland, Helga också. ”Jag har ifrågasatt det hela.. vad är det för mening? Så det har varit många sådana vågor. Du ska inte tro att vi har orkat hela tiden. Men andra stötte hela tiden till. Ockupationen blev känd i hela världen och ett bekymmer för regeringens anseende. En ny vaktstuga byggdes, telefon drogs in och stugan kom med i kommunens turistbroschyr. Ockupationen fortsatte natt och dag i över tjugo år och ledde till slut till seger när myndigheterna skriver ett intyg om att platsen inte kommer att användas för avfallet. Den fungerade som inspiration för många aktioner mot provborrningarna i Voxnadalen, Godmark, Fjällveden, Kamlunge, Gallejaur, Tränningen och Tölö kronopark.

En annan omfattande kamp skedde i Drevdagen längst upp i Dalarna intill gränsen till Norge. 1983 ville kommunen lägga ner skolan i byn. Byborna såg hur skolnedläggning innebar att byar tömdes på barn och avfolkades. De motsatte sig nedläggningen och inledde en skolstrejk som kom att vara i sex år. Därefter fick de dispens och startade en friskola på försök fram till friskolereformen 1993. Skolstrejken var på sin tid mycket omskrivet som ett glesbygdsuppror även i tidningen Arbetaren. Men de syndikalistiska traditionerna höll man undan läsarna även i denna syndikalisterna egen tidning. Motstånd framställdes gärna som något som uppstod spontant och kanaliserades med hjälp av professionella journalister in i det offentliga samtalet.

---

³² Noresson, s 308-309

Drevdagen ligger strax intill de bygder där SAC och LO fack beslutade att respektera andras strejker i skogen på 1920-talet. Här har man nu också nya idéer om förvaltningen av skog, eller nygamla idéer i Stadlings anda. Häv vill man inte äga skog, men istället bruka den på sina och skogens villkor. Drevdagens intresseförening med Louise Mosshäll som ordförande vill ta över skötseln av 50 000 hektar ihop med byarna Gördalen och Storbo-Flötningen. Sveaskog har hårdavverkat i över ett halvt sekel. Nu är hyggena öde. Höga höjder, hårt klimat ger svag återväxt, plantan står stilla, ingenting händer. Föreningen gör en naturvårdskarta med olika zoner: en där växt och djurliv sköter sig själva, en avsatt för turism och en zon med mer produktiv mark för plockhyggesbruk, där man tar ut specialvirke.

De lokala protestförmågan avsatte sig också i bildandet av Nordiska Alternativkampanjen 1981 på ett möte på nordiska folkhögskolan i Kungälv. Ett trettiotal miljö-, djurrätts-, solidaritets-, kvinno- och fredsorganisationer enades om att genomföra aktionsdagar för internationell solidaritet på dela lika dagen vid vårddagjämningen, en framtidsstudie om omställning till ett resursbevarade och solidariskt samhälle och att lyfta fram lokala praktiska och övergripande politiska alternativ till den rådande utvecklingsmodellen. Denna spirande globala rättviserörelse 20 år innan begreppet fick genomslag tog upp frågor som försvaret av reglering av kapitalöverföringar mellan länder som då ännu inte avskaffats. Genom aktionsdagar solidariserade sig kampanjen mot sovjets ockupation av Afghanistan och storföretagens utsugning av andra länder. Man var dock ute för tidigt och klarade inte att bryta igenom gentemot en offentlighet styrd i hög grad av partiets och akademiska intressen som såg en självständig allfolkrörelse också på nationell nivå som ett hot.

Kraften kanaliserades istället in på att skydda Europas skogar och stå emot de planer om att bygga motorvägar som en rundabordsgrupp av Europas ledande direktörer under ledning av Volvos Gyllenhammar stod bakom. Hösten 1987 stod drabbningen i Bohuslän när hundratals ockupanter satte sig i vägen för motorvägsbygget i närheten av Ljungskile. Det blev den mest omfattande civil olydnadsaktionen i Sveriges moderna historia. Polisen lyckades stoppa den men den inspirerade till kamp som ibland blev lyckad på många andra platser.

Men efter urladdningen i Bohuslän går mycket av kraften ur den lokala klassallians mellan småbrukarfamiljer och arbetare understödd av miljörörelsen som bildat grunden för den systemkritiska folkrörelsen som ifrågasatte den rådande världsordningen.

Det skedde med flera samtidiga nya modeller för att styra landsbygdens utveckling. Den ena var en ny svensk modell för samförståndslösning av sociala problem men denna gång för att anpassa samhället till marknaden och inte i samförståndslösningar genom storskaliga representativa demokratiska organisationer. Hela Sverige ska leva startade med LRF som påskyndande aktör 1985.

Denna landsbygdsutveckling sägs betona att den bygger på styrning underifrån. Men i själva verket går man gärna förbi organisationer där företrädare för lokala intressen möts regelbundet för att fördela medel genom att de som är högröstade kan gå direkt till den högre regionala nivån som sedan går ut till massmedia och talar om att den ser det högröstade projektet som lovvärt varpå den lokala organiseringen i praktiken sätts under stark press att frångå de lokala prioriteringarna.

Det andra dråpslaget var den totala anpassningen understödd av samtliga riksdagspartier till en nyliberal jordbrukspolitik. 1988 angav handelsminister Mats Hellström som ordförande för

GATT förhandlingarna om frihandel tonen och ville göra Sverige till föregångsland genom att totalt anpassa svenskt jordbruk till världsmarknaden. 1990 kunde den nya jordbrukspolitiken införas med uppslutning från samtliga riksdagspartier i samförstånd.

Därmed fanns inte längre någon politisk bas för Centerpartiet inom nationell jordbrukspolitik vilket i praktiken också innebar att basen för den klassallians som på 1930-talet lade grunden för folkhemmet avskaffades. Vägen utför påbörjades för svensk matproduktion genom årliga sänkningar av självförsörjningsgraden med två procent. På område efter område kunde Sverige göra sig världsledande som land där samförstånd rådde för mer långt gående privatisering än någon annan stans inom områden som pensionerna och tågtrafiken. Stockholm blev centrum för nyliberala tankesmedjornas världsorganisation.

Det inflytande den systemkritiska miljö- och alternativrörelsen hade haft över framtidsstudier utmanövrades genom två metoder. Det ena var att 1985 utse Åke Eriksson till ledare för Institutet för framtidsstudier, en varm anhängare av fyrdubbling av bilismen och byggande av flygplatser med ett perspektiv som låg näringslivets framtidsstudier nära. I framtidens kölvatten hette en studie som understödd av näringslivet publicerade 1985. Här delades Sverige in i ett A-samhälle som stod för det framtidsinriktade högteknologiska blocket i universitetsstäderna där de välbetalda som skapade resurser genom sin lönsamma verksamhet behövde lågbetald arbetskraft för att ge dem den service de behövde för att göra Sverige rikt. Resten var ett B-samhälle fast i det förgångna på landsbygden, bruksorter och mindre städer där man trodde på jämlikhet och var bakåtsträvare. Denna framtidsstudie kom att få stort inflytande på politiken i Sverige.

Det andra metoden för att minska miljö- och alternativrörelsens inflytande över framtidsstudierna vara att se till att leda in frågan om vilka aktörer som skulle kunna påverka samhällsutvecklingen in i trygga banor med hjälp av socialdemokrater eller personer som företrädde miljöpartiets socialt neutrala synsätt med fokus på lokalsamhället. Även här gällde det att leda in rörelsen bort från kollektiva uppfattningar och istället främja att individers gavs makt åt att förklara rörelsens syn och motverka kollektiv organisering kring framtagningen av olika synsätt och diskussion.

För partier upplevdes också det motstånd som landsbygdens klassallians mot den rådande utvecklingsmodellen i samverkan med miljö- och alternativrörelsen som ett hot. För miljöpartiet var den spirande globala rättviserörelsen i Nordiska alternativkampanjen ett hot då den så tydligt hade samma bas som Miljöpartiet såg som sin. En bas som samtidigt gick långt utanför den betoning av småskalighet och undvikande av konfrontation med den rådande världsordningen och imperialismen vare sig den orsakades av Sovjetunionen, svenska eller andra länders storföretag. I Miljömagasinet och tidningen Arbetaren gick aktiva i partiets till skarp kritik vilket ledde till splittring inom Framtiden i våra händer som hoppade av samarbetet. Per Gahrton hävdade att miljö- och djurrättsrörelsen gick alldeles för långt när den deltog i samarbeten som inte begränsades sig till att rädda skogen eller djurskydd. Det stod klart att Miljöpartiet aktivt ställde sig i vägen för att utveckla en global rättviserörelse och eftersträvalde monopol på att företräda rörelsens syn i allmänpolitiken. Rörelsens roll var att vara enfrågerörelser separerade från varandra förutom i tillfälliga allianser kring för stunden populära frågor.

Samma sak skedde med vänsterpartierna. VPK:s ungdomsförbund Kommunistisk ungdom menade att Nordiska alternativkampanjen hade helt fel när Sovjets agerande i Afghanistan sågs som ett utslag av imperialism och tog därför avstånd. Övriga vänstern var likgiltiga

förutom Syndikalisterna som anslöt sig till kampanjen. Medlemmarna fick dock inte reda på saken. Syndikalisternas deltagande och kampanjens synsätt fördes aldrig fram i organisationens tidning Arbetaren. Istället förklarade vid samma tidningens ledand skribent att miljörelsens var ointressant eftersom den var en enfrågerörelse samtidigt som Per Gahrton kritiserade miljörelsen för deltagandet i den systemkritiska alternativkampanjen och att inte vara en enfrågerörelse i samma tidning.

När trädskramarna genomförde sina direkta aktioner mot de europeiska direktörernas planer där man i material inte bara tog fram byggandet av motorvägar utan också social nedrustning och etablering av en inre marknad inom EU började samtidigt ett upprop för rättvisa bland bilarbetare i Dalarna. Bägge aktionerna fick genomslag på många håll i Sverige och kunde ha starka beröringspunkter. Men de krafter inom vänstern som fanns inom miljörelsen och i initiativen för att sprida Dalauppropet för social rättvisa eftersträvade inte till att länka dem samman i ett upprop mot direktörsvälde över samhällsplaneringen. Istället låg betoningen på att starta ett nytt arbetarparti. Aktionerna i Bohuslän mot direktörernas framtidsplaner som ledde till de största politiska rättegångarna i modern tid var inte intressanta nog för vänstern som hade möjligheten att koppla till andra protester mot storföretagens inflytande i politiken. Det skulle dröja till att klimatfrågan gjorde omställning av bilindustrin aktuell innan de olika rörelserna för ökat arbetarinflytande och miljöskydd skulle ses som viktigt av vänster. Under 1980-talet stod det klart att vänstern aktivt ställde sig i vägen för att utveckla en global rättviserörelse och eftersträvade monopol på att företräda systemkritiska rörelsers syn i allmänpolitiken. Rörelsens roll var densamma för vänstern som för miljöpartiet, att vara enfrågerörelser separerade från varandra förutom i tillfälliga allianser kring för stunden populära frågor.

Med passiviseringen av landsbygden som social kraft i den svenska allmänpolitiken återstod mycket mindre manöverutrymme. Inom miljörelsen tilltog samma professionalisering som genom projektmakeriet bredde ut sig i landsbygdsrörelsen. Redan i slutet av 1980-talet kritiserades detta inom miljörelsen och av oberoende forskare men utan att vinna något gehör bland andra rörelser.

Istället för att ställa frågorna socialt och ifrågasätta den rådande utvecklingsmodellen blev det istället inriktning mot smalare enfrågemobilisering, teknikfrågor och värnandet av en oberoende nationalstat viktiga. Etablerade krafter i samhället sade sig nu ha anammat miljöfrågan. Inför FN konferensen om miljö i Rio de Janeiro 1992 lanserades en modernare variant av den samförståndspolitik som ofta använts i nordiska länder sedan 1930-talet, något som nu skulle överflyttas till global skala. Istället för se systemet som del av problemet förklarades nu att vägen framåt gick ut på att anpassa sig till systemet och inom detta hitta lösningar som alla kan vinna på. Ideologiskt tog sig detta nya tankesätt uttryck i begreppet hållbar utveckling så som Brundtlandsrapporten definierade termen där hållbar tillväxt var nyckelordet till att skjuta alla konflikter framför sig.

När folkomröstningen om EU närmade sig stod det klart att systemkritik inte heller nu var välkommet. Det betraktades som ideologi vilket var farligt för nej-sidan som borde hålla sig till minsta gemensamma nämnare vilket var formen för EU:s modell och inte sakinhållet i den förda politiken i linje med Romfördraget som gällt sedan 1957 där marknadsekonomin överordnas andra värden i samhället.

I sin kamp mot motorvägsbyggandet i Stockholm under 1990-talet var miljörelsen mer lyckosam än i sin EU-kritik inför folkomröstningen. Ekologiska produkter av alltfler sorter

började få genomslag. På många områden var den strategi som Riokonferensen förordat framgångsrik även om den total miljöbelastningen ständigt ökade då framgångarna fortsatte vara inbäddade i den rådande världsordningen och utvecklingsmodellen som är ohållbar. Miljöförbundet Jordens Vänner genomförde också en stor utredning av hur Sverige kan ställa om inom ramen för ett rättvist miljöutrymme grundat på en syn där alla människor har lika rätt till jordens resurser. En utredning som också genomfördes i många andra länder. Problemet är att den blir för inriktad på tekniska lösningar och för lite på sociala förändringar. Allmänt blir det allt svårare för miljörörelsen med lokal förankring samtidigt som globala konflikterna tilltar.

Den alltmer dominerande nyliberala politiken leder också till ökade sociala klyftor, arbetslöshet och att internationella förhandlingar får allt större betydelse för ekologiska och sociala frågor. I detta läge kommer återigen miljörörelsen närmare syndikalisterna men nu främst på riksplanet. 1997 genomförs marscher mot arbetslöshet från Europas ytterkanter till EU-toppmötet som det året i juni hålls i Amsterdam. Genom Sverige ordnas marschen av Miljöförbundet Jordens Vänner, och arbetslöshetsorganisationer medan syndikalisterna och MJV ordnar var sin buss ner till mötet och den avslutande demonstrationen i Amsterdam.

Ur detta växte ökat samarbetet mellan syndikalisterna och MJV inför EU-toppmötet i Göteborg med fokus på att ifrågasätta den nyliberala politiken som drivs fram av internationella organisationer som EU, WTO och IMF. Samtidigt verkar Folkrörelsen Nej till EU, (FNEU) tillsammans med likasinnade för att fokus ska sättas på ett nej till svenskt medlemskap och att den antinyliberala globala rättviserörelsen som är på framväxt är av mindre betydelse. Ett initiativ i liknande anda som inför folkomröstningen tas tillsammans med organisationer som är motståndare till medlemskapet inför EU-toppmötet. För att samla globala rättviserörelsen tar MJV initiativ på nordisk folkriksdag för Göteborgsaktionen med en bredare plattform som säger nej till att offentlig sektor och miljö görs till handelsvara, EU: militarisering och flyktingpolitik och EMU. SAC lämnar in ansökan för demonstration, ett initiativ som sedan förenas med Göteborgsaktionen. SAC och MJV bjuder sedan in gäster från hela världen från bondeorganisationen Via Campesina, fackliga aktivister och Jubilee 2000, rörelsen i tredje världen som riktar sig mot den ekonomiska globaliseringen.

Göteborgsaktionens motkonferens startade på Hvitfeldtska gymnasiet med temat hur kan arbetar, bonde- och miljörörelsen samarbeta. Men folkrörelsekonferensen avbröts av polisen som omringade skolan med containrar och efter ett tag stormade byggnaderna och omhändertog närmare 500 personer. Göteborgsaktionens konferens genomfördes delvis ändå men i stort innebar EU-toppmötet ett stort språng i repressionen mot den globala rättviserörelsen som sedan efterliknades i Genua i Italien. Drömmen om en förening av arbetar- bonde- och miljörörelsen tycktes vara en omöjlighet.

Inte minst de extra hårda fängelsestraffen på sammanlagt närmare 50 år lade sordin på att i organiserade former fullfölja folkrörelsers civila olydnadstraditioner. Istället tilltog social oro. Syndikalisterna valde att satsa på sin roll som fackförening medan folkrörelsesamarbetet kom i skymundan. Mot slutet av decenniet började dock direkta aktioner komma till stånd igen. Klimataktivister sökte ockupera landningsbanor och gator för att protestera mot flygets och bilismens klimatutsläpp. Att odla på stadsmark, även sådan man inte hade tillstånd för ökade både i form av kollektiva stadsodlargrupper och sk guerilla gardening. Matfrågan får ökat intresse genom matupproret, slow food rörelsen, bondens marknad och ökat intresse för närodlat. Aktioner mot geologiska undersökningar i jakt på uran började få förnyad fart. Nya

orter lades till den långa listan där man med direkt aktion lyckats stoppa att ytterligare platser lades till listan för kärnbränslecykelns etableringar.

Istället för samband med syndikalismen blev det samband med småbrukarorganisationer som blev central för miljörörelsen. I Sverige och internationellt började Jordens vänner så Via Campesina och bonderörelser som centrala samarbetspartners. I GMO-frågan fanns ett gemensamt intresse. Men det gällde också frågorna kring förvaltningen av naturresurserna och omställning till ett hållbart skogsbruk och jordbruk. I samband med Europeiska sociala forumet i Malmö 2008 ökade samarbetet mellan Via Campesina både i Sverige och internationellt med motsvarande organisationer inom Jordens vänner. Detta samarbete har fortsatt i Sverige och Europa kring matsuveränitet för att hävda att varje land ska ha rätten att hävda möjligheten att med sitt jordbruk försörja sin befolkning. Ur detta tätare samarbete har samarbetet kring uppropet Återta makten över maten och naturbruket vuxit fram.

Den maktkritiska miljörelse som växer fram under 1960-talet i konflikt med samförståndets kompromisser från 1930-talet men idag råder dock andra förutsättningar. Konflikten stod då ofta mot socialdemokratien medan det fanns en social bas i landsbygdens klassallianser för att stoppa exploatering. Denna rörelse innebar en social frigörelse och resulterade i att avfolkningen avstannade under 1970-talet. Landsbygdskultur som man tidigare sett nedlåtande på som folkmusik förnyades och växte bredare intresse. I staden och på landet gick man till direkt aktion för ekologiska och sociala värden för kortsiktiga vinstintressen.

Den sociala frigörelsen kom att avstanna. Förändringarna tycktes alltmer styras av vad som kallade den ekonomiska globaliseringen vilket i praktiken var en starkare internationell organisering av kapitalismen. Med denna nyliberala politikens allt starkare frammarsch ökade avfolkningen och allt mindre antal personer arbetade i jordbruket och skogsbruket eller bodde på landsbygden. Miljörelsen professionaliserades i hög grad vilket gjorde att den allt mindre bidrog till social frigörelse. Försöken att motverka den nyliberala ekonomiska globaliseringen mötte på starkt motstånd.

Bonderörelsen för avveckling av bonden eller förnyad kamp?

I sin bok *Jordbruk 2.0* sammanfattar bonden Thomas Gunnarsson, aktiv i NOrdbruK läget på 1960-talet. ”när Norge och Finland på 1960-talet ville ha en nordisk gemensam jordbrukspolitik, byggd på småskaligt familj jordbruk enligt ekologiska principer, Fotosyntesens ekonomi, ville inte Sverige vara med. Sverige skulle förvandla sig till en del av Oljeekonomin. ’Sverige skulle ha animaliefabriker’ sade man rent ut. Med 1967 års jordbrukspolitiska beslut var diskussionen över. Bönderna borde flytta till tätorter och skaffa sig ett arbete inom industrin. Och så skedde.”

Den nya jordbrukspolitiken grundade sig i en renodlat ekonomisk syn på jordbrukets roll där främjande av ekonomisk tillväxt genom fortsatt specialisering och driftskoncentration var rättesnören. Centerpartiet såg ”1967 års jordbrukspolitik som ett tydligt exempel på socialdemokratiens ökad maktfullkomlighet” skriver Larsson och Korsfeldt i sin analys fortsätter att beskriva beslutet som ”höjdpunkten för den effektivitets- och tillväxtbefrämjande linjen med storskalighet, som inom de flesta politikområden präglade socialdemokratien.”³³

---

³³ 100 år, s193

Centerpartiet såg som sitt alternativ höjda matpriser för att stimulera till investeringar och risktagande i rationella jordbruksföretag. Socialdemokraterna förordade billigare matpriser genom storleksrationalisering och ökad import. Man främjade också avfolkningen med hjälp av flyttbidrag och traktamenten i så kallad rörelsebefrämjande åtgärder för att stödja en flyttlasspolitik. Något som ledde till vad den gamla lantarbetaren och finansministern Gunnar Sträng kallade ”den glädjande folkvandringen.”³⁴

De specifika förutsättningar som finns i Norden norr om Hallandsåsen för ett jordbruk med omfattande boskapsskötsel på betesmarker missgynnades alltmer till förmån för industrialisering av jordbruket med subventioner för att främja storskalighet. Maktkoncentrationen spädades på ytterligare. Strukturrationaliseringen sker i allt snabbare takt. Myndigheterna trakasserade småbrukare för att framtvinga sammanslagningar av gårdar. Fossilberoendet och användningen av kemikalier i jordbruket bara ökade tillsammans med överutnyttjande av jordar i andra länder för foderelexport till Sverige samtidigt med nedläggning av mark användbar för jordbruket i Sverige.

Inom bonderörelsen är protesterna inte särskilt starka mot den rådande samförståndspolitiken. Istället väljer man att ytterligare späda på den ytterligare med en egen strukturrationalisering av den egna organisationen. 1971 upplöses skillnaden mellan en organisation som organiserar böndernas gemensamma intressen främst mot statsmakten och en organisation som organiserar det ekonomiska producentintresset främst mot marknaden. Intresseorganisationen RLF, Riksförbundet Landsbygdens Folk och producentorganisationen SL, Sveriges Lantbruksförbund går samman till Lantbrukarnas Riksförbund (LRF). Detta bröt mot det som bönder i andra länder sett som viktigt, att särskilja dessa två roller. Nu kunde strukturrationaliseringen i de stora bondekooperationernas storföretagsintresse drivas än starkare medan den fackliga delen av böndernas organisering kom alltmer i skymundan.

I Minnesbok över den svenska bonden skriver fotografen och författaren Sune Jonsson samma år en småbrukarens sista bön:

”Vi förstår nu, att vi varit förmättna och strävat emot och i oklok självkänsla försökt värja oss mot er, ni som kallas experter. Vi har nu nått dithän, att vi själva inser det meningslösa i att försöka forma vår egen verklighet, därför att vi plötsligt kommit att förstå att ni skapat er existens ur våra liv, och att vi därför endast finns till för er skull. Beundransvärt är det, att ni utan att ha någon del av vår vardag, vår bakgrund eller historia tillägnar er visheten att förelägga oss hur den skall gestaltas. När vi nu ser tillbaka på vad vi felat, ur beundransvärd har inte då er finkänslighet alltid varit, när ni gett oss ert ord, då ny lyssnat till oss och låtsas förstå, samtidigt som ni dolt era ansikten bakom utredningarnas mysterier. Med tillit överlämnar vi oss nu åt er och ser och hör i våra apparater, hur ni lever vårt liv åt oss. Hur bländade är vi inte av allt stort ni kallar er: politiker, byrådirektörer, konsulenter, ministrar. I minsta detalj har ni så vist planerat våra liv, att utdöendet blir det enda som överlämnats åt oss själva som eftergift åt den enskildes rätt.

Hur beundransvärd är inte den höghet varifrån ni ser ner på oss som de sprattelgubbar med lösnäsor vilka vi är. Men trots att i lever våra vi och vi finns endast i der, måste vi som en sista förmätenhet påpeka, att då vi inträder på utdöendets teater och framsäger våra sista repliker, vilka blir lika enkla som vårt ursprung, och icke så glänsande som det nya ni framskapat, måste väven er experttillvaro bli en genomskinlig och stum

---

³⁴ 100 år, s171

varelse, såvida ni inte finner nya ämnen att förtära. Gränsen för vårt gemensamma liv finns där utsprunget går förlorat, eftersom ni har styrkan att leva vårt liv åt oss utan att fråga oss om våra krav, inte visat någon hänsyn, inte kalkylerat med någon framtid. Från er beundransvärda och rättskaffens höghet har nu upplevt oss som sprattelgubbar, därför att vi i vår förgudning och gränslösa beundran valt er.”

I sin bok sammanfattar Sune Jonsson sina samtal med svenska lantbrukare i Attsjö by i Småland.

”Det jordbrukspolitiska arbete, som bedrivs i detta land, laborerar med svepande generaliseringar och ett centraldirigerat tänkande, som drabbar kategoriskt och utan åtskillnad. Den jordbrukspolitiska målsättningen upplevs av den svenske lantbrukaren delvis som en importframtid grundad på experternas idealfiktioner om billiga livsmedel producerade av världsmarknadens låglöneproletariat. Jordbruksexperterna talar alltså hellre om den svenska bruttonationalinkomsten än om solidaritet med medmänniskan producenten, det må gälla landets egna lantbrukare eller u-ländernas. ... De svenska lantbrukarna, även de som driver ännu lönsamma småbruk eller medelstora familjeföretag, upplever den för dem själva och demokratin förnedrande situationen att på förhand och utan eget hörande vara utdömda. Även ansvariga myndigheter talar öppet om nödvändigheten av ekonomiska sanktioner, lånerestriktioner, indragna subsidier och en ogynnsam prisutveckling för att påskynda strukturuomvandlingen. Med bitterhet konstaterar de små och medelstora jordbruksföretagarna, att kärnan inom det framtida svenska lantbruket kommer att utgöras av ett fåtal kapitalstarka storföretagare. Samtidigt som man i sitt umgänge med lantbrukare konstaterar en påtaglig modlöshet, förvånas man av det som kunde kallas jordbrukarkårens lyte och dilemma: en bristande facklig medvetenhet, påtaglig individualism och frånvaron av politiskt stridbarhet.”

Ett motstånd växer dock fram och utvecklar fyra alternativ till den sedan 1940-talet etablerade samförståndsmodellen med LRF och dess föregångare med monopolrätt som part i jordbruksförhandlingar.

Småbrukarnas/Familj jordbrukarnas Riksförbund som åsnan mellan LRF och självtillit

Kvar sedan 1930-talet finns Småbrukarnas Riksförbund. De når sin höjdpunkt på 1950-talet med 67000 medlemmar med får allt mindre politiskt inflytande när jordbruksektorns förhandlingssystem blir alltmer inarbetat. 1972 byter till Familj jordbrukarnas Riksförbund, FR i hopp om att bredda underlaget med nedgången i medlemstalet dämpas inte. Men först när det nybildade Småbrukare i Väst anslöt sig fick man tillskot. FR linje var kritisk mot att storjordbrukarna dominerade LRF och mot koncentrationen i de bondekooperativa företagen. Men man ville ha kontakter med LRF vilket ledde till en konflikt med Småbrukare i Väst som hade en mer radikal hållning. Efter att företrädare för FR träffat företrädare för LRF och lovat försöka ”dämpa” Småbrukare i Väst något splittrades de två grupperingarna. FR skärpte sin kritik mot LRF på 1990-talet- Särskilt vände man sig emot ett nytt system för prissättning som Arla aviserade med avdrag för små leveranser och tillägg för stora plus en hämtningsavgift som också särskilt skulle gå ut över små mjölkleverantörer. FR vann gehör för kritiken mot kvantitetstillägg men inte hämtningsavgiften. FR kritiserade också LRF för att inte ta itu med lantbruksnämnderna som lade ner jordbruk och slog samman i strukturrationaliseringens intresse. FR krävde att lantbruksnämnderna skulle läggas ner. Organisationen sade ja till

svenskt medlemskap i EU med motivet att det skulle ge mer kontinuitet åt den ryckiga svenska jordbrukspolitiken som manifesterat sitt ointresse för att bibehålla öppen åkermark med jordbrukspolitiska beslutet 1990. Men någon enighet om förhållandet till EU rådde inte varken i styrelsen eller bland medlemmarna om EU. Under hela sin organisations historia har FR haft ett motsägelsefullt förhållande till LRF vars främjande av storjordbrukarnas intressen man motsatt sig samtidigt som medlemmarna ofta varit beroende av att påverka LRF då de varit medlemmar i bondekooperationerna. Man lyckas än mindre hitta någon gångbar linje för att påverka varken svenska jordbrukspolitiken eller EU:s och antalet medlemmar hamnade under 1990-talet under tusen.

Idag är organisationen knappast verksam längre. Organisationens hemsida upphörde man att uppdatera år 2000. Den långvarige ordföranden Guy Allan Larsson i Halland har varit en stark röst när bönder utsatts för trakasserier i domstolar för påstådda brott mot djurskyddslagen och fått sina kor ihjälskjutna av nitiska svenska ämbetsmän. Han är också ordförande i Belgian Blue klubben i Sverige, den boskapsras som alla andra bondeorganisationer motsätter sig ska få spridning i Sverige

Förbundet Sveriges Småbrukare i kamp mot LRF

Småbrukare i Väst blev en nystart 1984 för organiseringen av motstånd mot storjordbrukarnas grepp om bondeorganiseringen i landet. Det skedde i protest mot LRF:s stöd till de hårda krav på tvång till sammanslagning av jordbruk som den så kallade strukturutredningen förde fram 1983 med Centern som påskyndare. Efter Småbrukare i Västs utträde ur FR blev intresset allt större runtom i Sverige att bygga upp en ny rörelse. 1987 kom det första numret av tidningen Småbrukaren med Rune Lanestrand som redaktör. Här fastslogs i en ledare:

”Det är inte ödet som avvecklat landsbygden och ödelagt jordbruket. Nej. Det är politikerna i de statliga lantbruksnämnderna som med en landsbygdsfientlig jordförvärvslag har pressat fram dagens situation. Hand i hand med LRF och de ekonomiska föreningarna som vill ha större gårdar att hämta produkter ifrån.”

Småbrukare i Väst uppkom som reaktion på Centerpartiets alltmer ytterliggående strukturrationaliseringsförslag för jordbruket. Förslaget var för extremt för att andra riskdagspartier skulle anta det men grund för att flera småbrukare helt skulle förlora förtroendet för Centerpartiet som böndernas och landsbygdens parti.³⁵ Rörelsen hade sitt centrum i Dalsland, Bohuslän och Västergötland men fick snart kontakter i Värmland, Skåne, Östergötland och Jämtland. Det ledde till bildandet av Förbundet Sveriges Småbrukare (FSS) 1995 med 4500 medlemmar.

Det nya förbundet lyckades väl nå ut med sitt budskap som på många områden var mycket kritiskt mot LRF och den rådande jordbrukspolitiken. Svårare var det att få förändringar till stånd. FSS tog strid med LRF:s inköp av mejerier för att lägga ned dem i Fotskål i Västergötland och nedläggningen av mejeriet i Dingle. Lösningen var enligt Småbrukaren att stödja småskaliga mejerier och slakterier om de var privata eller föreningsägda, samt att starta nya. Det behövdes sund konkurrens och inte monopol. Medlemmarna i FSS uppmanades lämna LRF och de kooperativa föreningarna som var omöjliga att försöka förändra inifrån.

---

³⁵ Intervju med Rune Lanestrand 2009.

Men de flesta medlemmarna var beroende av den vanliga Kooperationen. Bygga nya hade FSS inte tillräckligt styrka för. Man satsade istället på att erbjuda en gemensam försäkring särskilt anpassad för småbrukare som var medlemmar. Den gav samma skydd som LRF:s men till lägre pris vilket blev en framgång. Man hade samma syn på lantbruksnämnderna som FR och önskade som dem delta i jordbruksförhandlingarna men bägge hade samma brist på framgång. I EU-frågan var man bestämda motståndare och deltog aktivt i kampanjen inför folkomröstningen 1994. På samma sätt i kampanjer mot GMO. Renie Rydén som skrivit om bondeorganisationernas roll menar att FSS lyckade väl med sin konfrontationslinje gentemot myndigheterna och Kooperationen när det gällde att få sympatisörer men sämre när det gäller att utöva faktiskt inflytande. På senare år har dock organisationen vunnit framgångar när det gäller upprättandet av gårdsslakterier. 2010 genomgick FSS en inre splittring som var på väg att ställa föreningen i en svår situation. Ordföranden Åke Karlsson gick starkt kritiskt ut mot Rune Lanestrands roll som redaktör i Småbrukaren som han menade var alltför kritisk mot jordbruksministern och menade att FSS måste inta en mer konstruktiv roll. Lanestrand kunde inte delta på årsmötet men hade mycket stort stöd. Med knappa majoritet kunde Åke Karlsson väljas, inte minst eftersom det saknades motkandidat. Ny redaktion för Småbrukaren blev tillsatt. Någon stark opposition växte inte fram och senare har Rune Lanestrand i brev till FSS bilagt striden.

Ekologiska Lantbrukare i allians med LRF

1973 startade Rune Lanestrand Matfront på Kungsholmen. Det blev den första butiken och ett nytt sätt att marknadsföra ekologiska matvaror. Ideella krafter i hela landet startade nya kooperativ för första gången på över ett halvsekel för att främja alternativodling. Över hälften startades av miljögrupper som av medlemmar inom Miljöförbundet. Samtidigt startade påverkan av konsumtion att köpa in mer ekologiska varor. När Miljöförbundet tog över kursgården Lindsberg i Bergsgården strax norr om Falun 1979 blev här ett centrum för att påverka den rådande jordbrukspolitiken. Karin Sundström bodde i kollektivet på Lindsberg var aktiv både vid den lokala jordbruksutbildningen och i Miljöförbundet och ett växande nätverk som kom att omfatta hundratals aktiva. Att söka leva som man lär och samtidigt påverka hela samhället var en bärande ide som ledde till idén om KRAV märkning av ekologiskt odlad mat som flera miljöorganisationer ställde sig bakom.

På 1980-talet gjorde den växande efterfrågan gjorde att Alternativodlarnas Riksförbund (ARF) bildades 1985. Den bytte 1994 namn till Ekologiska Lantbrukarna i Sverige 1994. Alternativodlarna byggde under 1980-talet upp egna kooperativa föreningar som kallades samodlarföreningar i nära samverkan med sin intresseorganisation. Dessa slöt sig 1987 samman i Samodlarna Sverige (SamS). Man sökte samverkan med LRF och lyckades väl. För spannmål startades det gemensamma företaget Eco Trade med både SamS och Lantmännen/Odal som ägare. SamS sökte olika distributionskanaler och var angelägna om att även kunna verka via LRF även om man såg organisationen som trögrörlig. Man ville vara ett komplement snarare än konkurrent. Som Rydén uttrycker det: "Några våldsamma angrepp mot lantbrukskooperationen, som är vanligt i Småbrukarens spalter, finner man inte i Alternativodlaren." Det kan tilläggas att numera finner man det knappast i Småbrukarens heller. ARF var kritisk på flera punkter gentemot LRF som när organisationen i en annons påstod att användningen av bekämpningsmedel halverats. Användningen hade minskat men beroende på att man gått över till lågdospreparat med ett annat innehåll men lika bekymmersamt. Man kritiserade LRF men strävade främst efter en dialog. 1995 tog

Ekologiska Lantbrukare och LRF fram ett utvecklingsprogram för det ekologiska jordbruket och uppvtaktade därefter ansvariga politiker gemensamt.

Alternativodlarna var kritiska till den traditionella jordbrukspolitikens uppmuntran av kemikalieanvändning och bristande helhetssyn. Övergång till alternativodling skulle kräva en växtföljd med mycket klövervall för att tillföra jorden tillräckligt med kväve. Det borde motivera stöd till alternativodlingen och höjda avgifter på handelsgödsel och bekämpningsmedel. Så långt nådde man att regeringen 1988-89 beslutade om ett omlägningsstöd till nya alternativodlare som efter påtryckningar från ARF och SamS också gavs till de som tidigare lagt om produktionen. Det ledde först till överskottsproblem när många nya odlare kom till men snart när distributionen förbättrats började det bli brist på ekologiskt odlade varor. ARF startade då en kampanj för att den ekologiskt odlade arealen 1990 skulle uppnå 10 procent vilket riksdagen anslöt sig till 1994. I EU-frågan undvek man att ta ställning. Reine Rydén ser det som att ARF/Ekologiska Lantbrukarna genom sin samarbetsinriktade attityd gentemot lantbrukskooperationen, LRF och statsmakterna fått en hel del gehör för sina synpunkter. Genom specialistkompetens inom sin nisch utöver man viss inflytande trots ringa medlemsantal. Samarbetet med SamS och KRAV ger fördelar ur medlemsvärningssynpunkt.

NOrdbruK i kamp mot svensk och internationell politik

Åtta bönder valde 1992 en helt annan väg än de tre andra alternativa bondeorganisationerna. De gick till riksdagen och protesterade mot att lagar skulle införas med hjälp av alla riksdagspartier som gjorde all mark öppen för spekulation utan några krav på ägaren. Det var ett led i anpassningen till EMU som behövdes för att man senare skulle kunna ansluta sig till Eurosamarbetet. Att släppa svensk jordbruksmark och naturbruk helt fritt för spekulation på världsmarknaden var den politik som samtliga riksdagspartier verkat för redan med omläggningen av jordbrukspolitiken något år tidigare. Det ville de åtta bönderna sätta stopp för.

Detta lilla fåtal bönder blev aktiva i en framväxande globala bonderörelsen Via Campesina som grundades samma år som de gjorde sin aktion. Över hela världen växte behovet av att stå emot den alltmer internationellt styrda jordbrukspolitiken där förhandlingar som fördes om frihandel uppfattades som ett särskilt stort hot. Dessa bönder bildade NOrdbruK som blev svenska medlemmar i Via Campesina.

Nu kom det in nya synpunkter om jordbruket som sträckte sig både till internationella förhandlingar och hur den samlade politiken i Sverige försvårade för bönderna. Dessa bönder begränsade sig inte till den jordbrukspolitiska nischen utan ifrågasatte hela det rådande systemet. I ett inlägg i debatten 1997 frågade sig Thomas Gunnarsson och Hans Rööls vilken framtid som fanns för svenskt jordbruk.

”I Göran Perssons regeringsförklaring omtalas svenskt jordbruk som en framtidsnäring! Den Björkska utredningen-SOU 1997:67- har tagit fram nyckeltal för driftsöverskotten för jordbruken i Sverige, Finland och Danmark. Beräknat per hektar blev det för Danmark cirka 3900SEK, för Finland cirka 4600 SEK och för Sverige 980 SEK per hektar och år. I dessa siffror är inräknade också alla jordbruksstöd som via medlemsavgiften till EU, tagit omvägen över Bryssel. Det kan vara aktuellt att påminna

om att Sverige betalar den högsta nettoavgiften till EU av samtliga medlemsländer. Femtio procent mer än Tyskland och tre gånger mer än Storbritannien- PER CAPITA RÄKNAT - givetvis.

"Sverige är ett rikt land", ett rikt land med EUs fattigaste bönder? För att finansiera EU-medlemskapet har vi i Sverige t.ex. miljöavgifter och diesel- och energiskatter som inte på samma vis finns i Danmark och Finland och där de i något fall förekommer återförs de till jordbruket i form av tex. miljöbefrämjandeåtgärder. Dessa UNIKT svenska avgifter kostar jordbruket 1500 miljoner SEK om året enligt utredningen (SOU:1997:167)

Ifrån grundavdraget så får man efter skatt behålla hälften av en årsinkomst på 30.000SEK. Cirka 15.000SEK har den svenske genomsnittsbonden att leva av (lön), inklusive ränta på eget kapital i rörelsen. Men säger någon - Sverige är en välfärdsstat och för att den skall fungera måste alla hjälpas åt och betala sin skatt. Givetvis. Problemet för bonden är bara att han inte till fullo omfattas av den s.k. generella välfärden (vilket han delar med en storgrupp i samhället). Trots att det borde vara uppenbart att inte ens en bonde klarar sin existens på 15.000 SEK/ÅR, så har bonden i den situationen ingen rätt till samhällets stöd för att klara en dräglig levnadsstandard utan att avyttra sin verksamhet d.v.s. lägga ner driften. Det hela kan innebära att hela byar, kommuner, avfolkas i snabb takt då ingen kan, av skatteskal, varken bebo eller bruka en jordbruksfastighet.

Problemet med jordbrukets dåliga lönsamhet har i storutsträckning dolts bakom det faktum att någon - oftast makan, försörjt familjen genom arbete som t.ex. lärare eller sjukvårdare i den offentliga sektorn. Ibland förvånas man över att det verkar vara så få som reflekterat över att jordbruket, ur ekonomisksynpunkt ofta är en ren belastning för familjen. Neddragningar inom offentlig sektor har på senare år drabbat också många jordbrukarfamiljer därigenom att den, som i realiteten försörjt familjen, har friställts. Sådana erfarenheter har för allt fler jordbrukare och deras familjer, uppenbart för dem, hur liten del av existensen de i själva verket hämtat från moderneringen och hur orättvist och snett det svenska skattesystemet slår mot de lägsta inkomstskikten (t.ex. vården) och mot småföretagare i lågkonjunkturer (t.ex. fiskare med stort värde i utrustning) eller mot det lutande plan där stora delar av svenskt jordbruk idag befinner sig.

Hur kan någon inbilla sig att det svenska jordbruket - med troligtvis inte bara Nordens sämsta driftsöverskott utan förmodligen det sämsta inom EU och därtill ett skattesystem som klär av dem i de lägsta inkomstskikten - in på bara benen - och inte ens unnar dem att behålla en skärv för livets yttersta nödtröft -, skulle det vara en "framtidsnärning"?

Inom NORdbruk dras också paralleller mellan inhemska maktförhållanden och internationella:

Idag pågår ett utdraget haveri av naturbruksnäringarna. Näring och befolkning i vårt inland har tidigare blivit utsatta för nedläggnings- och avfolkningshysteriska politiska beslut. Fria marknadskrafter har fört vinster och skatter ut från de naturresursrika regioner. Landsbygdsbefolkningen har proportionellt förlorat inflytande i den ensidigt sk. majoritetsstyrda demokratin. Tidigare har detta skett inom landet, inrikespolitiskt. Idag är det internationell politik inom EU och WTO/GATT som avgör "perifera" områdets framtid, (den sk. frihandelspolitiken där Sverige "utmärker" sig både inom EU och i den övriga internationella politiken).

Den nya bondeorganisationen sätter in jordbruksfrågorna i ett mer systemkritiskt sammanhang. Även den ekologiska odlingen när den blir en nischproduktion utan inverkan på helheten ifrågasätts:

Kunskap finns kvar sedan årtusenden tillbaka och ett nytt språk börjar urskilja den ekologiska odlingen från den konventionella odlingen. Språket används förbrukning, bildning och politik. Nya ord som kretslopp, ekologiska produkter, diversitet, läckage och övergödning används för att göra gamla självklarheter till nymodigheter.

En ny naturvetenskap har växt fram som varit till stöd för att göra frivilliga gårdar till sk ekologiska enheter. Man har än så länge lyckats mycket bra med detta "inomgårds"-arbete, arbete på gården men misslyckats totalt med övriga samhällets anpassning, "utomgårds"-verksamheten (ex samhällsengagement) till ett mer uthålligt system.

Nu fungerar dessa ekogårdar som kretsloppsdyllor i ett alltmer resurskrävande och miljöförstörande nytt system. ...

Idag försöker jordbruksnäringen tillsammans med universiteten lösa problemet jordbruksnedläggning medåtgärder inne på gården medan orsakerna kommer utifrån. Om inte den samlade bondekåren förstår att vi måste lösa "utomgårds"-problem med utbildning och opinionsbildning förlorar vi det jordbruk, inklusive det ekologiska, som idag är den möjlighet vi har för regional försörjning i ett uthålligt samhälle.

Inför det svenska EU ordförandeskapet frågade sig NOrdbruK: Vem är det som bär ansvaret för våldet på gatorna?

”Nu i.o.m. EU-ordförandeskapet har regering och ordningsmakten upptäckt att Sverige inte går fritt från hot om våld och störningar av mötesfriheten. Det är t.o.m. en realistisk risk nu när det bara är en halv månad kvar till dess att svenska staten ska administrera den nya statsbildningsordningen. TT refererar från en intervju med Säpochefen Jan Danielsson den 12/12 där det framgår att "antikapitalister och globaliseringsmotståndare" och deras demonstrationer "har ibland urartat till våldsamma upplopp".

Vi s.k. anti- och motståndare som kämpar FÖR ett hållbart familj jordbruk istället för den industridrift, vilken sprider sig även till våra landsändar, miljöaktivister, kyrkan med jubel 2000, ungdomar för solidarisk fördelning av världens resurser, mfl. har samma mötesfrihet och är rädda om den. Varför har ingen lyssnat på oss s.k. Nej- sägare när vi varnat och kommit med förslag hur våldsamheterna ska undvikas. Våra budskap i Seattle, Prag, Millau, Nice, etc. har dolts bakom den uppmärksamhet som bråkstakarna stulit.

...

Visst bär regeringen ett kortsiktigt ansvar bakåt. Men den som inte bär ansvar för att ha diskriminerat opposition och demokratisk debatt omkring dagens globaliseringsfrågor kan kasta första stenen. Jag undantar inte "ja-" eller "nejsägare", landsbygds- eller storstadsbor, partier, kyrka, organisationer eller andra konstellationer. Möjligtvis skulle vi enskilda medborgare tyckas kunna belastas med en lite lättare ansvarsbörda. Men

tyvärr det håller inte heller. Vi borde ha sett mer kritiskt och mer "bakom". Vi borde m.a.o. lyft på stenar för att se vad det är för fakta som göms undan från offentligheten, av vem och i vilket syfte. Vi måste till exempel fråga oss varför dreven går för att skandalisera vissa enskilda maktinnehavare i privata förehavanden - medan ännu mer skandalösa och förskingrande frihandelspolitiska beslut döljs.

Frihandelspolitiska konsekvenser har man alltsedan 1988 lekt kurrögömma med i riksdagsbesluten. De var då de första förberedelserna startade med förväntade (senare infriade) GATT-överenskommelser och EG-anpassningar (senare anslutning). Det är under den här tiden vi har byggt, eller rättare sagt raserat, vårt nya samhälle. Alla är vi påverkade, men endast för ett fåtal betyder det en materiell välfärdsökning. Jordbruk och övriga naturbruk har med frihandel här i Norden, i EU och i hela världen påverkats till att allt mer missbruka istället för att bruka natur. Av det följer att fördelnings- och resurshushållningsfrågorna har blivit ännu mer akuta samtidigt som jordens befolkning ökar och människans miljö- och klimatpåverkan blir allt starkare. Den problematiken med de sambanden som grund har man internationellt nått mycket långt i globaliseringsdebatt och opposition. I den ekonomiska krigföringen, som pågår i hela världen, har vi svenskar stannat i diskussionen om de ekonomiska vapen som används, GMO, oro på börserna, hormoner, kalvexport, modernt baggböleri, bärindustrins utnyttjande av billig arbetskraft och dumping av bärpriser, etc. Detta utan att se sambandet med västvärldens nya metoder att helt enkelt driva kolonialiseringspolitik.”

Organisationen fortsatte under 00-talet att delta på internationella möten som det viktiga matsuveränitetsmötet i Nyeleni 2007 och ta upp många frågor med internationell koppling genom kritik av EU-förslag, GMO, WTO, skogsbrukspolitiken och nanoteknik. EU:s foderpolitik fick en ingående analys med förslag till alternativ.

NOrdbruK sökte uppnå samverkan mellan olika bondeorganisationer. Ett seminarium ordnades 14 mars 1999 på Torsta naturbruksgymnasium i Ås utanför Östersund om jordbrukets överlevnad i Norden. Deltagarna var relativt få men mångfald stor från Halland i söder till Jämtland i mellersta Sverige. Arrangörerna från NOrdbruK såg det särskilt värdefullt att deltagare och representanter från tre olika ideella bondeorganisationer, Förbundet Sveriges Småbrukare, Ekologiska Lantbrukare och Familjejordbrukarnas Riksförbund, samlats under samma tak. Dessa organisationer har från mer eller mindre olika utgångspunkter ett samlat intresse av att arbeta för den jord- och skogsbruksstruktur som idag slås sönder till en storskalig, centraliserad industriproduktion menade man. Jordbrukare och trädgårdsodlare från LRF och NOrdBruK deltog också. Partirepresentanter från V och Kd föreläste. Mp-föreläsare lämnade återbud pga av sjukdom men Mp-representanter deltog i seminariet. Men någon uppföljning blev det knappast. Ett nytt försök gjordes 29 september - 1 oktober med nordiska bonde- och småbrukarorganisationer på Birka folkhögskola i Jämtland utan större framgång.

NOrdbruK kan ses som betydelselöst även jämfört med de tre övriga små alternativa bondeorganisationerna. Antalet medlemmar är bara drygt hundra. De saknar kontor och har sedan 2007 slutat uppdatera sin tidigare fylliga hemsida. Reine Rydén som utförligt redovisar alternativ bondeorganisationer undgår att ens nämna dem i sin redogörelse från 2004. Med sin politiska hållning som tar upp betydligt fler frågor som påverkar jordbruket och landsbygden än snävt jordbrukspolitiska regleringar så går man långt utanför det som bondeorganisationer normalt ägnar sig åt. Är man aktivt deltar i den internationella politiken och söker påverka EU, WTO och andra internationella organ gör man det varken från det totalt avståndstagande

synen hos Förbundet Sveriges Småbrukare och än mindre från de mer okritiska hållning hos Familj jordbrukarnas Riksförbund eller det snäva nischintresset hos Ekologiska Lantbrukare. Några politiska framgångar tycks man inte kunna visa till, än mindre några framgångar när det gäller att knyta sig till ekonomiska föreningar för jordbruket av något slag eller att kunna erbjuda någon jordbruksförsäkring.

Men man lyckas med att föra ut sin syn till andra som tar över den utan att det alltid framgår var den kommer från. I veckotidningen Miljömagasinet är de aktiva i NOrdbruK som Susanne Gerstenberg, Thomas Gunnarsson och Hans Röss flitiga skribenter på ledarsidan. Hans Röss ingick också i Attacs ledning som kallas gemensam arbetsgrupp. Med början under EMU omröstningen fick Miljöförbundet alltmer kontakt med NOrdbruk och kunde använda organisationens material för att visa på starka miljöskäl för att avstå från att rösta för Eurosamarbetet. Detta samarbete stärktes i samband med European Social Forum i Malmö 2008 där samarbetet också mellan Jordens Vänner och Via Campesina inte minst när det gäller matsuveränitet fick stort genomslag vilket bidragit till det samarbetet inför det europeiska Nyeleni som hålls i Krems i Österrike senare i år. 8 mars 2011 startade också ett nordiskt samarbete för matsuveränitet mellan organisationerna som ingår i Via Campesina med ett möte i Oslo. Det långvariga samarbetet med Miljöförbundet Jordens Vänner ledde också fram till upproppet Återta makten över maten och naturbruket som blev grunden för ett möte i Ransby i Norra Värmland med deltagare från flera olika bonde-, miljö- och solidaritetsorganisationer som i april 2011 får en uppföljning i Ramsele i Ångermanland.

Med de mått Reine Rydén sätter för att betraktas som meningsfull är detta knappast något påtagligt som varken påverkat politik eller skapat ekonomiskt hållbara lösningar för någon bonde. Om de insatser som NOrdbruK gör för att skapa medvetenhet om internationella politikens inverkan på jordbruket i Sverige och på andra håll och breddning av synen på vilka politiska frågor som är viktiga för jordbrukets framtid i Sverige återstår att se.

Lantbrukets affärer kritiserar LRF och ekologisk romantik

Från motsatt håll kritiserar den från Skånegården relativt nystartade tidningen Lantbrukets affärer också LRF kraftigt. Organisationens eftergifter gentemot miljö- och djurskyddsopinionen ses som förödande för lantbruket. De leder till merkostnader för svenskt jordbruk som det är en illusion att tro kan kompenseras genom att öka försäljningen av svenskproducerad mat. Anpassning till marknaden ser tidningen som den enda framkomliga vägen. Återkommande angrips politikernas eftergifter för djurrättsopinionen. Djurskyddet ses som överdrivet byråkratisk och ofta som en förföljelse av enskilda bönder, en syn man delar med småbrukarorganisationerna. Det leder till att sådant som svensk grisuppfödning slås ut. Satsning på närodlat och nya nischer för jordbruksföretag ser man positivt på, under förutsättning att det inte uppstår byråkratiska definitioner av vad som ska definieras som närodlat utan att marknaden får bestämma möjligheterna för dessa nischföretag att lyckas. Gentemot möjligheterna att lyckas i större skala är man krass. Konsumenten väljer i första hand inte det ekologiskt odlade utan det som är billigast och gentemot detta faktum gäller det att anpassa sig.

Bonden och landsbygden utan politisk röst

I partipolitiken försvinner inte bara bonden utan också landsbygden alltmer. Centerpartiets jubileumsbok 100 år av handlingskraft inleds av Maud Olofson och avslutas av partiets sekreterare 2006 – 2010 Anders Flanking. Ingen nämner med ett ord bönder, jordbruk, landsbygden eller ens decentralisering när de tar upp Centerpartiets politiska hållning idag. Flanking menar däremot att ”det ska vara fullt möjligt att leva mitt i storstadspulsen med nära till kultur och nöjen samtidigt som vattenkvalité och sophantering kan skötas på ett alltmer effektivt och klimatsmart sätt.”. Naturen ska människor komma nära, inte genom att odla utan genom att ”utöva friluftsliv och varva ned med goda matvanor” menar den förre partisekreteraren. I kapitlet om det senaste decenniets centerpolitik förmår sig skribenterna inte ens till att beskriva vad centerns landsbygdspolitik idag går ut på eller att se landsbygden som ett gemensamt intresse. I det korta stycket skriver de ”Regeringen har fattat en rad strategiska beslut och tagit många initiativ för att ge *landsbygderna* bättre förutsättningar för boende och företagande.” (kursiverat av författaren). Skribenterna hänvisar till en skrift från våren 2010 där näringsminister Maud Olofsson och jordbruksminister Eskil Erlandsson presenterar 156 insatser som sägs stärka utvecklingskraften i ”Sveriges landsbygder”. Vad dessa insatser går ut på talar man dock inte om. Läser man Centerpartiets landsbygdsstrategi ägnas stadsbornas friluftsliv i form av turism som partisekreteraren så vinnlagt sig om en stor skönsmålande roll trots att turism inte kan vara annat än en fläckvis lösning för landsbygden och bara gälla en bråkdel av de ”landsbygder” Centerpartiet hävdar sig värna om som helhet. Landsbygden som en plats för arbete i jord- och skogsbruk är bortglömd, något som i hög grad också gäller andra partier³⁶. Trots att ett stort antal människor bor på landsbygden och att vi är beroende av naturbruket för vår försörjning finns inte längre någon politisk röst för denna befolkning.

Lantarbetarrörelsen och nya slavgörhållanden

Inom lantarbetarrörelsen kunde LO segrande gå fram med stora framgångar för bättre villkor för lantarbetarna genom kollektivavtal och avskaffande av statsystemet. Det stora lugnet bredde ut sig. Genom strukturrationaliseringen behövdes allt färre lantarbetare som istället fick anställning i industrin. Vid nyåret 2002 slogs de 12 000 medlemmarna i det stolta Lantarbetarförbundet samman med närmare 600 00 andra i Svenska Kommunalarbetareförbundet. Här ingår man numera som inslag i gruppen djur och natur. Vid sammanslagningen motiverade Ylva Thörn, Kommunals ordförande det som skedde:

- De som arbetar med omsorg om människor och de som arbetar med omsorg om djur och natur tillhör nu samma fack. Tänk när de som odlar mat och har hand om djur går hand i hand med dem som lagar mat på skolor, dagis och sjukhus. Det ligger en enorm kraft i det.

Medan det blev nästan helt lugnt på den fackliga fronten har det blivit desto mer extrema förhållanden för lantarbetare i Sverige. På samma sätt som för hundra år sedan tas utländska lantarbetare hit för att under extremt dåliga villkor sköta jordbruket.

---

³⁶ I en enkel undersökning av eftervalsanalyser 2010 om partianhängares förhållande till miljöförhållanden visar det sig att det bara är Sverigedemokrater som intresserar sig för frågor som avfolkning, småbrukare och landsbygden som också upptar miljöförhållanden.

Sommaren 2010 kunde tidningarna avslöja en del av problemet. Med rubriken "Ukrainska lantarbetare för tolv kronor i timmen". Oksana Bondarchuk berättade för Sydsvenskan att hon en vanlig arbetsdag skördade isbergssallat i tolv och en halv timme. Det gav henne 160 kronor i handen.

Det är klart att jag aldrig hade åkt hit om jag hade fått korrekt information om lönerna och om hur hårt arbetet faktiskt är, säger Oksana Bondarchuk.

Det blev en konflikt mellan Kommunal och en gård i Kristianstadstrakten. De ukrainska lantarbetare hävdade att fick arbeta för endast tolv kronor i timmen, mot att ha blivit lovade 500- 750 euro i månaden. Kommunal godkände ett avtal som Migrationsverket har med bolaget Anrol AD, som driver gården. Men facket anser sig fört bakom ljuset eftersom arbetarna anställdes i ett annat bolag utan avtal, skrev Kristianstadsbladet och Sydsvenskan.

Hur Kommunal ser på problemet framgår av deras hemsida: "Migrerande arbetskraft i säsonganställningar utan kollektivavtal används ofta i skördetid i Sverige. Kommunals Branschråd för jordbruket har i flera år arbetat för att kartlägga och stävja denna verksamhet som leder till undanträngning och lönedumpning för den organiserade arbetskraften, och till svåra arbetsmiljöproblem för den utnyttjade arbetskraften. Kommunal har riktat in arbetet på att informera de nyanlända arbetstagarna om deras rättigheter och att samarbeta med myndigheter för att inleda förundersökningar om arbetsmiljö- och skattebrott för att kunna åtgärda de fuskande arbetsgivarnas lagbrott."

Än mer extrem är situationen inom bärplockningen. I början av augusti 2010 gick 100 vietnamesiska bärplockare i strejk i Särna.

"Blir man anlitad för att plocka bär måste det ju finnas bär att plocka. Vi är här för att tjäna pengar till våra familjer. Och så ska flygresan betalas!" sade en av bärplockarna till SVT 4 augusti 2010.

Bärplockarna lockas till Sverige i hopp om att kunna tjäna pengar. Men för att få arbete måste de betala de bolag som rekryterar dem, flygbiljetter, företag som hyr ut bostäder i Sverige. Företag som hyr ut bilar och mat. Ett helt system av företagsamhet är uppbyggt kring den enskilde bärplockaren. Finns det inte tillräckligt med bär i skogen så blir arbetaren skyldig att betala företagen och de lån han betalat för att få arbeta.

Under sommaren 2010 utbröt flera strejker bland bärplockarna. Konflikten eskalerade när det strejkandes krav fördes fram till representanter för de vietnamesiska bemanningsföretaget som rekryterat arbetskraften åt det svenska bärföretaget. Under 40 minuter påstods att bärplockarna barrikerade dörrarna i det hus där representanterna för bemanningsföretaget befann sig innan polisen anlände. Fyra vietnamesiska bärplockare häktades misstänkta för att ha låst in sina arbetsledare. De gjorde det i protest mot dåliga arbetsförhållanden och slavkontrakt.

Efter ett möte i Särna med representanter för Älvdalens kommun, bemanningsföretaget samt den vietnamesiska ambassadsekreteraren erbjöds bärplockarna hemresa och att få tillbaka hälften av de närmare 20 000 kronor de betalat eller lånat till höga räntor av bemanningsföretaget. Det innebar att många av bärplockarna med detta bud skulle återvända till Vietnam med en skuld på minst en genomsnittlig årsinkomst. Uppemot hundra av bärplockarna uppgavs också ha tröttnat på situationen och lämnat Särna. Kanske för att söka

lyckan på den svarta arbetsmarknaden på annat håll. Förbundet Arbetarsolidaritet började samla pengar till de häktade bärplockarna i en stridsfond. De fyra bärplockarkamraterna friades av Mora Tingsrätt från åtalet om att ha låst in arbetsledningen i Särna i ett rum. Det gick inte att fastställa vilka som varit skyldiga.

I februari 2011 kunde Sveriges radio berätta vad som hände sen för flera av vietnameserna. Flera som inte fick någon lön blev kvar i Europa för att arbeta ihop till sina skulder. Många blev lurade på nytt. Rekryterare har tagit betalt för att hämta före detta bärplockare i Sverige och lova dem jobb hos oseriösa arbetsgivare. I Vietnam utsattes deras familjer för våldshot för att lånen skulle betalas tillbaka.

I praktiken är de förhatliga system som arbetarrörelsen genom hårda strider i början av förra seklet lyckades kämpa ned i full kraft tillbaka. Ett system där den direkta producenten som på åker och i skogen är den som odlar och höstar vad naturen kan ge är längst ned i en kedja där hon eller han sugts ut av ett omfattande system av företagare och statliga regleringar som främjar en extremt utnyttjande av både arbetaren och naturen.

Skogsarbetarrörelsen från strejk för månadslön till fas 3.

Till skillnad från lantarbetarna så var det mycket mera strid kring skogsarbetarna. 1975 fick motsättningarna full utlopp. Strejker utbröt i skogarna i ett avtalslöst tillstånd men mot LO-facket vilja. Folkmakt beskriver strejken ingående. Strejken var en av de största i Sverige med upp emot 15 000 arbetare involverade. Den omfattande mekanisering av skogsbruket inleddes mot slutet av 1950-talet. Den traditionella sågen och yxan byttes ut mot motorsågen och processorn. Tvärt emot den gängse uppfattningen så gjorde de nya maskinerna skogsarbetet betydligt tyngre än tidigare. Maskinerna orsakade en massa förgiftnings- och vibrationsskador, bullret från maskinerna ledde till stress och hörselskador. Under 1960-talet bortrationaliserades mer än halva skogsarbetarkåren trots det långt mer än fördubblades produktionen. Olyckor i arbetet var fyra gånger vanligare än bland andra arbetare.

Skogsarbetarna hade under en längre period fört krav för månadslön, dock utan resultat. Månadslön var ett minimikrav för att minska skador och olyckor i det stressfyllda arbetet. Till Skogsarbetarförbundets kongress 1973 hade inte mindre än 63 motioner med krav om månadslön skickats in. Förbundet gick ändå emot kraven på månadslön. 1974 blev ett rekordår för skogsbolagen, de rena vinsterna uppgick till närmare 20 månadslöner per anställd, samtidigt var det brist på arbetskraft i skogen. Mot denna bakgrund började skogsarbetarna mobilisera inför vårens avtalsrörelse. Namnlistor och upprop med krav på månadslön började cirkulera bland arbetarna. På flera orter hölls stormöten där kravet på strejk restes. Skogsarbetarförbundet svarade med att via annonser i lokalpressen varna för "vilda strejker". I början av mars presenterade Skogsarbetarförbundet ett avtal utan månadslön... Fredagen den 21 mars var strejken ett faktum. Kort efter att strejken utbrutit bildades en strejkkommitté som lade fast ett gemensamt krav på 4000:-/mån plus traktamente. Kravet ställdes framför allt till Skogsarbetarförbundet. Förbundsledningen drog ihop ett avtalsråd som dock inte lyckades prestera någonting alls. I mitten av april träffas

strejkkommittéen och förbundsledningen. Mötet leder inte till något konkret, förbundet gillar inte strejken som metod.

Solidaritets arbetet för de strejkande inleddes. Flera fackliga organisationer uttalar stöd för strejken. Vänstern och fackföreningsrörelsen börjar att samla in pengar till de strejkande. Flottare och planterare går ut i solidaritetsstrejker. Stödkommittéer bildas runt om i landet. På flera orter deltar butiker, skolor och så vidare i solidaritetsarbetet genom att samla in pengar. Totalt samlas närmare tre miljoner in. Som en strejkande uttryckte det: "-Strejken visade verkligen var arbetarklassen stod någonstans, sånt som man kanske inte ser i det dagliga livet." Strejken börjar nu få konsekvenser för industrin. Bristen på virke och flis blir allt mer akut, vissa tvingas att stänga tillfälligt och andra börjar importera flis och virke från utlandet. Arbetsköparna börjar bli svettiga, på några håll skrivs lokala avtal med månadslön, men i princip väljer SAF den hårda linjen. De strejkande skogsarbetarna svartlistas. Den 28 maj presenterar Skogs ett avtal som innebär 85% månadslön och 15% ackord. De strejkande håller stormöten, strejkkommittéen godkänner avtalet och måndagen den tredje juni är skogsarbetarna tillbaka i arbete.

När strejken bröt ut hade Skogsarbetarförbundets avtal gått ut, strejken var alltså inte "vild" i juridisk mening. (Nu ser dock lagstiftningen annorlunda ut.) Förbundets styrelse eller LO godkände dock inte strejken, i deras ögon var den alltså "vild". De lokala fackavdelningarna agerade olika. På vissa orter, framför allt i Norrbotten, var det lokala facket drivande i strejken. LO går då ut med en skrivelse där man uppmanar alla sina avdelningar att inte stödja strejken ekonomiskt eller moraliskt. På andra håll organiserades strejken via stormöten helt utanför facket. På vissa håll där skogsarbetarna organiserade strejken själva var det inte ovanligt att fackavdelningarna utlyste fackmöten samtidigt som stormötena eller på andra sätt försökte sabotera strejken. En orsak till att de södra distrikten valde utom-facklig organisering var den relativt stora andelen SAC anslutna medlemmar. Att organisera genom facket hade här inneburit en direkt splittring bland arbetarna. De syndikalistiska arbetarna hade stöd från SAC men valde att inte ta emot strejkunderstöd.

Skogsstrejken blev en framgång. Men snart genomgick skogsbruket en snabb omställning där skogsarbetarna tvingades bli entreprenörer i botten på en lönsamhetshierarki där de utsätts för perfekt konkurrens och saknar möjlighet att sätta något emot de företag som sitter högre upp i det ekonomiska kapitalflödet. Inte bara månadslön utan också ett system som sedan 1930-talet hade byggt på att både arbetare och skogsbolagen fick del av rationaliseringsvinsterna hade gått i graven.

Bengt Ager sammanfattar situationen för skogsbruket efter den långa perioden av balanserad utveckling som ledde till framgångar från 1930-talet fram till 1990-talet med:

”Men så kom den finansiella krisen 1992-93, för såväl staten som näringslivet. 'Outsourcing', 'slimming' och 'lean production' blev industrins dominerande rationaliseringsinstrument i den alltmera globaliserade och kortsiktiga affärsekonomi. Så ock i storskogs-bruket. Flera av de institutioner som medagerade i rationaliseringen försvann, andra försvagades. Den struktur för utveckling och produktion – med en balanserad helhet – som byggts upp och varit framgångsrik under ett halvsekel, monterades till stora delar ned och fragmenterades inom en tioårsperiod. Helhetsansvaret flyttades allt högre upp i storskogsbrukets företag.

De nya rationaliseringsstrategierna har resulterat i personalsnåla och funktionaliserade organisationer och en exceptionell produktivitet utveckling. Men vi ser också:

- En kår av drivningsentreprenörer bland vilka många stressas av ständigt ökande prestationskrav, dålig ekonomi och har hamnat i en finansiell fälla som gör det svårt för dem att hoppa av och byta yrke.
- Det finns flera indikationer på sämre kvalitet i drivningsarbetet – bland annat ökande förekomst av spjälkskador på timret, sämre kvalitet på gallringarna och stigande antal missar i naturvårdshänsynen.
- En vildvuxen och oorganiserad kår av skogsvårdsentreprenörer med osäkra arbetsförhållanden.
- En avstannad skogsteknisk utveckling. De intressenter som förr samverkade i utvecklingen har inte enskilt resurser eller motivation för att satsa.
- Ökande brist på kompetenta skogsarbetare. Två årtionden med låg tillströmning till yrkesutbildningarna och många avhopp från yrket har bidragit till urholkningen.

I hanteringen och utvecklingen av skogsbrukets produktionsresurser – arbetare, maskiner, skog och natur – är vi alltså på några punkter tillbaka till förhållanden och beteenden som vi rättat till i rationaliseringsprocessen, i ett par avseenden ända till 30-talet. Ett entreprenörssystem där lägstbjudande får jobbet och entreprenörskåren har en svag förhandlingsposition är en likhet. Avstannad teknisk utveckling en annan. Dessutom har ett visst återfall skett till några av mekaniseringens ungdomssynder – skador på virke, skog och natur.

Nu är det dock inte tekniken som är huvudboven i dramat utan entreprenörernas pressade arbetssituation. Och generellt tycks fördelningen av rationaliseringsvinsten ha råkat i obalans. De som svarar för industrins virkesförsörjning verkar ha blivit bortglömda ett tag.”

Skogsarbetarförbundet är numera också sammanslaget i flera omgångar och ingår idag i GS Facket för skogs-, trä- och grafisk bransch. På deras hemsida kan man också läsa en notis om dagsläget för arbete i skogen 16 mars 2011:

Rapport: Håkan omkom under sin Fas 3-praktik

Trots att han inte var skogsarbetare skickades Håkan Altin ut ensam i skogen när han deltog i Fas 3. Røjningen gick snett och Håkan Altin omkom. Nu väcks kritik mot att utbildade skickas ut utan rätt utbildning eller rätt utrustning.

"Helt vansinnigt"

Håkan Altin var inte utbildad skogsarbetare. Han hade arbetat med röjsåg, men det var på 80-talet. Tommy Andersson, avtalssekreterare på Fackförbundet GS som organiserar bland annat skogsarbetare, är kritisk.

- Det här är ett av de farligaste jobben som finns i skogen. Vi kräver långvarig utbildning, vi kräver att man ska vara fler än en när man jobbar med de här arbetsuppgifterna. Att en praktikant skulle vara ute och jobba med de här sakerna är helt vansinnigt, säger han.

På samma sätt som för lantarbetarna är vi tillbaka till tiden före det samförstånd som klasstriderna resulterat i men utan den kraft i form av självständiga folkrörelser som mobiliserar för en förändring av de sociala förhållandena. Om inte stora förändringar sker i

Slutord

För de krafter som är kritiska mot den rådande utvecklingsmodellen inom jordbruk och skogsbruk är det inte lätt att hitta lösa de nuvarande problemen med utarmning av den biologiska mångfalden och avfolkning av landsbygden. De som ser en tillbakagång till samförståndspolitiken där staten hade en central roll har lika lite en lösning som den mer marknadsorienterade modellen som samförståndet idag sluter upp bakom. Hur förvaltningen av naturbruket ska organiseras är en öppen fråga. Hur får vi en levande produktiv landsbygd där rikedom som skapas inte alltmer förs bort från de som arbetar? Inspiration kan man få från tidigare folkrörelsers kamp för landsbygdens intressen, social frigörelse och ekologisk hänsyn. Men avgörande är den situation som råder nu och vilka möjligheter den kan ge i människans samspel med naturen.

/Tord Björk version 2011-04-07